



PIŁSUDSKI

SUURMEESTE ELULOOD Nr. 39
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
BIOGRAAFILINE SEERIA
ILMUB 6 NUMBRIT AASTAS
TARTU, 30. SEPTEMBRIL 1937. Nr. 4

JÓZEF PIŁSUDSKI



Marssal Józef Piłsudski (1926).

ARA A-8451

R. SIRGE

JÓZEF PIŁSUDSKI

UUE POOLA LOOJA

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU, 1937

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA DANIEL PALGI

TOIMETUSE ADDRESS: EESTI KIRJANDUSE SELTS, TARTU

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

G. Roht'i trükk, Tartus 1937.

I.

Lapsepõlvest vangipõlveni.

Nende loendamatute tagajärgede ja tulemuste hulgas, mida Euroopas põhjustas maailmasõda, olgu otseselt või kaudselt, oleks raske leida olulisemat kui Poola riigi uuestisünd, Poola vabanemine enam kui sada aastat kestnud võõraste valitsejate ülevõimust.

Peale viimast Poola kuningriigi jagamist 1795. a. Venemaa, Preisi ja Austria vahel, kes pühalikult töötasid enam mitte kunagi lasta tekkida uuel Poolal, ja peale Napoleoni sõjavõimu kokkuvarisemist, mille kestel vastutasuks Napoleoni vägedes vapralt võidelnud poolakaile oli loodud Varssavi suurhertsogiriik — üpris piiratud iseseisvusega ja võõrast isevalitsejast juhitud omavalitsusemoodustis —, kadus Poola riik Euroopa kaardilt ning Poola küsimuski näis nagu vajuvat ajalukku, kuigi poolakad uhkelt laulsid „Jeszcze Polska nie zginęła“¹⁾ — „Veel ei ole Poola kadunud“ — ja aeg-ajalt heidutasid võõraid valitsejaid veriste vastuhakkudega.

1830., 1846., 1848. ja 1863. a. mässud jäävad niisama tagajärjetuks kui kuulus K o ś c i u s z k o vastuhakkamine 1794. a., viimase jagamise eel.

1) „Marsz Dąbrowski“ — rahvuslaulu — värss.

Reaktsioon süveneb võõrastest valitsetud maal, poolakas õhkab lootusetuses, oodates ajaloolist silmapilku ja võitlust juhtivat meest.

Sellesse surutise ja alanduse ajajärku, mis ometi ei suuda lämmatada ärksamate poolakate võitlustahet ja teadlikku valmisolekut tulevas- teks võitlusteks, — ulatub tagasi suure võitleja ja uue iseseisva Poola rajaja Józef Piłsudski noorpõlv.

Józef Piłsudski sündis 5. detsembril 1867. a. Zułowo's Leedumaal, väikeses Swien- ciany maakonna külakeses, ema Marja Bille- wicza päritud mõisas. Ta isa päritolu ulatub tagasi kuulsate Leedu vürstide Ginet'ide või pä- rastiste Gediminaste muistsesse suguvõssa. Teda tunti ümbruskonnas tubli põllumehena, kuid ta polnud võõras poliitikaski, võttes osa 1863. a. mässust ja olles koguni kodanlikuks komissariks Zmudsis. Tagakiusatuna Vene võimude poolt ta lahkus Kovnost, asudes Zułowo maavaikusse ja üksindusse.

Siin tagasihoidlikus maa-aadli perekonnas kasvas patriootiliselt ülitundliku ema ja rahvus- likust iseteadvusest uhke isa juhtimisel tulevane Poola eestvõitleja ja rahva juht. Ema hoolitsus- sel kuulis poisike varasest noorusest peale vana- dest kaunistest ja hiljutistest traagilistest võit- lustest, mida poolakad olid pidanud võõraste vastu. Rahvuslikust kirjandusest sai ta ergutust ja muistendid toitsid ta kujutusvõimet. Varakult kasvas ta oma hingelt ja meelsuselt tuliseks rah- vuslaseks, kes koos A d a m M i c k i e w i c z'iga oleks võinud hüüda: „Litwo, ojczyzna moja!“¹⁾

¹⁾ „Leedu, minu isamaa!“ A. Mickiewicz'i „Pan Tadeusz'i“ avavärss.

Kuid samuti kui luuletaja mõistis ka tulevane marssal ja poliitik „Litwo“ all mitte üksi Leedut, vaid endist, vana ja võimast Leedu-Poola ühisiiki ühiste valitsejate ja ühiste aadliperekondadega, nagu see elanud sajandeid enne õnnetut kokkuvarisemist, sõnaga maad, mida olid armastanud nende isad ja armastasid nad ise. Sellest tuletuvad ka hilisemad arusaamatused Leedu ja Piłsudski Poola vahel.

Väike Józef oli neljandaks võsuks Piłsudskite lasterikkas perekonnas. Koos oma vendadeõdedega harrastas Józef lastemänge, nagu mängivad kõikide maade ja rahvaste lapsed. Kuid juba varakult kujuneb temast oma vanemate õdede-vendade hulgas algatusvõimelisema ja juhtivama osa etendaja. Väikese Ziuk'i päralt — nii hüüti koduselt Piłsudskit noorena — on ka ema eriline sümpaatia ja tähelepanu. Missugust osa poisi kasvatamises etendas ema ja millise hardusega mälestas Piłsudski teda hiljem, sellest kirjutab ta ise oma mälestustes:

„Kui ma kunagi olen nõutuses ega tea, mis teha, kui kogu maailm näib olevat minu vastu, kui inimesed on vihased ja valmis minust ära pöörduma ja kui kõik olukorrad näivad töötavat minu vastu, — siis ei tea ma paremat nõu, kui küsida iseeneselt, mida säärases olukorras mul oleks soovitanud teha minu ema, milline oleks võinud olla tema nõuanne. Ja ma teotsen siis, nagu ma arvan, kuidas tema oleks manitsenud mind teotsema, võtmata arvesse mingisuguseid kõrvalisi asjaolusid.“

Edasi kirjutab Piłsudski oma noorpõlve kohta:

„Meie perekonnaelu oleks võinud olla idülliline, ingellik — kui poleks olnud ühte muret, mis

kortsutas isa kulmu, pigistas pisarad ema silmist ja sügavalt mõjustas laste meelt. Selleks mureks oli värske mälestus rahvuslikust alandusest 1863./64. aastal.“ Seda mälestust süvendas veel poolakate ja leedulaste metsik tagakiusamine venelaste poolt. „Ema innuka patrioodina ei püüdnudki varjata meie eest valu ja kahetsust mässu ebaõnnestumise pärast. Üldse kasvatas ta meid isamaa vaenlasega võitluse jätkamise vajaduse vaimus.“ Tihti lõpetas ema oma õhtused vestlused lastega Krasinski laulu kuulsa sissejuhatusega: „Będzie Polska w imię Pana...“ — „Issanda nimel tekib Poola“.

Arusaadavalt ei võinud säärane teadlik kasvatus jätta mõju avaldamata vastuvõtlikku noorde. Kuid rida teisigi asjaolusid mõjustas kasvavat Józefit. Sellest hoolimata et Piłsudskite šlahtamõis (väikeaadlimõis) asetses eemal linnadest ja et mõisaperemees enesest teatud määral kujutas poliitilist pagulast, olid Zułowo mõisa avarad ja laiad ruumid sagedasti täis külalisi, sugulasi ja tuttavaid nii isa kui ema poolt, kes meelsuselt polnud halvemad patrioodid Piłsudskitest ja kes vahetpidamatult värskendasid maaelanike teadmisi ja muljeid uudistega kõigest sellest, mis sündis ümberringi Poolas ja kaugemalgi maailmas. Sõnaga, Piłsudski perekond elas parimas kontaktis tookordsete Poola seltskonnaelu — enesestmõistetavalt aadli ja väikeaadli oma — juhtivate vaimusuundadega.

Teise olulisema kasvatustegurina Piłsudskite perekonnas mõjus kirjandus. Ema Marjat peeti ümbruskonna väikeaadli perekondades parimaks poola rahvusliku kirjanduse tundjaks, isa väga arenenud ja paljulugenud meheks, kes raamatute järgi uurinud ajalugu, sõjandust, sotsio-

loogiat ja agronoomiat. Raamat seisis Piłsudskite perekonnas aukohal. Et aga noore Józefi kasvamise aegadel valitses kõige karmim poola rahvuslaste tagakiusamise ajajärk venelaste



Piłsudski koolipoisina Vilnos.

poolt, ei olnud raamat kui kasvatusvahend kaugeltki ohutu. Poolakeelse raamatu kättevõtmisel perekonnas suleti hoolega aknad ja ukсед. Ja kui juhtus, et luuletiste ettelugemise ajal ema poolt keegi parajasti uksele koputas, siis peideti

rutuga raamat, enne kui mindi tulijale ust avama — sest tulija võis kergesti olla kas politseiagent või mõni ametlik isik, kelle silmis poolakeelse kirjanduse lugemine tähendas samapalju kui riiklikku kuritegu tsaristliku Venemaa vastu.

Józef Piłsudski romantilisele lapsepõlveleule maal tuli aga järsk lõpp: 1874. a. Zułowo hävis tulekahjus. Koos mõisaga ja osalt metsaga hävisid ka tööstuslikud ettevõtted — piirituse- ja pärmivabrikud —, millesse isa oli investeerinud oma vabad kapitalid. Õnnetuse löök oli perekonnale nii ränk, et tuli hakata ringi vaatama, kuidas edasi elada, tuli otsida uusi sissetulekuid ja uut elukohta, sest mõisa ülesehitamiseks puudusid rahad.

Piłsudskid kolivad Vilnosse, kus isa lootis suure perekonnaga kergemini toime tulla. Józef ja vanem vend Bronislaw saadetakse kohalikku gümnaasiumi, mille juhtideks-õpetajateks olid venelased, õppekeeleks vene keel ja kus valitses kõige vähem poolalist salliv, ajajärgule iseloomulik suur-vene vaim. Isegi jumalateenistust peeti koolis, kus õppis suur hulk poola katoliku-usulisi noori, ainult vene kombe kohaselt ja kirikuslaavi keeles. Ajalugu, mis oleks võinud kujuneda Poola tuleviku inspireerijaks, õpetati Kõik-Vene põhimõtete kohaselt ning peamiselt selle eesmärgiga, et diskrediteerida Poola minevikku; koolis oli keelatud isegi rääkida poola keelt ja selle tarvitamise eest omavaheliseski kõneluses võis sattuda kahtluse alla tsaarivastasuses.

Vilno kui Poola vana ülikoolilinn, kus õppinud Adam Mickiewicz ja kust varasemal aegadel hõõgunud puhas-poolalik vaim üle kogu Poola, juba väliselt oma katoliku kirikute ja paljude poola ajalooliste ehitistega mõjustas tugevasti

noort Piłsudskit rahvuslikus vaimus. Ei ole see-
pärasst raske arvata, missuguseid tagajärgi andis
võõravaimuline kasvatus noorte poolakate juures,
kes juba varasest lapsepõlvest peale perekonda-
des olid nakatatud tugevast rahvuslikust vai-
must. Piłsudskile oli see otse tema patriotiliste
tunnete haavamiseks. Tema sisemus kääris ja
mässas olukordade vastu, millesse ta oli sattu-
nud. Sageli haaras teda otse lootusetus ja jõue-
tus, kui ta end oma parema äratundmise vastu
pidi maha suruma ja alistuma vastumeelsele süs-
teemile koolis. Ta kurtis korduvalt oma õnne-
tust emale, kuid see arukas ja tasakaalukas naine
lohutas oma temperamentset poega, kui see kur-
tis, et millal küll peaks tulema lõpp säärasele
alandusele, järgmiselt:

„Sa kasvad suureks, mu poiss, ja maksad
kord kätte! Ent nüüd süvene oma õpinguisse.
Õpi, tuubi! Ära anna võimudele põhjust enne
kooli lõpetamist sind kimbutama hakata!“

See oli vali nõuanne, kuna pind mitmesugus-
teks poisikeslikeks väljaastumisteks koolis ja
väljaspoolgi osutus enam kui ettevalmistatuks.
Ent sel nõuandel oli siiski väga suur mõju Józefi
kujunemiselolevasse iseloomu. Niisama suur kui
neil kannatustel, mida tal vene koolis tuli taluda
poola ägeda rahvuslasena. Selle kohta kirjutab
ta ise hiljem:

„Mulle oli see alatine hirm ja igapäevased
valed lihtsalt koledad. Kannatasin kogu güm-
naasiumisoleku ajal kohutavalt, ja hulk aastaid
pärastpoolgi veel painajaosa mu kiusavais une-
näokujutlustes etendasid vene õpetajad.“

Ent noorele Piłsudskile jäi vastikust koolist
hoolimata alles ta kujutluste-maailm; maailm,
mida elustasid mineviku rahvuskangelased ja

kahtlematult suured tulevikuunistused. See maailm, mille ta enesele lõi oma kujutluses, oli läbi ja läbi mõjustatud Poola ajaloo, luulest ja kirjandusest, kuid ka neist olukordadest ja selle maa tingimustest, milles ta arenes ja kasvas. Ta süvenes lugemisse ja lugemisest kujunes otsekuu osa tema olemusest. Varakult uuris ta läbi Suure Prantsuse revolutsiooni ajaloo, selle dramaatilisuse, põhjused, sihid, käigud ja õppetunnid. Tema uuringud osutusid nii põhjalikuks, et tast peagi kujunes Napoleoni eluloo meisterlikem tundja. Ei ole sugugi võimatu, et Napoleoni ja mõningate suurte klassiliste kangelaste kujud seisid alati ta vaimusilma ees kui tähised, teenäitajad ja et dramaatilised sündmused 1920. aasta ümber, mille hingeks ja juhiks osutus Piłsudski, olid samuti tugevasti mõjustatud ta varajasest ajaloo-uuringuist ja teoinimese tahtest püüda käia oma suurte paleuste jälgedes.

Kuid hoiatustest hoolimata kujunes noor Piłsudski juba kooliajal teatud määral poliitiliseks organisaatoriks ja vastuhakkajaks. Ta koondas enda ümber rea ärksamaid noormehi Vilno gümnaasiumist, varustas neid keelatud lugemismaterjaliga ja õhutas neid rahvuslikule iseteadvusele. Et küllalt kardetavaks osutus kooskäimine, samuti ka kirjanduse lugemine kodudes, siis leiti selleks peagi hädaohutum moodus. Poisid kogunesid paarikaupa ühte linnaäärsesse metsa, kus siis üheskoos laager üles löödi, ettekandeid peeti ja aruteldi. Sagedasemaks ettekandeks olid poola rahvuslike luuletajate laulude deklamatsioonid. Neil poiste koosviibimistel metsas tegi Józef oma esimesed harjutused oraatorina, kihutajana ja vaimustajana. Ei olnud sugugi hädaohutud säärased noorte politiseeri-

jate esimesed tiivalöögid tol karmil venestus-ajastul. Et aga neis oli palju põnevust ja romantikat, mis tavaliselt haaravad poiste meeli, siis polnud „deklamaatoreist“ ega nende kuulajaist Vilno metsas kunagi puudu.

Järsku suri 1884. a. Piłsudski ema. Senine patriarhaalne perekonnaelu katkes. Järgmisel kevadel lõpetas Józef ka kooli ja — sellega oli tõmmatud kriips alla senistele kobavaile katsetustele rahvuslike otsimiste ja aatlemiste piirides, kuigi ainult selleks, et elluastuva noormehe ees võiksid avaneda hoopis avaramad ning töotusrikkamad perspektiivid.

Sama, s. o. 1885. a. sügisel siirdub noor Piłsudski Vilnost Harkovisse, et astuda sealsesse ülikooli ja hakata õppima arstiteadust.

Ei saa öelda, et Piłsudski just meditsiini vastu oleks erilist huvi tundnud. Tolle teaduseharu valis ta alles peale seda, kui vormivea tõttu oli ebaõnnestunud sisseastumine Peterburi Tehnika-instituuti. Üldse — nagu väitsid Vilno gümnaasiumi õpetajad — ei olevat Józef Piłsudski oma kaheksa kooliaasta kestel üles näidanud erilist huvi ühegi teaduseharu vastu, kuigi ta gümnaasiumi lõpetas tunnistusega, milles hinnangud ajaloo ja maateaduse kohta olid väga head (5), usuõpetuse, matemaatika, ladina ja kreeka keele kohta head (4) ja loogika, saksa ja vene keele kohta rahuldavad (3). Tuleb arvata, et ta teaduskonna valikul ei mõelnud niipalju mitte tulevasele teadlasekarjäärile kui vabamale ja mitmekesisust võimaldavale üliõpilaselule, mida üldiselt elas tolelaegne vene ülikooli-, eriti aga aadlinoorsugu ja mis mõistetavalt ei piiranud enesearendamise võimalusi ühelgi teisel alal.

18-aastase abiturientina oli Józef Piłsudski oma patriootilis-romantilisest hingeelu põhitoomest hoolimata vägagi elav ja temperamentne noormees. Koolipõlves tunti teda omataoliste hulgas kui innustunumat tantsijat ja küllaltki head flirtijat, nii et tal vend Bronislawiga mitte üks kord polnud sõnavahetust oma „edu“ üle. Ta nooruse esimesed „tormi ja tungi“ aastad olid möödas, ent läbi elatud oli ka juba esimene poliitiline pettumus. Vilnos oli Józef koos teiste omataolistega vanema venna Bronislawi juhtimisel aluse pannud noorteringile, mida hiljem hakati nimetama „Liiduks“ ja kuhu koondus koolinoori kogu Leedumaalt. Sellest „Liidust“ võtsid osa mitmed pärastised poola avaliku elu tegelased, nagu Zygmunt Kowalewski, Bronislaw Przybylski, Alfons Machwic ja paljud teised. Kuid „Liit“, mille eesmärgiks enesestmõistetavalt oli oma „liikmete silmaringi laiendamine ja patriootiliste tunnete süvendamine keelatud kirjanduse muretsemise ja suusõnalise selgitustöö kaudu“, — osutus noorele Józefile liiga leigeks. Poola noorsoos kajastusid tol ajal nimelt mitmesugused leplikud voolud, vastavalt maa kuuluvuse järgi kolme suurvõimu alla. Oli parteisid ja juhte, kes jutlustasid leppimisest venelaste, sakslaste ja austerlastega. See kõik pidurdas tunduvalt seda patriootilist hoogu, mida õhutasid rahvuslikud kirjanikud, nagu Sienkiewicz ja Mickiewicz, ja millest peamiselt oma kujutlustele toitu oli ammutanud ka noor Piłsudski. Ta kirjutab ise hiljem tolle ajajärgu noorte kohta: „Poola noorus ei imponerinud mulle. See oli võrdlemisi apaatne, ilma suuremate ühiskondlikkude aspiratsioonideta, ja see, mis neil oligi, oli peaaegu täielikult venestunud.“

Vene üliõpilased seevastu olid palju elavamad, energilisemad ja liikuvamad¹⁾. Seda avaldist tuleb arvatavasti võtta kui üht selgitust, miks Piłsudski astus just Ukraina, mitte aga Poola ülikooli Varssavis. Tuleb ka vahet teha esiteks ukrainlase ja suur-venelase vahel ja teiseks Piłsudski ja tavalise keskpärase poola üliõpilase vahel. Tookordne poola noorus, hoolimata oma rahvuslikust resignatsiooni-meeleolust, armastas lõbutseda ja otsis lõbu peamiselt tantsuõhtuist. Piłsudski kujutas enesest teist tüüpi noorukit. Varakult väljaarenenud vaimsete huvidega püüdis ta mõte ja meel enam juurdlemise ja juurdlemist võimaldavate raamatute kui lõbusate koosviibimiste poole — kuigi ta neid just ei põlanud. Ta tutvus Harkovis tookordse vene revolutsioonilise tsentrumi „Narodnaja Volja“ tegelaste ja tegevusega ja kuulus ka ise varsti revolutsionääride ridadesse. „Narodnaja Volja“ programmis leidis Piłsudski esmakordselt loosungi, kus öeldi, et poola proletariaat on võimeline võimu haarama tsaristliku Vene valitsuse käest üksnes ülevenemaalise revolutsiooni puhul, mis läbi viiakse kõikide Vene tsaaririigi pinnal asuvate revolutsiooniliste hulkade ühisel jõul. Edasi öeldakse samas programmis, et ainuke partei, kes võib päästa Poola, on partei, kes suudab läbi viia vajalikud sotsiaalsed reformid.

Kas Piłsudski tunnustas „Narodnaja Volja“ programmi või mitte, või kas ta seda ehk ainult osaliselt vastuvõetavaks pidas Poola suhtes — selle kohta ei ole ta hiljem jätnud vaieldamatuid

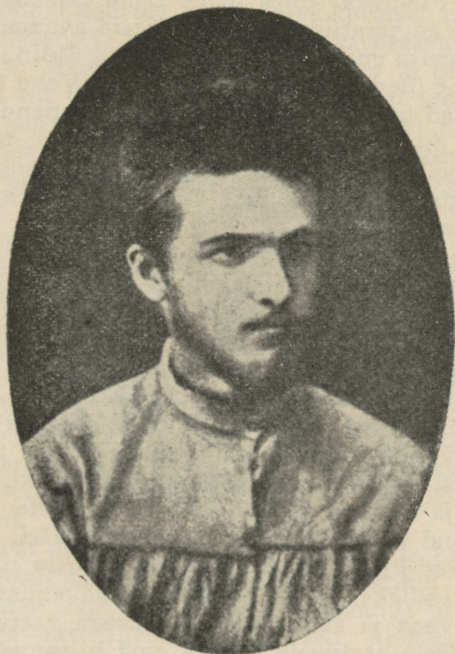
1) „Jak stalem się socjalistą“ II — „Kuidas sai minust sotsialist“ II.

kirjalikke teateid. Kuid tõsiasjaks jääb, et ta juba järgmisel aastal peale Harkovisse siirdumist poliitilise tegelasena langeb tsaristliku politsei kahtluse alla ja on sunnitud katkestama oma meditsiinilised õpingud sealses ülikoolis.

Ta tuleb tagasi Vilnosse. Tal on kavatsus siirduda välismaale ja lõpetada seal stuudium. Vahepeal peab ta oma Peterburis asuva vennaga nõu Tartu ülikooli astumisest, mis juba tol ajal oli kuulus oma arstiteaduse-fakulteediga. Kuid „dokumentide korraldamine“ ülikoolide vahel tsaaririigi ohranka sekkalöömise tõttu võtab nii veniva iseloomu, et Pišsudski ei suuda samal aastal Harkovist üle minna Tartu ülikooli. Politseile selgub koguni, et Pišsudski on aktiivse tegelasena osa võtnud mõningaist demonstratsioonest Harkovis, mistõttu talle kui poliitiliselt kahtlasele isikule ei võidagi anda elamisluba ääremaade kubermangudes. Kui luba lõpuks saabus, oli kaks semestrit möödunud ja Pišsudski huvi arstiteaduse õppimise vastu Tartus jahtunud.

Ooteaega Vilnos polnud aga Pišsudski lasknud sugugi tühjalt kaduda: ta oli hoolega töötanud tuttavas Vilno noorterings, realiseerides mõtteid ja kavatsusi, mis tas olid sündinud Harkovis. Ta moodustas Vilnos sõpradest omanimelise salajase rakukese, mida kasvatas ja treneeris tulevaseks tööks Poola heaks. Pišsudski kui nooruki kujutlused kuningriikliku Poola taasäratamisest, mis alatiselt seisis ta unistuses, ja proletariaadi revolutsiooni osast selles ei olnud kuigi selged. Tööd ja tegevust leidis salajastes ringides sellest hoolimata külluses. Tuli selgitada, õhutada ja koguda inimesi. Noorusele omase innukusega lööb ta ses kõiges kaasa.

Keset palavikulist tegevust tabab noort Piłsudskit järsku tsaaririigi politsei hoop: kellegi provokaatori näpunäitel vangistatakse Peterburis Piłsudski vend Bronislaw kui teadlik isik atentaadikavatsusest Aleksander III vastu. Bro-



Piłsudski poliitilise vangina Siberis (1887).

nislawi juures Peterburis leitakse muu tühjätähja hulgas ka vend Józefi aadress, mis oli pandud valmis kirjaga kellelegi tuttavale, kes pidi sõitma Vilnosse. Aadress iseenesest polnud mingi hädaoht, et aga Józef Piłsudskit politsei

tundis juba Harkovist saadik kui poliitiliselt kahtlast isikut, nabiti kinni ka Józefi aadressi saanud nooruk ja talle pandi süüks konspiraatiivse kirjavahetuse edasitoimetamist. Järgnes rida läbiotsimisi Vilnos, mille tulemusena vangistati Piłsudski ühes mõne tema lähema sõbraga. Vangistatud poolakad väitsid avameelselt, et neil palju enam meeles on seisnud üldine võitlus Vene ülevõimu vastu Poolas kui Vene tsaari elu. Nad ütlesid isegi lausa välja, et nende kohuseks on juhtida poola talupoegi ja töölisi ülestõusule Venemaa vastu, sest teissuguseil asjaoludel vaevalt leiduks võimalust Poola tuleviku garanteerimiseks.

Säärase demonstriivse seletuse loogiliseks tulemuseks oli, et Piłsudski ja tema vend Bronislaw mõisteti, kuigi enam mitte tsaari elu kallale kippumise, vaid Poola separatismipüüete õhutamise eest viieks aastaks Siberisse.

Piłsudski tänab õnne, et ta pääses eluga, kuna samal protsessil oli poliitilise tegevuse eest pidanud oma pea andma Lenini vanem vend. Samal protsessil mõisteti asumisele ka Paškowski, Ossipanov ja mitmed teised, kokku ligemale kakskümmend „hädaohtlikku“ revolutsionääri.

Józef Piłsudski asumiskohta Siberis ei määratud kindlaks. Ta oli nüüd varsti kakskümmend aastat vana ja astus täie teadvusega vastu oma traagilisele saatusele. Ühes oma hilisemas mälestusteraamatus kirjutab Piłsudski: „Siber — see on suur Poola lootuste surnuaed.“ Ta andis end sellele surnuaia hooleks alistumise ja kannatlikkusega, sest miski temas rääkis, et ainult martüüriumi ja enesealanduse kaudu viib tee tõusule ja juhikohale.

Vangiderühma teekond, millega koos Pił-

sudski viidi Siberisse, algas 1. mail 1887. aastal ja läks üle Moskva, Tjumeni, Tomski — Irkutskisse. Iga päev tuli maha käia 25- kuni 30-km etapp, sealjuures sageli kannatades joobnud sõdurite tooruse- ja vägivallaakte. Vange toideti teekonnal kehvalt, nii et haigestumised olid väga sagedased ja tihti isegi elukardetavad, kuid ainuke arstiabi seisis külmas vees ja piirituses, mida oli varutud igasse etapipunkti teel nõrkenud vangide toibutamiseks. Ligemale neljakulise marssimise järel jõuti viimaks Irkutskisse. Seal asetati Piłsudski mõnede kaaslastega vanglasse, kuni kohalik kuberner selgitas, missugusesse rajooni iga väljasaadetut võib läkitada. Piłsudski määrati Kirenskisse. Kuid sealgi tuli tal esialgu vanglas istuda, et oodata talvetee saabumist Lena jõel, mida mööda neid kavatseti transportida veel kaugemale põhja. Kirenskisse saabus Piłsudski 1887. aasta 23. detsembril. See on 1000 km põhja pool Irkutskit Lena jõe saarel asetsev keskmine külake, kus suuremaiks ametiasutisteks olid postkontor, maksujaoskond ja politseikomissariaat. Sinna jäi ta kuni 1890. aasta suveni.

Tal oli seal palju aega arutella ja kaalutella mitmesuguseid õpetusi ning teooriaid inimsoo vabastamisest, sest rida ta kaasvange olid haritud ja intelligentsed inimesed, kellega sageli tekkis kõnelusi mitmesugustel poliitilistel teemadel. Säärased vangidevahelised arutelud olid enesestmõistetavalt keelatud, kuid Siberi oludes vaatasid valvurid läbi sõrmede. Ainult kui juhtus peale sattuma ohvitser või vanglaülem — osutus möödapääsmatuks toores stseen. Ka Piłsudski sai korduvalt tunda vene nagaikat, ohvitseri revolvrüpara ja sõdurite rusikaid.

Halb kohtlemine vanglas, rasked kliimaatilised olud — sageli 40 kraadi külma — muutsid vangipõlve Piłsudskile peaaegu väljakannatamatuks. Ta jäi pöduraks ja kartis end tõsiselt haigestuvat alatoitluse ja külmetuste tagajärjel, kuid siis tuli õnnelik päev. Ta viidi edasi pisut pehmema kliimaga tundrarajooni ja talle võimaldati väljasaadetud poliitiku normaalne elu. Siin ei vaadatud väljasaadetuile enam kui vangidele, neile jäi rida vabadusi, mistõttu nad isegi vahel imestasid, kui neile järsku meelde tärkas, et nad on poliitilised väljasaadetud. Kui Lenin näiteks viibis Siberis, ta viitis oma aega külast külla rändamisega ja oma õpetuse propageerimisega. Stalin, kes enam kui üks kord põgenes Siberist, jättis sinna korduvalt maha hästi organiseeritud jüngreid. Vene revolutsionäärid ise vaatasid tol ajal Siberisse-saatmisele kui tarvilikule osale poliitilise agitaatori kasvatuses, mis pigemini tõstis kui vähendas prestiiži.

Säärast laadi poliitilise pagulase elu veetis ka Piłsudski tundrarajoonis. Üks tema tolleaegne ülesvõte näitab teda pigemini metsiku välimusega kütina kui vangina. Ja tegelikult sisustaski ta oma elu küttimise, kalastuse ja muu säärase ajaviitega, mida võimaldab poolasustamata metsik ümbrus Põhja-Siberis. Tal oli määratu palju aega, et läbi arutada sotsialismi faase ja oma kaasväljasaadetutega targutada revolutsioonilise taktika üle. Sõnaga, Piłsudski elu Siberis meenutab olukordi, mida oma väljasaadete-romaanis meisterlikult kujutavad Tolstoi ja teised. Igal juhul kujunes elu seal temale õpetuseks, kuigi see sisaldas vabaduse kitsendamist ja teatud ajaks eemalejäämist normaalsest elust kodumaal. Piłsudskile hingeliselt suuri-

maks tragöödiaks osutus eemalolek Poolast, kuid võib-olla leiutaski ta eneses tõelise Poola alles Siberis.

Siin kohtas ta vana, 1863. aasta Poola mässu rahvuskomitee liiget, kuulsat Bronislaw Szwarcet, meest, keda oli kaua kahtlaseks peetud Vene võimude poolt, kes oli vangistatud ja juba enne mässu tegelikku puhkemist läkitatud Siberisse. Pika vangipõlve kestel ta oli suutnud põhjalikult katsele panna oma patriotismi, kuid säilitanud siiski innustuse ja optimismi. Sõnaga, Szwarcet oli iseloom, mis kõige hädaohlikum võimudele — seepärast et säärane kogemustest ega kannatustest vähimalgi määral ei võta soovitud õpetust ega taltu. Ta unistas endiselt poola rahva relvis vastuhakust Vene hegmoonia vastu, sest tema arvates oli see ainus õige programm, ainuke tõhusam meetod Poola vabaduse saavutamiseks. Temast hõõgus säärast jõudu ja energiat, et nooremal mehel ei jäänud lihtsalt muud, kui olla valmis kuulma ja õppima, mida jutlustas Szwarcet. Tema kaudu Piłsudski jõudis äratundmisele, et vene revolutsionäärid olid samasugused tsaarirežiimi ohvid nagu ta isegi. Õigupoolest nad võisid olla tulevased liitlased. Ent Piłsudski läheb juba algusest peale Szwarcet'ist oma vaatekohtades siiski teatud määral lahku, kuigi ta võtab nagu ilmutust tema õpetust relvis vastuhakust. Temas näib nimelt kujunevat veene, et samuti nagu tsaaririiklased ka paljud antitsaristid osutuvad oma südames imperialistideks, pannes oma lootused kaugeleulatuvale tsentralisatsioonile. Nii et juba tol ajal ta võis arendada oma poliitilist mõtet umbes järgmiselt: poola sotsialistid peavad püüdma oma maa iseseisvustamise poole, sest iseseisvus on sotsia-

lismi teostamise olulisemaks eeltingimuseks Poolas. Nii rajas Piłsudski Siberis oma isikupärase käsituse ja teooria Poola tulevaseks vabadusvõitluseks. Selles kontseptsioonis, nagu näeme, figureerivad kahe põlve kogemused.

1892. aasta kevadel lõpeb Piłsudski vangipõlv Siberis. Ta vabaneb aprillis. Et Irkutskis terve kuu kulub mitmesuguste formaalsuste täitmiseks, pääseb ta sealt tulema alles 21. mail, ametliku ettekirjutusega, et tal kui väljasaadetul peale tagasipöördumist Siberist ei ole viie aasta jooksul õigust asuda elama ühtegi ülikoolilinna ega ka Tveri või Nižni-Novgorodi. Edasi jääb ta poliitilise politsei valvealuseks ja talle keeldutakse luba andmast välismaale sõitmiseks.

Piłsudski rändab Siberist kodumaale samasuguse hulkurina, nagu oli sinna läinud. Viimaks on ta jälle õnnelikuna tagasi Vilnos, kuid tal pole enam võimalust ega tahtmiski jätkata oma õpinguid. Teda ootavad teised ülesanded.

II.

Sotsialist, monarhist — militarist?

Tagasi jõudnud Siberist Vilnosse, osutus Piłsudski mitte enam kobavaks ja otsisklevaks noorukiks, vaid väljaarenenud ja kindla maailmavaatega inimeseks. Kannatused olid teda kasvatanud. Oma iseloomu kohaselt otsustas ta kõik kaalule heita ja võidelda. Seda otsust oli seda kergem teha, et parajasti tol ajal puhusid väga radikaalsed tuuled mitmest suunast. Peale Piłsudski olid sotsialismi kui lunastust ja päästmist pakkuva idee poole abiotsivalt pöördunud

ka maapagulane Mendelson Londonis, Daszynski Galiitsias ja Janowicz Schlüsselburgi kindluse müüride vahel. Piłsudski nägi üha rohkem inimesi, nende hulgas palju rahvuslasi ja demokraate, lähenevat sotsialismile; ja kuigi ta ise Marxi õpetust tunnustas ainult tingimisi, leidis ta siiski oludekohasema olevat eelkõige selle lipu all võitlusse astuda. Nii nagu 1790. aastail talupojaseisuse ausse tõstis viimane suur vabadusvõitleja Kościuszko, sirutas oma käe töölisklassi poole Józef Piłsudski, et selle rahvakihi jõudu kasutada rahvusliku vabaduse taassaavutamiseks, nagu kirjutab dr. Stefan Pomarański.

Pariisis peetud poola sotsialistlikkude tege-
laste kongressi otsuse kohaselt seati partei lipu-
kirjaks peale muu ka Poola iseseisvuse saavuta-
mine. See ei olnud küll täiesti kooskõlas tolle
maailmavaate rahvusvahelise iseloomuga ja poola
sotsialistlikul parteil oli küllalt sekeldusi üle-
venemaalise parteiga, kuid talle anti siiski võima-
lus lisada tähendatud täiendus oma programmi,
tagamõttega, et selle abil tõmmata järjest laie-
maid ja ka majanduslikult tugevamaid kihte
tsaarirežiimi kukutamise eest võitlevasse organi-
satsiooni. Piłsudski sai Vilno rakukese üheks
juhtivaks tegelaseks. Peagi valitakse ta poola
töolistekomitee liikmeks ja ta pääseb selle kaudu
peaaegu juhtivale kohale oma ringkonnas, sest
et ta on noor, agar, sõnakas, vaimustatud ja julge
igas ettevõttes ning teos. Nagu ikka säärases
organiseerimistöös ja võitluses, osutus ka siin
trükiõnna peamiseks relvaks ja nii leiti peagi, et
poola töölisklassi äratamiseks tuleb rajada oma
ajaleht.

Piłsudski eestvõttel asutatakse esimene sala-

jane sotsialistide trükikoda kolgalisse Lipniskisse Leedus, mitte kaugel Vilnost. Seal ei jõutud küll veel regulaarselt ilmuva ajalehe trükkimiseni, kuid rida üleskutseid ja selgituskirju valmis seal ometi. Koos pärastise presidendi Stanisław Wojciechowski ja mitmete teiste sõpradega koostas, trükkis ja levitas Piłsudski oma esimesi läkitusi poola töölistele. Üks säärane on pärit 1893. aasta 1. veebruarist ja kannab pealkirja „Maast ja maa üle“. Nagu tavaliselt, sisaldab see lendleht rea punkte, mille eest üles kutsutakse võitlema. Esimesel kohal seisab vabade ja üldiste valimiste nõue.

Teine punkt nõuab rahvuse põhimõttelist tunnustamist ja vabale kokkuleppele rajatud föderatiivse Venemaa loomist. Muidugi ei puudu ka nõuded kohaliku ja maakondliku omavalitsuse, trüki-, sõna- ja koosolekuvabaduse, maksuta alghariduse võimaldamise ja maksusüsteemi ümberkorraldamise kohta. Majanduslikul alal nõutakse peale kaheksatunnise tööpäeva kolmekümne kuue tunnist puhkeaega nädalas, palkade alammäära fikseerimist ja naiste ja alaealiste tööjõu kasustamise normimist.

Need nõudmised moodustasid enesest tol ajal peaaegu terve sotsialistliku partei programmi, kuid nagu näeme, ei häbenenud Piłsudski sugugi nendega täies ulatuses esile tulla. Ta ütles ise selle kohta hiljem: „Mulle näis, et tuli alustada kaugemalt eeskätt nende inimeste pärast, kes seisid tehastes tööpinkide taga.“ Teiselt poolt ei kao aga ka tema vanad unistused Poola kuningriigi uuesti elluäratamisest. 1893. aasta juunis Vilno läheduses Ponarski metsades peetud poola sotsialistliku partei koosolekul, millest osa võtavad Austria Poola esindajad

Daszynski, Kozakiewicz, Mokłowski ja Stechenberg, Preisi poolt Grabski, Vene poolt Jadko, Mendelson ja F. Perl, tõstab Piłsudski üles Suur-Poola küsimuse. Koosolijate keskel leidub terve rida tema mõtte pooldajaid ja toetajaid ja pikalt räägitakse koosolekul tulevases Poolast, mille piirid peaksid ulatuma Oderi kallastelt Dnjepri äärde ja Balti mere rannikult Musta mere rannamaadeni. Kohalviibiv Rosa Luxemburg hoiatab küll „imperialistlikku vaimustusse“ sattunud poola seltsimehi, kinnitades, et Poola peaks siiski jääma Venemaa külge, sest koos suure vene proletariaadiga olevat ka poola töölistel kergem võidelda ühise vaenlase, kapitalismi vastu — kuid tema sõnu ei panda tähele. Tulemuseks on, et parem tiib parteist lahku lööb ja endale nimeks võtab „Kuningliku Poola sotsialistlik partei“. Ei ole vaja lisada, et Piłsudski kuulub viimase juhtide hulka. Piłsudski pole kunagi olnud Marxi ja Engelsi õpetuse puhas jünger, mille olulisemaks osaks internatsionalism. Teda kandis alati kõigepealt poola patriotism. Sotsialism osutus temale ainult võitlusbaasiks, aluseks, kuhu oma jalad toetada. Ta ise ütleb oma mälestustes selle kohta järgmist:

„Keegi ei ole valmis surma minema päevalga mõne sendi võrra tõstmise eest. Ja ei ükski klass, olgu ta nii võimas kui tahes, pole võimeline üksikult läbi viima võidukat vastuhakku vägivallavalitsusele; see on kogu rahva töö.“

Et niiviisi klassivõitlus moodustas ainult osa Piłsudski programmist, tuli tal peagi vastu võtma hakata kallaletunge õigeusklikelt sotsialistidelt, kes päris põhjendatult pahandasid, et ta mõtleb enam Poola iseseisvusest kui kogu

maailma töölisklassi heaolust. Rosa Luxemburg, samuti kui Piłsudski, jäi kindlaks oma vaatekohtade juurde — ja Poolas hakkas kõrvuti teotsema kaks sotsialistlikku parteid. „Õigeusklik“ tiib läks rahvusvahelisi ja töölisklassi hüvesid nõudvat teed, kuna teine tiib aetas oma võitluse peaesmärgiks Poola iseseisvuse saavutamise.

Et sellegi võitlus kerge ei olnud, on enesestmõistetav. Pärastine tuntud poola kirjanik ja Piłsudski andunud sõber Wacław Sierozewski kirjutab selle kohta: „Kogu maal valitses tugev reaktsioon 1863. aasta mässumeelolude vastu. Relvis vastuhaku ideele vaadati kui unistajate sentimentaalsele kujutlusele. Et parajasti oli tööstuse ja kaubanduse õitseag ja Poolas kiirelt arenev tööstus vallutas jõudsalt ida pool avanevaid turge, seisis jõukamate poolakate keskel hinnas nn. ühistöö. Oli mõjule pääsemas põhimõte: saage rikkaks, sest rikkad on tugevad, harige ennast, sest teadmised suurendavad rikkust. Säärane õpetus tähendas sotsialistide seisukohalt aga orjade õpetamist ega andnud mingisugust lootust ega julgustust iseseisvaks poliitiliseks aktsiooniks. Lisaks eeltähendatule seltsisid veel kultuurilised tegurid Preisiga liidetud Poolamaa osas: saksa kultuur oli jõudsalt tuhmistamas poola rahvuslikke tundusi. Teiselt poolt Vene Poolas ametnikkude altkäemaksuahnus ja korrupsioon olid võimelised hävitama ja mineerima igasugust patriootilist ja klassiteadlikku organiseerimistööd. Ei jäänud muud üle, kui tahes-tahtmata tuli hakata tarvitama valjemat konspiratsioonitöö ja põrandaluse organisatsioonitöö meetodeid.

Nii sai Piłsudskist sotsialistliku partei seltsimees Viktor. Ta liikus paigast teise, õppis ise

ja õpetas teisi ja tema tegevusraadius ulatus tihti üle Vene Poola ka Austria ja Saksa aladele. Tal oli sidemeid isegi Prantsus- ja Inglismaal maa-paos viibivate tegelastega. Tema eestvõttel meisterdati kindel ja tihe põrandaaluste organi-satsioonide võrk ja asuti hädaohtlikule salajase ajakirjanduse väljaandmisele.

Tookordsete suurriikide vahekordade juures Austria osutus sobivaks propagandakirjanduse valmistamise paigaks tsaristliku Venemaa vastu. Kuigi piir oli valve all, leidus küllalt teid ja abinõusid tsaaririigi ametnikkude sissevedamiseks. Sagedamini tarvitatavaks abinõuks oli enesest-mõistetavalt altkäemaks, kuid seda ei saadud mitte alati maksta, sest parteil oli raha vähe ja sellest tuli teinekord maksta ka veel Austria võimudele. Seepärast osutus parimaks meetodiks revolutsiooniliselt meelestatud ohvitseride lüli-tamine piirivalvesse, kes ideelistel põhjustel val-mis olid saadetsi edasi toimetama. Ent see kõik ei rahuldanud siiski Pišsudskit. Tema sihiks oli saada oma Vene Poolas trükitavat kui ka seal-samas levitatavat ajalehte. Ja ta viiski oma soovi partei keskkomitees läbi. Otsustati asutada „Ro-botnik“ — „Tööline“ poola sotsialistliku partei ametliku häälekandjana. Pišsudski kui mõtte algataja sai lehe esimeseks peatoimetajaks, äri-liseks juhiks ja peatrükkijaks — sõnaga, täieli-kuks peremeheks.

Peale pikemaid läbirääkimisi välismaal asu-vate seltsimeestega ilmus „Robotniku“ esimene number 1894. a. kevadel. See oli trükitud eel-tähendatud väikeses Leedu linnakeses, väliselt ilmelt õige tagasihoidlik, kandes oma tiitli ko-hal tuntud loosungit „Kõigi maade töölised, ühi-nege!“. Lehe esikülge täidab kirjutus toimetu-

selt, õigemini küll Piłsudskilt, milles lubatakse laias ulatuses, kõige tagajärjekamalt võidelda kõige selle eest, mis võib huvitada ja puudutada töolist. Informatsiooniosas lubatakse kirjutada kõigest, mis puutub töölisliikumisse ja arengusse meil kui ka mujal.

Piłsudski trükikoda oli väike ja vilets, kus leidus ainult paar kasti tähti, nii et „toimetajal-trükkijal“ — Piłsudskil enesel — tuli sageli pärast ühe külje äratrükkimist see lahti võtta ja tähed uue külje jaoks uuesti laduda. Et kõike seda arusaadavalt tuli teha konspiratiivses korteris ja suurima saladuskatte all, nii et lähimadki naabrid sellest aimu ei võiks saada, otsutus lehe väljaandmine vägagi aega- ja vaevanõudvaks tööks. „Robotniku“ esimene, kauavalmistatud number ilmus maipüha erinumbrina. Kuid järgmine ei tule niipea. Piłsudski peab mõtlema uutele teemadele, koguma kaastööd ja otsima abilist. Viimaks veendub ta, et väikesest Leedu külakesest siiski õige raskeks osutub politsei-agentidele märkamatult lehte kogu Poolasse laiali saata. Sellele äratundmisele jõudnud, otsustab ta oma toimetuse ja trükikoja üle viia esialgu Vilnosse (1895) ja sealt lõpuks Kesk-Poola suurde ja vilkalt arenevasse tööstuslinna Lodzi (1899).

Vahepeal Piłsudski oli abiellunud parteikaaslase Marja Juszekiewiczaga (sündinud Koplewski), kes nüüdsest peale sai ühtlasi ka tema parimaks kaastööliseks ja lehe trükijaks salakorteris. Nad asusid Lodzis väga tagasihoidlikku üürikorterisse, milles oli neli tuba ja köök. Võõrastetoa kõrval asetses kenakesti avar ruum, ametlikult Piłsudski töö- või vastuvõutuba, — kuid millise töö kallal Piłsudski seal

tegeles, jäi peale intiimsemate sõprade kõigile teadmatuks. Tegelikult oli see ruum sisustatud salajase trükikojana ja „Robotniku“ toimetusena. Et korter asetses ühe väga käidava hoone teisel korral, pealegi liiklusrohkes tänavas, kus palju müra, võidi siin päevasel ajal trükipressil vahel õige hoogsalt käia lasta, äratamata ümbruses mingit tähelepanu.

Ent siiski hoolitseti ülimalt konspiratsioonireeglite täitmise eest. Iga käik majast välja teostus teatud tähelepanelikkusega ümbruse suhtes. Sedasama pidid silmas pidama ka aeg-ajalt Piłsudski juurde saabuvad sotsialistliku partei seltsimehed ja nende käskjalad. Trükipress iseenesest, väikest tüüpi inglise masin, mille mõõted $60 \times 40 \times 41$, oli lahtivõetav väikesteks tükikesteks ja kergesti peidetav, kui ähvardas mingi hädaoht. Korteri mööblil oli täita enam kui üks otstarve. Näiteks paber, mida tarvitati trükkimisel, oli peidetud diivanisse, kuna üks Piłsudski enese poolt Siberist toodud pühakuju osutus trükimasinakasti võtme peidupaigaks. Arusaadavalt põletati otsekohe kõik makulatuur ja muu säärane, mis juhuslikus sissetulijas oleks võinud äratada kahtlust.

Lehe koostamine siin avarais ja soodsamais tingimusteski osutus küllalt vaearikkaks ja aeganõudvaks tööks. Piłsudski sai oma lehte masinal trükkida ainult ühe lehekülje kaupa, sest et press, mida ta kasustas, oli määratud väikeste lendlehtede või nimekaartide trükkimiseks. Piłsudski arvestuste järgi olevat tal ühe 12-leheküljelise numbri trükkimiseks kulunud 15—20 päeva, kusjuures iga päev tuli töötada 9—11 tundi. Masin oli küll suuteline tunnis kuni 300 eksemplari läbi laskma, kuid tuli arvestada häi-

rivaid asjaolusid, mis iga silmapilk ei lubanud pressi tööle panna. Et lehte juba esimesest numbrist alates trükiti 2000 eksemplari ümber, kulus iga üksiku külje läbimasindamiseks oma keskmine tööpäev. Sealjuures tuleb veel arvestada seda, et aeg-ajalt masin läks rikki või kadus mõni täht. Kurioosumina võib märkida, et Piłsudski tähetagavaras puudus ajuti näiteks r. Seepärast tuli vahel rida artikleid koostada või ümber töötada sääraselt, et neis vältida mitteomatava „r“-tähe esinemist.

Töö iseenesest oli ajuti õige lõbus, sest Piłsudski üks lähemaid kaastöölisi Karl Roznowski armastas nalja heita ja lobiseda, hoolimata iga-sugusest hädaohust. Ühes artiklite äratrükki-dega ja mõningate kõrvalväljaannetega, nagu „Górnik“ (Mäetöoline) ja „Radomjanina“ (Radomlane), kulutas Piłsudski 90-ndate aastate lõpul õige suuri summasid partei raha trükitöödele. Nii 1899. aastal 12.000 rubla, kusjuures välja oli antud ligemale 100.000 eksemplari mitmesugust kirjandust.

Säärane „ajakirjanduslik tegevus“ kestis Piłsudskil ligemale kuus aastat. Olles ühtlasi ka poola sotsialistliku partei keskkomitee liige, tema mõju ja tähtsus hakkas tööliste keskel omama otsustavat kaalu, eriti trükisõna kaudu. Ärevusse oli juba ammu sattunud ka Vene salapolitsei, kes „Robotniku“ järgi nägi ja teadis, et Poolas pidi asuma salatrükikoda. Samuti oli Piłsudski õnnestunud algatus meelitanud ilmuma ka rea teiste revolutsiooniliste organisatsioonide ajalehti. Nii tekkisid sel ajavahemikul juudi organisatsiooni „Bund“ hääle kandja „Arbeiter“ ja mitmed teised ajutise tähtsusega lehed. Salapolitsei pingutas aga eriti „Robotnikut“ paljas-

tama, ja 21. veebruaril 1900. aastal see õnnestus. Järsku öösel tungiti majja ja vangistati Piłsudski koos ta naiseaga, Piłsudski olles parajasti kirjutamas artiklit Vene võimude suurest põlgusest trükisõna vastu.

Kuidas politsei Piłsudski jälile sai, sellest kirjutab Piłsudski hiljem oma mälestustes: „Mäletan, et kui viimane kord enne areteerimist käisin Varssavis, märkasin jaamahoones kaht „anast“ mind eriti hoolega piiluvat. Et kumbki neist ei järgnenud mulle vagunisse, vaid mõlemad jäid rahulikult perroonile jalutama, rahunesin ja mõtlesin kõik möödas olevat. Äraootamiseks siiski ei pistnud ma kaks ja pool nädalat jalga majast välja. Kuidagi nad aga siiski olid saanud minust haisu ninasse.“ Peab märkima, et enne Piłsudski sissekukkumist oma trükikojaga oli toimunud rida vangistamisi Varssavi kui ka teiste linnade sotsialistlike tegelaste keskel. Tõenäoliselt juhtis mõni niidike politseinikud vangistatute juurest Piłsudski peidupaiga juurde.

Piłsudski toimetati Lodzist otsemaid Varssavi kindlusse, kurikuulsasse kümnendasse paviljoni, mille kohta rahva hulgas liikus kuuldsus, et sealt ei olevat enam kellelgi pääsu. Teiselt poolt öeldi, et Vene võimud sellesse vanglasse paigutasid ainult kõige hädaohtlikumaks tunnistatud poliitilisi vange. Niisiis suur tunnustus Piłsudski tegevusele; samas aga määratu löök seltsimeestele ja parteile. Algul ei teadnud kõige agaramadki, mis peale hakata ja kuidas oma juhti päästa ligipääsmatust urkast. Mõninga ringivaatamise järel hakkasid aga selguma olukorrad, mis meenutavad kriminaalromaani sündmustikku. Vangivahtide hulgas leiti kummaline mees, kes osutus filosoofiks ja õnnelikul kombel

just Tolstoi jüngriks, uskudes, et kõik inimesed peavad maa peal elama nagu vennad. Teiselt poolt oli mees ka küllalt rahaahne ja ostetav — nagu enamik tolle aja Vene ametnikke. Ta oli lõbus ning elav inimene ja need kaks vastandlikku omadust ühendati temas peagi selliseks tervikuks, et tast sai heatahtlik „kirjatuvi“ Piłsudskile. Vabadussejäänud seltsimehed leiutasid selleks väga lihtsa tee, mis sugugi ei tarvitsenud vaevata ausa valvuri südametunnistust. Vahil tuli lihtsalt jätta oma tikutoos Piłsudski kongi. Piłsudski avab selle, leiab kirja, loeb, kirjutab vastuse ja asetab selle omakorda toosi. Pisut hiljem tuleb valvur oma „unustatud“ tikutoosi järele ja teenistusest lahkudes „unustab“ selle õhtul sõbra kätte. Järgmisel hommikul tuuakse talle toos tagasi ja — algab uus ringkäik, nii et mees ei tarvitsenud teadagi, milliseid sõnumeid ta edasi-tagasi kannab.

Salaliitlased lepivad kokku, et Piłsudski peab vanglas mängima hullumeelset ja pealegi säärase kindlusega ja hädaohtlikul kujul, et ta paratamatult toimetataks arstlikule läbivaatamisele ja seejärel ravimisele. Kuidas seda teha, selleks antakse arstiteadust tundvate sõprade poolt tikutoosi kaudu täpsed juhtnöörid. Ja siis Piłsudski hakkabki kõikide hästituntud võtetega etendama oma osa. Kõigepealt keeldub ta söömast. Ta teeskleb end kujutlevat, et kõik toidud, mis talle tuuakse, on mürgistatud. Ta karjub, žestikuleerib ja peab end üleval nii, nagu säära- ses olukorras teevad kõik hullumeelsed. Mäng ei ole sugugi kerge, ta kannatab ise sealjuures tugevasti, on kaotamas püsivust ja jätmas kõike sinna paika, kuid tal õnnestub siiski. Keegi temale sõbralikest arstidest külastab vanglaüle-

mat ja, kuuldes Piłsudski märtsemishoogudest, teeb nagu muuseas möödamines tähenduse, et parem oleks igaks juhuks Piłsudski siiski toimetada vastavasse haiglasse. Sellega oli esimene peatükk läbi.

Piłsudski viiakse Varssavi kindlusest Nikolai-nimelisse vaimuhaigete-varjupaika Peterburi. Seal mängib teine vaatus tema vabastamis-tragöödiast. Kuid salajase kirjavahetuse abil õnnestub ka siin korraldada käitumisküsimust kuni lähemate instruksioonide saamiseni. Viimaks on plaan täielikult välja töötatud. Õnnelikul kombel leitakse Peterburis keegi poola arst Władysław Mazurkiewicz, kelle hooleks usaldetaksegi Piłsudski päästmise viimase osa läbi viimine. Mazurkiewiczile muretsetakse tutvuste ja sidemete kaudu koht Nikolai vaimuhaigete-varjupaika. Kuigi teise erialaga mees, ütleb ta end järsku tundvat suurt huvi psühhopaatiliste uurimiste vastu, võites sel kombel rea juhtivate arstide usalduse.

Et hoiduda kahtluste tekkimisest, hakkab ta väljatöötatud plaani kohaselt iga päev tükkhaaval tassima haiglasse rõivastusesemeid, mida Piłsudski peab kasutama ümberrõivastuseks põgenemise korral. Esimesel mail on tema kord täita valvearsti kohuseid. Ei oleks võinud juhtuda õnnelikumat päeva kui see, sest linnas oli mitmesuguseid pidustusi, mida haigla personalgi palus end lubada jälgima. Juhus tahtis isegi, et haigla pea-arst pidi viibima eemal, kuski konverentsil, nii et ka personaali vabakslubamine oli õigupoolest Mazurkiewiczzi otsustada. Nagu kohane noorele arstile, otsustaski Mazurkiewicz enamuse vabastamispalveid jaatavalt,

lastes tunduva osa teenijaskonnast priipäeva pidama. See tehtud, leidis ta tarviliku olevat läbi vaadata ravialuste haiguslehti. Haiguslehel leiduvate märkmete järgi tekkis tal eriline huvi Piłsudski vastu. Ta ruttab Piłsudski kambrisse, alustab temaga juttu ja naljatab esialgu, nagu tavaliselt arst vaimuhaigega. Siis viib ta jutu Leedule, kuid Piłsudski võtab kõike oma sisseharjutatud vaimuhaige-tõsidusega. Doktoril tekib kahtlus, kas pole siin lõpuks tegemist päris tavalise haigega, kuid millised need kahtlused ka ei võinud olla, ta annab käsu tuua Piłsudski alu-
misel korral asetsevasse ülevaatussaali, siirdudes ise kontrollkäigule teistesse osakondadesse. Natukese aja pärast on Piłsudski all, kus Mazurkiewicz pöördub tema poole, seletades, et tema haigusjuhtum on eriti raske ja ravimine võtab pikka aega, mispärast ei olevat mingit mõtet kauem oodata. Piłsudski taipab ja — teeb kiired valmistused. Mõne minuti jooksul on ta rõivais ja astub koos arstiga hoovi. Väravavaht, kes hästi tunneb noort arsti, avab aupaklikult ja — hetk hiljem on nad tänaval. Samas leitakse sõiduvalmis troska ja kihutatakse minema. Kuid sõit osutub noorele doktorile liiga aeglaseks, ta kaotab rahu, närveldab. Piłsudski on aga nüüd jälle oma sõiduvees. Õnnelikult saabuvad nad ühe sõbra korterisse, kust Piłsudski järgmisel päeval, rõivastatud vene tolliametnikuna, sõidab üle Tallinna Kiievisse. Seal veedab ta ainult ühe öö, kuid siiski väga rahuldava öö, sest leiab eest oma „Robotniku“, mille peakorter oli uuesti üles seatud Kiievis. Rahuldatult kihutab ta järgmisel päeval Austria Poolasse, asudes elama Krakovi.

Ja doktor Mazurkiewicz? Temagi oli sunnitud põgenema. Praegu on ta Varssavi ülikooli

arstiteaduse-professor ja sisemiste haiguste eriteadlane.

Piłsudski põgenemine 1. (13.) V 1901 äratas määratud vastukaja kogu Poolas ja Venemaal. Vene lehed kirjutasid temast kui suurest kurjategijast halvustavate sõnadega, paigutades teksti pildi, et kodanikel oleks kergem põgenikku tabada ja ametivõimude kätte toimetada. Poola enese ühes ringkonnas rõõmustati, teises jälle sugugi mitte. Isegi poliitiliste vastaste, rahvusdemokraatide häälekandja tõi põgenemisest sõnumi, kuid kommentaarideta. Kogu tsaaririigi politsei aeti jalule, muuseas vangistati ka Nikolai haigla juhataja, kuid see kõik ei andnud mingisuguseid praktilisi tagajärgi.

Piłsudski naine vabastati 500-rublase kautsjoni vastu ning tal keelati elamine mujal kui ta kodukohas Vilnos. Arvatavasti lootuses, et Piłsudski katsetab teda salaja küllastada. Kuid seegi lõks jäi tühjaks — Piłsudski andis enesest Vene võimudele elumärki alles aasta hiljem ühe Londonist läkitatud üleskutse kaudu.

Teinud ringreisu Euroopas ja puutunud kokku mitmete maapaos asuvate poola tegelastega, Piłsudski pöördub 1902. a. algul tagasi Krakovi, et asuda seal energiliselt tööle. Krakov oma piiriäärse asendi tõttu tundus talle rahuldavama keskkohana, kust hõlpus juhtida kihutus-tööd seespool Vene piire. Siit oli tal kerge aegajalt lipsata üle raja korraldama parteiasju ja pääseda jälle tagasi hädaohutusse elukohta. Siit oli ka kergem pidada korrapärast sidet Londoniga, kuhu vahepeal oli üle viidud poola sotsialistliku partei peakorter.

Austria Poola osutus tol ajal Poola eeskätt poliitiliselt parimini organiseeritud osaks. Aust-

ria all elavail poolakail olid väga laialdased vähe-
musrahvuste õigused, oma koolid, omavalitsused
ja tugev esindus ka Austria riiginõukogus,
mis ei jätnud oma mõju avaldamata kogu Ga-
liitsia poliitilisele ilmele. Siin tunti end hoopis
vabamana ja hingati palju kergemalt kui majan-
duslikult jõukamas Vene või Preisi Poolas. Suur
arv Austria poolakaid tunnistas end avalikult
legaalseks Habsburgide suhtes. Seetõttu ei pee-
tudki siin poola rahvuslikku kihutustööd ja
nende organiseerimist riiklikult hädaohtlikuks,
vastuoksa — soodustati, lootuses leida sõja kor-
ral liitlasi Vene poolakaist. Nii olid välised tin-
gimused Piłsudski tööle kõigiti kasuks. Sise-
miselt oli siingi küllalt raskusi võita. Austria
poolakaist väga tunduv osa olid rahvusdemo-
kraatide partei poolehoidjad. Samuti olid oma
tugeva baasi rajanud siin ka Rahvuslik Mitte-
sotsialistlik Partei ja Mitterahvuslik Sotsialis-
tide Partei, viimane Rosa Luxemburgi ja Karl
Radekiga eesotsas. Enesestmõistetavalt läksid
nad oma maailmavaateilt üksteisest teravalt
lahku ega võinud juttugi olla mingisugusest
koostööst Piłsudski ja nende vahel, kuna ju Pił-
sudski taotles sotsialismi kaudu — „Poola ku-
ningriiki“. Poola ei olnud jagatud kolme Euroopa
suurvõimu vahel kolmeks üksi geograafiliselt,
vaid ka tema rahvas, kel oli ühine keel, ühised
traditsioonid ja ajalugu — oli saatuslikult jagu-
nemas mitmesse üksteisele vastu töötavasse ja
teravalt erinevasse kildkonda. Tol ajal, kui Poola
jagamine teostus, oli lõhki kärjstatud peamiselt
aadel ja šlahta, üks rahvaklass. Vahepeal aga oli
juurde tekkinud kolm uut klassi, nimelt kodan-
lus, talupojad ja proletariaat. Kui endistel aega-
del vastuolud valitsesid vaid ühe võimukäsitseva

klassi, aadli vahel, siis nüüd mitme uue rahva-
klassi esile kerkides ja nende igäühe püüdes
saada võimu käsitsejaks, maa juhtijaks ja valit-
sejaks tulevikus, osutusid vahekorrad mitmeti
palju kirevamaks ja komplitseeritumaks. Pił-
sudski oli küll töotanud maa valitsemisele viia
võimsaima ja arvukaima klassi — proletariaadi,
kuid mida enam ta Austrias ringi vaatas ja tut-
vus Lääne-Euroopa suurte demokraatiate konst-
ruktsiooniga, seda ebaselgemaks muutusid ta
väljavaated. Ta sõidab 1902. aastal veel teist
korda Londoni, pidades seal pikemalt nõu Poola
Sotsialistliku Partei juhtide Witold Djodko, Bo-
lesław Miklaszewski, Leon Wasilewski ja An-
ton Jędrzejewskiga. Peatub põrandaaluse tege-
vuse keskkohdades Saksas ja Šveitsis, õppides
Friedburgis lähemalt tundma pärastist Poola
presidenti Ignacy Mościckit.

Säärases tegevuses mööduvad mõned aastad.
Kui 1904. aastal puhkes Vene-Jaapani sõda, näeb
Piłsudski sellega esile kerkivat suuri poliitilisi
võimalusi. Ta tunneb, et aeg on tulnud teotse-
miseks. Tema ideeks on mässu korraldamine
Vene sõjaväe selja taga Poola kuningriigi pin-
nal, et haarata võimu, kui õnnestub; või vähe-
malt — halvema õnne korral — nõrgestada
Venemaad ja viia teda lähemale sisemistele ras-
kustele, mis lõpuks ikkagi peaksid esile kutsuma
tsaaririigi lagunemise ja selle vägivaldselt alla
heidetud rahvaste vabanemise. Ent seltsimehed
Sotsialistliku Partei keskkohas ei pea plaani
õigeks. Veel vähem on sellega nõus ühinema
Dmowski rahvusdemokraadid ja kodanlik rahva-
erakond, kelledest esimene meelsamini jätkas
Poola Vene ülemvalitsuse alla, teised aga üritak-
sid peamiselt kultuuriliste vabaduste saavuta-

mist — kuigi kumbki ei eita võimalust, et revolutsioon võiks palju kaasa aidata nende sihtide kiiremaks saavutamiseks. Ollakse liiga kohutatud 1863. aasta ebaõnnestunud mässukatses. Samal põhjusel ei taha riskida ega koos tulipäise Piłsudskiga asjatule verevalamisele välja minna ka tema rahvuslike sotsialistide juhid Londonis.

Piłsudski on sunnitud kõrvale jätma oma kavad, kuid ta ei loobu oma Vene-vastasest tööst. Niipea kui kuulutatakse välja mobilisatsioon, annab Piłsudski kogu Vene Poolale parooli, et mobilisatsiooni tuleb igal juhul takistada ja poolakaid mitte saata end veristama mingisuguse kauge Korea või Sahhalini eest. Piłsudski arvates ei tulevat poolakail seda sõda mingil juhul kaasa teha ega toetada oma vaenlast, kelle surve all nad ägavad. Parem jääda koju või surra vanglaid kui Kaug-Idas.

Ent seegi Piłsudski loosung ei leia laiemais rahvakihtides vajalikku poolehoidu. Piłsudski on pettunud. Ta kirjutab oma parimale sõbrale Siroziewskile pateetiliselt: „Kus on nüüd ajalooliste laulude poolakad? Kus on rüütlid ja kangelased, kellest unistas mu ema; uhked ja lõkendavate tundmustega mehed, valmis haarama relvi esimese hõike peale ja võitlema oma vabaduse eest?“

Neid rüütleid ja kangelasi ei olnud. Ent Piłsudski kui võitleja iseloom ei kaota siiski veel lootust. Tema kavaks on Jaapanit igal juhul ära kasustada Poola iseseisvuse võitluse heaks. Ta astub laevale ja sõidab kiires korras Tokiosse. Pärale jõudes esitab ta mikaado valitsusele oma ettepaneku: aidatagu tal moodustada Poola legion, kes astuks võitlusse venelaste vastu. Kuid

siin kaugel kirsiõite maalgi on ta sunnitud üle elama uue pettumuse, sest rahvusdemokraatide juht Roman Dmowski on enne teda kohale jõudnud ja esitanud juba teised ettepanekud Jaapani valitsusele. Järgneb äge ja sõnakas kokkupõrge Dmowski ja Piłsudski vahel, milles Piłsudski süüdistas rahvusdemokraatide juhti, et ta teotsevat lausa vastu Poola rahvuslikele huvidele. Nii või teisiti, kuid Piłsudski oli sunnitud seekord alla jääma ja Tokiost tühjade kätega tagasi pöörduma. Jaapani valitsus ei tahtnud talle peaaegu midagi lubada: teda ei võetud üldse tõsiselt. Ta ütleb ise selle reisu kohta oma mälestustes, et pöördus tagasi Euroopasse nagu kuutõbine, teadmata, mis peale hakata või ette võtta. Ta oli kindel, et jaapanlased ei tunne Euroopa ega Poola olukordi.

Aga nagu tavaliselt, tulevad ka siin sündmused ise appi Piłsudskile. Kaotatud lahingute järel Kaug-Idas puhkevad üle kogu suure Venemaa laialdased streigid ja töölisrahutused. Vene Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei on otsustanud soodsat momenti ära kasustada tsaaririi-gile purustava hoobi andmiseks, nagu seda Piłsudski oli soovitanud teha ka poola sotsialistidel. Piłsudski, sellest hoolimata, et ta partei usaldusmehena ja kohaliku juhina on kaotanud lahingu lahingu järel, haarab jälle asjast kinni, asudes ka Vene Poolas organiseerima rahutusi.

Sealjuures tekib Piłsudskil esmakordselt idee tema mõttele ja tahtele allunud inimesi mitte ainult juhuslikult ja ajutisteks väljaastumisteks kasustada, vaid moodustada neist süstemaatilised võitlussalgad, kes ei nõuaks suuremaid ülalpidamiskulusid, oleksid aga alati käsutada ja koosneksid igäüks ainult mõnekümnest

inimesest. Napoleoni eluloo uurimine on teda tugevasti arendanud sõjalistes teadmistes, kuid sellest on vähe. Piłsudski, vallutatud oma uuest ideest, asub nüüd spetsiifiliselt uurima sõja- ja eriti partisanisõja kohta käivat kirjandust, koolitades enesest võrdlemisi lühikese ajaga väepealiku ja ülemjuhataja. Tema esimene reegel oma lentsalkadele on truu olla aatele ja alati vastuvaidlematult täita igat ülemalt poolt antud käsku. Et partei organisatsioon on kaunis laialdane ja rohke liikmeskonnaga, leidub küllalt mehi, kes on valmis Piłsudski käsu peale välja astuma. Varsti on lentsalgad loodud üle kogu Poola. Nende ülesandeks on hävitada sõjalise tähtsusega ehitisi, sildu, raudteid, ladusid jne. Vene pinnal, terroriseerida Vene ametivõime rünnakutega sandarmi- ja sõjaväelistele vahipostidele, panna toime atentaate kõrgetel kohtadel seisvaile isikuile ja eksproprieerida valitsusasutiste rahakassasid partei heaks. Pealeselle antakse erijuhtnöörid manifestatsioonide korraldamiseks suuremais linnades, mis peavad väljendama poola rahva ähvardavat tahet väljaastumiseks Vene surve vastu.

Nii sünnib ajalooline võitlusorganisatsioon „Bojówka“, mis oma esimese „ristimise“ saab Varssavis Grzybowski platsil tehtud meelevaldusel 13. novembril 1904. aastal — samal ajal kui kogu Venemaa käärib streikides ja veristes töölisrahutustes. Võitluse ülemjuhataja ja komandör Piłsudski kirjutab ise ühes erakirjas selle käigu kohta järgmist: „Ma võitlen ja suren ainult seepärast, et ma ei suuda elada selles larris, millesse meie oleme surutud elama. Laskem lapsed mängida õitsvate lilledega, sotsialismi või polonismiga, või ükskõik millega, mis neile meel-

dib, — kuid mina ei suuda. See ei tähenda senti-
mentalismi, unistust või sotsiaalse evolutsiooni
üle sõnakõlksutamist — minule see tähendab olla
mees. Mina tahan võidelda. Ilma võitluseta,
mis mind tuliseks ei aja, ma ei tunne end isegi
mitte hällilapsena, vaid ainult loomana, kes elab,
sööb ja seedib.“

Kaotatud sõda Jaapaniga ja kriitiline sise-
poliitiline seisukord Venemaal, uulitsavõitlused
Peterburis, Moskvas ja paljudes teistes Venemaa
suuremais linnades võtavad Vene ametivõimu-
delt võimaluse karmilt ja otsustavalt välja astuda
sissisõda harrastavate poola salkade vastu. Mida
segasemaks ja revolutsiooniilmelisemaks läheb
olukord Sise-Venes, seda julgemini toimivad
Piłsudski lööksalgad. Varssavis ja Krakovis alus-
tavad nad 1906. aastal avalikku mässu. Nad on
nüüd juba, kuigi kiirelt ja ebahühtlaselt, siiski
võrdlemisi hästi varustatud tugevajõuliste auto-
maatrevolvritega, pommidega, lõhkeainetega, mis
hangitud tsaaririigi enese kassadest eksproprie-
ritud rahaga. Krakovi lentsalkadega läks Pił-
sudski ise Austria poolelt üle Kongressi-Poola¹⁾
maa-aladele, alustades seal kohati päris reegli-
päraseid lahinguid Vene sõdurite ja sandarmi-
tega. Piłsudski lähemaiks kaastööliseks olid
juba tol ajal ta hiljem kuulsakssaanud leegionä-
rid Prystor, Sławek, Jędrzejewski, Nelken, Kwja-
tek ja teised. See minek üle piiri oli, nagu
ütleb poola vanasõna, minekuks „kabluga päikese
vastu“. Piłsudski tunneb, et Poolat võidakse
vabastada üksnes relvis võitluse abil, kuid ta
jõud ei ole veel küllaldased selle võitluse taga-
järjekaks läbiviimiseks. Ka see on talle selge,

1) Vene alla kuulunud Kesk-Poola kubermangud.

kuid ta tahab harjutada oma inimesi põlgama hädaohtu ja sisendada neisse võitlustahet. Mõnekuulise pingutava ja üliinimlikke jõude vajava heitluse järel variseb lendsalkade vastupanu kokku. Tuleb puudus kätte inimestest ja relvadest. Viimane lahing lüüakse Piłsudski isiklikul juhatusel Bezdany all 26. septembril 1906. aastal. Siis raugneb lendsalkade jõud lõplikult. Piłsudski taganeb oma staabiga, kuhu kuuluvad Ślawek, Prystor ja Arciszewski, tagasi Galiitsiasse, Austria maa-aladele. Selle sõjakäigu teeb kaasa ka Aleksandra Szczerbińska, kellega Piłsudski hiljem abiellub teist korda. Tegelikult on nad lahingu kaotanud, kuid neil on õnnestunud lõpuks kinni pidada üht vene postirongi ja ekspriierida üle kahe miljoni rubla.

Piłsudski säärast tegevust nimetasid ta vastased — kelle hulgas loomulikult ei puudunud ka rida väga tuntud ja suuri poolakaid — teeröövli poliitikaks. Niihästi kodanlik rahvaerakond kui ka käremeelsed rahvudemokraadid keeldusid siit peale igasugusest koostööst Piłsudskiga, nimetades tema nimegi vaid jälestusega. Ent Piłsudskil olid oma arusaamine ja mõisted aust ja autusest. Ta seletab, et Poola on tsaaririigiga sõjajalal ja seepärast on lubatud ning seaduspärased igasugused võitlusvõtted. Ta ei hooli vähimatki vastaste halvustamisest, vaid esimesel soodsal võimalusel asub jälle enda ümber koon dama uusi võitlushimulisi ja Poola iseseisvuse ideele andunud mehi. Ei suuda teda ta tegevuses pidurdada kaunis pahatahtlikud kahtlustusedki, nagu oleks ta oma „röövsalku“ kasustanud peamiselt selleks, et röövlipealikuna enesele varendusi kokku ajada ja selle arvel nautida elumõnuseid. Sest ta jääb ikka lihtsaks ja vaeseks

meheks, leppides vähemaga kui mitmedki teised parteijuhtidest. Albert Londres ütleb tema kohta: „Piłsudski ei kartnud kunagi verd, kuid ta kartis alati raha. Iga vähima kui väljaantud summa peale esitas ta parteikassale alati kindla arve. Vaevalt tuli tal mõttesegi kopikat enesele hoida suurtest eksproprieeritud rahasummadest. Ainuke, mis ta tegi, oli see, et ta sundis Poola vastaseid nende eneste rahadega maksma nende vastu peetud võitluste eest.“

Piłsudski nimi hakkas omama järjest suuremat kõla kogu Poolas. Ja kuigi see kõla alati ja igas ringkonnas polnud mitte kõige parema mailguline, ollakse temast siiski sunnitud rääkima niihästi tööliste, talupoegade kui ka linnarahva keskel. Üle aastakümnete on poola rahva hulgast jälle kord kerkinud mees, kelle poole salajases lootuses üles vaatab iga isamaaliselt mõtlev poolakas.

Ja Piłsudski ei lase neid lootustes pettuda. Osavalt ja teravalt tagasi löönud kallaletungid nii sees- kui ka väljaspoolt parteid, asub ta veel samal, Bezdany lahingu aastal uute võitlusrühmade moodustamisele. Et nüüd parteikassas raha on küllaldaselt, ei tee varustise muretsemine enam mingisuguseid raskusi. 1908. aasta lõpul luuakse Lwówis „Milica“-nimeline koondis, mis praeguse kindrali Sosnkowski otsesel juhtimisel asus sõjaasjanduse teoreetilisele tundmaõppimisele ja meeste taktilise väljaõppe teostamisele. Varsti kihab kogu Galiitsia Poola miilitsameestest. Piłsudski annab nüüd juba avalikult teada, et tema mõtteks on oma inimesi ette valmistada korrapärase sõja vastu venelastega. „Milica“ arvulisemaks paisudes antakse talle ka iseloomu kohane nimetus — Sõjalise Võitluse

Ühing, mis muidugi ei ole kuskil registreeritud, vaid on täiesti illegaalne organisatsioon, mille arvulist suurust selle juhidki enam täpselt ei mäleta.

Samal ajal kui Piłsudski hoogsalt arendab oma organiseerimistööd, arenevad omasoodu ka rahvusvahelised poliitilised sündmused — sedapuhku kasuks Piłsudskile. 1908. aastal deklareerib Austria-Ungari monarhia, et ta on annekteerinud Bosnia ja Hertsegoviina provintsi. See Austria samm on löögiks Serbiale, kuid veel suuremaks löögiks tsaristlikule Venele, kes sõjast Jaapaniga ja siserahutustest oli välja tulnud liiga nõrgana selleks, et asuda kaitsma Serbia huvisid. Ent ometi oli selge, et kuigi sellest vahejuhtumist otsekohe ei puhke sõda, on rahu-päevad ometi loetud. Austria-Ungari ja Venemaa maailmariik asusid teineteise vastas kahtlustus-, hirmu- ja omakasuvärinas.

Aja jooksul kujunesid järjest selgemaks märgid, mis näitasid, et Euroopa on jagunemas kahte teravalt vaenlikku, hambuni relvastatud laagrisse ja et tasakaal võis püsida veel ainult jõuvahekordade umbkaudse ühetaolisuse tõttu. Leidus ju veel riigimehi, nagu alati, kes püüdsid vähemalt avalikult tõendada, et säärane seisukord osutuvat kõige kindlamaks rahugarantiiks, kuid samuti leidus külluses ka teisi ja nende hulgas Piłsudski, kes veendunud olid selles, et sõda võib olla ainult ajaküsimus ja et soodus juhused suurvõimude poolt alla heidetud väikerahvaste vabastamiseks võib avaneda igal hetkel. Piłsudski oli selles isegi nii kindel, et ta iga võimaliku esimese juhuse otsustas ära kasustada Poola päästmiseks.

„Meie ei või vastuhakku korraldada,“ kirju-

tab ta tol ajal, „sest selle edu oleneb ainuüksi olukordadest, mille esilekutsumine ei seisa meie võimuses. Kuid proletariaat ja kogu töötav rahvas peab siiski olema asetatud säärastesse tingimustesse, mis võimaldab meil kasustada igat soodsat juhust.“

Soodne juhus näib aga aegamööda muutuvat järjest tõenäolisemaks. 1912. aastal puhkeb Balkani sõda ja sellest on ainult samm edasi Austria-Vene sõjani. Piłsudski pöörab nüüd kogu oma tähelepanu poola noorsoo, tööliste ja maainimeste ettevalmistamisele sõja korraks. Sotsialistliku partei keskkomitee koosolekud kujunevad tema osavõtul sageli enam sõjanõukogu salajaste istungite ilmeliseks kui tööliklassi eest võitleva partei istungeiks. Intensiivse kihutus- töö tulemusena koguneb Sõjalise Võitluse Ühinguusse niipalju liikmeid, et osutub tarvilikuks organisatsioonile legaalse kuju andmine ja selle avalikkuse ette toomine. Selleks asutatakse Lwówis koos poola mittesotsialistidega puhtpoola organisatsioon „Związek Strzelecki“ — Küttide Ühing, mis hiljem jaguneb kaheks, sest kodanlikud „kütid“ koondusid veel niinimetatud „Drużyny Strzeleckisse“ oma ülemjuhatuse ümber. Varsti asutati ka Krakovis „Küttide“-nimeline organisatsioon ja nüüd hakkavad need oma osakondi avalikult avama üle kogu Galiitsia, Venele ja Preisile kuuluvail Poola maa-aladel aga salaja. Ühel ajal nendega asutati sõjalisi organisatsioone salaja ka mitmel pool välismaal, kus leidus aktiivset ja rahvuslikult meelestatud poola noorsugu.

Piłsudski ainsaks eesmärgiks selle laiaulatusliku organisatsiooni loomisel ja legaliseerimisel oli saada võimalust oma meeste hõlpsamaks

väljaõpetamiseks. Selsamal põhjusel viis ta ka ühe rühma oma kütte austria noorküttide ja küttideliidu paraadile Viini. Et Austria võimudelegi tundus küllalt kahtlasena Poola armee moodustamine, tehti Piłsudskile korraldus, et ta oma mehi ei tohi relvastada, vaid väljaõppe otstarbel võib ainult iga kahekümne mehe peale kasutada üht Austria sõjaväe varustusvalitsuse poolt kõlbmatuks tunnistatud püssi. Kuid see ei takistanud Piłsudskit sugugi drillimast oma mehi enam kui tarvis. Harjutusi peeti peagi igapäev, kuna õhtud kulutati sõjaasjandusse puutuvate teoreetiliste loengute ja eelseisva võitluse ajaloolise tagapõhja selgitamiseks. Asi läks isegi nii kaugele, et „Küttide Liidu“ juhatuse juurde asutati korralik staap ja staabimehed hakkasid kandma sõjaväelisi univorme. Piłsudski vaatab rõõmuga, kuidas ta tegevus ikka enam osutub viljakandvaks ja kuidas kõikjal tekivad võitlushimuliste poola sõdurite hulgad. Võimalused antud hetke ärakasustamiseks on nüüd suuremad kui kunagi enne. Kui varem Piłsudski sihiks oli võimalike segaduste või revolutsiooni korral välja panna oma relvastatud partisanisalgad, siis nüüd mõl-kus mõttes juba see, et Euroopa tulevase sõja korral viia võitlusse iseseisev Poola armee. Paljudele näis see idee veel küll liiga julgena, kuid, nagu teame, õigustas ajaloo käik seda julgust siiski. Asjaolud kujunesid vastavalt Piłsudski kontseptsioonile, ja seepärast saigi Poola sõjaväest, mis oli sündinud enne riiki, riigi looja ning rajaja. Põrandaalustest salajastest võitlusrakukestest said aja jooksul suurejoonelised küt-tide-organisatsioonid. Küttide-rühmad aga oma-korda panid aluse Poola leegionidele ja sellega kogu Poola armee tekkimisele.

Ajalooliste sündmuste jälgimise ja neist vastavate järelduste tegemise põhjal leitakse poola isamaalistes ringides olukord olevat kujunenud üldiselt selliseks, et tuleb valmistuda sõja koraks. 1912. a. luuakse kõikide Poola iseseisvust pooldavate erakondade esindajaist „Ajutine Komisjon“, mille ülesandeks jääb eeltuleva sõja puhul võtta enesele Poola poliitiline esindus nii sise- kui välismaal. Sellega on alus pandud ka poliitilisele keskkohale. „Sõjaväekassa“ organiseerimisel algab suur ülepoolaline korjandus, et muretseda raha relvade ja laskemoona soetamiseks ja erikursuste korraldamiseks. Militaristlik mõte haarab ka poola sokolite-ühingut ja skautide-malevat, mis küttide-ühinguile annavad rohkearvulise aatelisist noortest koosneva reservväe. Mida teravamaks kujunevad vahekorrad suurriikide vahel, mida ägedamalt täristatakse relvi Berliinis, Viinis, Pariisis ja Peterburis — seda enam kihama löövad ka Poola põlud ja aasad sõjalistes rakmetes harjutavaist meestest. Peetakse omavahel spordi- ja laskevõistlusi, korraldatakse suuri paraade. Kõik on valmis, ootel.

III.

Leegionidega maailmasõjas, ülemjuhatajana vanglas.

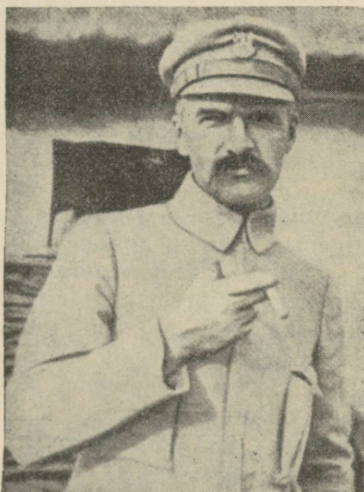
Keset seda palavikulist ettevalmistamist kõlab korruga pommiplahvatusena Austria sõjakuulutus Serbiale 1914. aasta juulis. Austria-Vene ja Saksa-Vene kokkupõrge on ainult päevade küsimus. Senini üksmeeles Poolat jaga-

nud ja okupeerinud kolm suurvõimu on nüüd omavahel võitluses elu ja surma peale — ning soodne moment Poola väljaastumiseks on käes. Patriootilistele poolakatele oli juba ammu selge, et niipea, kui peaks puhkema sõda Ida-Euroopas, muutub Poola paratamatult selle tallermaaks. Seda enam põhjust oli nüüd otsese tegevuse alustamiseks. Piłsudski oma mõttekaaslastega on selleks juba varakult valmis. Küllastades 1914. aasta veebruaris Pariisi ja esinedes ettekandega Prantsuse Maateaduslikus Seltsis, ta juba seal toonitab, et Poola iseseisvuse probleem saab täielikult lahendatud ainult sel juhul, kui tulevases sõjas Saksamaa lööb Venemaad, Prantsusmaa aga omakorda Saksamaad. „Meie, poolakate kohuseks on pakkuda oma abi selle sihi saavutamiseks. Kui see ei õnnestu, tuleb meil pidada väga pikka, rasket ja võib-olla lootusetut võitlust.“ Ja lisab: „Ainult mõök on see, mis otsustab rahvaste saatuse. Iga rahvas, kes sulgeb selle tõe ees oma silmad, on väärt kaotama lootused tulevikule. Ei või olla, et meie, poolakad, osutuksime sääraseks rahvaks.“

Ent väga paljud poolakad ei ole mõõgaidees mitte nii veendunud kui Piłsudski. Rahvusdemokraatide juht Dmowski, kes ühtlasi oli ka Vene teise ja kolmanda duuma liige ja Peterburi „Kolo“ või „Poola Klubi“ esimees, omades seetõttu laialdast populaarsust ja suurt mõju, jutlustas täiesti vastupidist. Tema ideeks oli püüe lepitada slaavi vendi omavahel ja soodsal juhul Vene võimudelt välja kaubelda Poola autonoomia. Nii kujunes Poolas juba varakult kaks teineteisele vastu seisvat poliitilist voolu. Esiimesed, nn. russofiilid — Dmowskiga ja teised — iseseisvuslased, Piłsudskiga eesotsas. Nende

teravate vahkordade mõju ei nõrgestanud võitlusindu mitte üksi kodumaal, vaid häiris seda ka laias maailmas, kus elas suuremal arvul poolakaid koos, eriti aga Ühendriikides. Neil mõlemail olid oma esindajad ja propagandistid ka suurriikide valitsuste läheduses, töötades sealgi teravalt teineteise vastu.

Sellest johtus, et kui Piłsudski 1914. aasta suvel oma leegionidega valmistus tormama lahinguisse, ei mõistnud tema sammu hukka mitte



Piłsudski maailmasõja ajal.

üksi ta poliitilised vastased, vaid ka Austria valitsus, kes senini oli heatahtlikult suhtunud Piłsudski küttesse, kavatses organisatsiooni ära keelata, liita selle liikmeskonna Austria „Landsturm’iga“ ja poolakailt võtta samasugune töö-

tusvanne, nagu andsid austria reservistid. Piłsudski kirjutas tookord Austria Poola sotsialistliku partei esimehele Daszynskile: „Kui nad sunnivad mind seda tegema, ei jää mul muud üle, kui tõmmata enesele kuul pähe.“

Kuid just Daszynski abil, kelle Piłsudski määrab oma väeosade sõjalise komissari asetäitjaks, õnnestub tal oma kavatsust siiski läbi viia. Austria valitsus loobub „Küttide Ühingu“ sulgemise mõttest ja annab Piłsudskile tegevuseks Venemaa vastu vabad käed. Kuid kõik Piłsudski püüded relvastada oma mehed sama korralikult kui Austria regulaarvägi jäävad esialgu tagajärjetuks. Piłsudskil oleks võimalik välja panna üle nelja tuhande mehe, kuid austerlased kardavad ja kõhklevad. Viimaks viiendal augustil otsustab Piłsudski olukordade surve all alustada sõjategevust. Ta koondab enda ümber kahe võistleva organisatsiooni — küttide ja družiinlaste — julgemad mehed, kokku umbes 170, ja, relvastatud ainult tagavaraväe-õppustel kasutatavate püssidega, marsib nendega Krakovist välja Kielce linna peale, mis asub umbes 120 km Austria-Vene piirist. Nõrgad Vene piirivalvesalgad lüüakse kiiresti põgenema ja Piłsudski oma küttidega vallutab Kielce.

Seda sõjalist operatsiooni peab Piłsudski möödapääsmatuks seepärast, et ta vajab baasi ja organiseerimiskeskust oma vägedele. Kiiresti ja energiliselt paneb ta selle töö käima vallutatud linnas. Oma mälestusraamatus „Moje pierwsze boje“ — „Minu esimesed lahingud“ ütleb ta ise selle kohta järgmist: „Kõige muu kõrval käis meil siin palavikuline varustamistöö, mitmesuguste töökodade, vooride sisseseadmine. Pealeselle taotlesin ma rahva ja meie vahel poliit-

tiliste sidemete arendamist. Lühidalt, Kielce sai küttide baasiks, sest Krakov oli seda sel ajal vaevalt. Sealt olid tulnud inimesed ja esimesed halvad relvad, kõik muu tuli muretseda.“ Et see korraldustöö Kielces kerge polnud, seda näitab sissejuhatus tema eelpool nimetatud raamatus, kus ta ütleb: „Peab tunnistama, et leegionide lugupeetud komando armuliku loaga mitmesugused ajakirjanikud, maalikunstnikud ja kõiksugused poliitikud leidsid sõjaväes sooja pesa ja muidugi ka ohvitseritärnikesed. Eks ole ju avalik saladus, et Leegionid, olles moes, pakkusid ühtlasi võimaluse „kõrvale hiilida“ austria väeteenistusest, ja kui poliitiliselt teeniti leegioni komandot, siis võis tänu sellele protektsioonile saada üldse vabastatud sõjaväeteenistusest. Seda nähtust nimetan ma jämedalt sõjaväe „täitamiseks“. Iga sõdurit ähvardab hädaoht, et tema kuulsuse külge imeb enese mõni „seljatagune“ parasiit ja toidab end sõduri viletsusest. Ütleksin, et iga rahva ja tema sõjaväe „kõlblust“ võib mõõta väe seljataguses teenistuses olijate arvu ja määra järgi. Mida vähem on selliseid „seljataguse“-mehi ja mida väiksem on parasiitide arv, seda tervem on rahvas ja sõjavägi, seda kõrgemal seisab nende „kõlblus“¹⁾.

Need organiseerimisraskused võideti aga pea. Piłsudski paneb oma salkades maksma karmi korra, mis värskeil poola sõdureil ei võimalda enam ulaelu ja fronditagust luusimist, vaid sunnib neid kava- ja sihikindlalt valmistama eelseisvate suurvõitluste vastu.

Samal ajal kui Piłsudski Kielces korraldab oma väesalku, laheneb enam-vähem õnnelikult

1) B. Linde tõlkes: „Minu esimesed lahingud“, Tallinn, 1936.

ka tema poliitiline ja juriidiline vahekord Austria-Ungari monarhiaga. Nimelt luuakse 16. augustil Austria Poola sotsialistide juhi Daszynski eestvõttel Krakovis „Naczelný Komitet Narodowy“ — Rahvuslik Ülemkomitee —, kes asub kaitsma ja korraldama Piłsudski vahekordi Austria valitsuse ees. Paljud Austria-Ungari kaksikriigi poliitilised juhid nägid nimelt Piłsudski tegevuses teatud hädaohtu kuningriigi ühtlusele, kartes, et juhul, kui Poola väesalku ühes tema entusiastliku juhiga juba varakult küllalt kindlasti ei allutata Austria ülemjuhatusele ja kokkulepitud poliitilistele tingimustele, võib tekkida olukord, kus poolakate eeskujul oma väeühikute loomist hakkavad nõudma ka teised kaksikriigi alla kuuluvad rahvuskillukesed, kutsudes sel kombel esile korratusi sõjavägedes. Eriti tundis selle ees hirmu Ungari tookordne peaminister krahv Tisza, toonitades, et kui poolakad oleksid tsaaririigi vastu mässu tõstnud Vene pinnal, siis ta oleks neile pakkunud kõige laiajoonelisemat toetust, kuid Austria pinnal rahvusväeosade formeerimisele tulevat tal vaadata kui poolakate separatismipüüdeile.

„Naczelný Komitet Narodowy'l“ õnnestub siiski Austria valitsusele selgeks teha, et säärane arusaamine on väär, ja legaliseerida Piłsudski võitlust. Sealjuures seatakse aga Austria poolt peatingimuseks, et poola väesalgad peavad kindlasti alluma Austria ülemjuhatusele. Poolakad on pealeselle sunnitud laiali saatma ajutise Iseseisvuse Komisjoni ühes selle Lwówi osakonnaga, kus rahvusdemokraadid, Dmowski esindajad, on enamuses, ja koondama kogu poola väeühikutesse puutuvate küsimuste otsustamise

ainult Krakovi „Naczelny Komitet Narodowy“ võimkonda.

Need tingimused võetakse poolakate poolt vastu, ja veel enne kui Piłsudski 20. augustil tagasi jõuab Krakovi, otsustab Rahvuslik Ülemkomitee Piłsudski poolt alustatud võitlust toetada kõikide tema käsutuses olevate vahenditega. Seisukord on päästetud. Piłsudski saabub ja tänab Jumalat: esmakordselt on partei diplomaadid olnud sunnitud järele andma iseseisvuse võitluse esimesele sõdurile.

Koos Rahvusliku Ülemkomiteega algab nüüd senisest veel suurejoonelisem poola väeosade moodustamine. Piłsudski annab oma salkadele, kes Nida, Nowy Korczyn'i ja Opatowieci all läbi teinud rea õnnelikke võitlusi, nimeks Poola Legion. Leegionil oli poolakate keskel pisut maagiline kõla, sest leegionideks nimetati ka noid poola väeosi, mis vürst Poniatowski juhtimisel võitlesid Napoleoni all ja Bulaski juhatusel P.-Ameerika iseseisvussõjas — ja ikka suuremal arvul hakkab noormehi kokku voolama Piłsudski lipu alla. Tema leegionid omavad Austria Poolas peagi otse legendaarset kuulsust. Piłsudskist ja leegionäridest räägib aukartuse ning imetlusega iga poolakas. Jälle kord üle sajan-dite on Poolal sõjavägi ja sellel kuulus juht.

Ent hoopis vähem rõõmustav oli pilt Vene Poola aladel. Taibates varakult, kuhu Piłsudski sihib oma relvastatud jõukudega, Vene vägede ülemjuhataja maailmasõja algul, suurvürst Nikolai Nikolajevitš, avaldas tähelepandava manifestatsiooni, töötades Poolale autonoomiat peale sõja õnneliku lõppu, kui poolakad sõja kestel jäävad truuks Vene tsaarile. Et Kongressi-Poola aladel Varssavist pärit rahvusdemokraa-

tide juhi Dmowski poliitiline mõju oli niikui-
nii suurem Piłsudski ja teiste iseseisvuslaste
mõjust, leidis suurvürsti üleskutse siin õige
laialdast kõlapinda, mistõttu jäädi äraootavale
seisukohale ega tõtatud eriti minekuga Piłsudski
leegionisse. Samuti jäid erapooletult äraootavale
seisukohale Preisi Poola kodanikud, kuigi nad
vihkasid Saksa ülemvalitsust, jälgides teatud
sümpaatiaga Piłsudski ja Rahvusliku Komitee
tegevust. Peamiseks etteheiteks Piłsudskile
siitpoolt oli süüdistus austrofiilsuses. Mis kasu
on meil Berliini rusikat vahetada Viini rusika
vastu — küsisid Preisi poolakad. Nemadki olek-
sid meelsamini kaasa läinud Dmowski kavaga,
mille sihiks oli kõikide poolakate ühendamine
autonoomsesse riiki Vene ülemvalitsuse all.
Sellest siis tõsised arusaamatused ja lahkarva-
mused. Antagonismi kahe võistleva poole vahel
süvendas teadagi veel kihutustöö Piłsudski rel-
vis väljaastumise vastu. Kõik see kokku viis
hiljem nende teravate sisevõitlusteni, mis lõppe-
sid Piłsudski marssimisega Varssavi peale ja
tuntud „marssali-diktatuuri“ sisseseadmise-
ga.

Piłsudski iseenesest oli sama vähe austro-
fiil kui russofiil. Tema meel ja mõte käis ainu-
üksi Poola, suure ja tugeva Poola loomise järele.
Kuid sõjaolukorras ei olnud tal võimalik halvata
oma vastaste propagandat, tuli teotseda.

Sama aasta septembris määrab Rahvuslik
Ülemkomitee Piłsudski leegionide esimese jala-
väe-rügemendi ülemaks ja mõni kuu hiljem, kui
sõdurite ja väeühikute arv kasvas, kuulsa esi-
mese brigaadi juhiks. Seega ei tulnud Piłsudskil
Poola vägede ülemjuhatajana mitte ükski juhtida
lahinguid ja teha operatiivseid korraldusi, vaid
olla ühtlasi kõikide leegionäride vaimseks isaks,

hooldajaks, õpetajaks ja ergutajaks, hoolimata sellest, et poliitilisil põhjusil Austria väejuhatuse paiskas leegionid laiali mitmele poole kogu pikale idarindele. Poola väeosadel polnud esialgu õigust kasustada isegi oma lippu; ainuke, mis neid eraldas Austria-Ungari monarhia vägedest, olid vormiriie ja poolakeelne komando. Et veelgi vähendada Piłsudski tähtsust ja mõju, tegi Austria vägede ülemjuhataja ertshertsog Friedrich kahele Austria valitsusele lähedal seisvale poola kindralile, Bilinskile ja Bobrzynskile, ülesandeks paralleelselt Piłsudski leegionidega organiseerida kaks Austriale ustavat poola väeosa.

Nagu sellest näha, ei olnud Austria väejuhatusel juba algusest peale kuigi suurt usaldust Piłsudski vastu. Arusaadavalt polnud ka Piłsudskil põhjust kiidelda eriti südamlike vahekordade üle Austria väejuhtidega. Hoolimata sellest, et nüüd, sõjaolukorras ta sai oma meeste varustise, palgad ja muu vajaliku Austria väejuhatusest, hakkab ta siiski tundma, et on end liialt sidunud Austriaga.

Et saavutada suuremat iseseisvust ja tunda oma käsi vabamana, Piłsudski rajab uue organisatsiooni, „Polska Organizacja Narodowa“ — „Poola Rahvusliku Ühingu“ —, ülesandega teotsesta mujal Poolas samas vaimus ja samade ettevõtetega, millega Rahvuslik Ülemkomitee teotseb Galiitsias, Austria Poolas. Et vahepeal sakslased on juba tunginud sügavalt Vene Poola aladele, on Piłsudskil selle organisatsiooni asutamise juures veel kõrvalmõtteks värvata Saksa poolt okupeeritud aladelt sõdureid oma leegioni ja laiemais ringkondades ette valmistada meeolu ühise Poola moodustamiseks. Ühel ajal eel-

mainituga luuakse ka veel teine salajane keskkoh, „Polska Organizacja Wojskowa“ — Poola Sõjaline Organisatsioon, mille tegevuspiirkonnaks määratakse esialgu peamiselt see osa Poolast, mis on Venemaa valduses. Selle organisatsiooni kaudu õnnestub tal peagi luua väärtuslikku sidet nende Varssavis ja mujal asunud Küttide Liidu liikmetega, kes pole pääsenud Vene mobilisatsiooni võrkudest. Niimoodi seatakse sisse hiilgav luureteenistus, mis Saksa ülemjuhatuselgi võimaldab saada salateateid Vene vägede liikumisest ja väejuhatuse kavadest alles Piłsudski luureaparaadi kaudu, mille peastaap asetati Varssavi ja Dąbrowa vahele. See koostöö Saksa peastaabiga ei kestnud Piłsudskil aga kuigi kaua. Juba 1914. aasta novembris teki vad vastuolud ja varsti peale seda lõpetab ka Piłsudski luureteenistus teadete muretsemise sakslastele.

Samal ajal viib Rahvuslik Ülemkomitee oma peakorteri Krakovist, mis on nüüd jäänud liiga sõja jalgu, üle Viini. Ühtlasi lõpetatakse „Organizacja Narodowa“ tegevus ja selle juhid koopteeritakse Rahvusliku Ülemkomitee juurde, eesmärgiga Piłsudskit senisest enam allutada komiteele. Piłsudski märkab seda varakult, ja kui ta novembris külastab Viini, kus Jaworski eestvõttel tema auks korraldatakse bankett, deklareerib ta Jaworskile täie tõsidusega, et ta loovutab kõik poliitilised ülesanded komiteele, jättes enesele ainult sõjalised. Ent seegi tööjaotuse süsteem ei pea kaua vastu.

Põhjuse lahkumiseks andis muidugi jälle Piłsudski, kes ei võinud leppida sellega, et hoolimata rohketest võitudest venelaste üle tema leegione Austria poolt ei oldud valmis tunnus-

tama kui iseseisvat jõudu ega vääriliselt hindama selle teeneid. Rahvuslik Ülemkomitee soovitas Piłsudskil Austriaga, nüüd juba ka Saksa sõjaväevõimudega käituda leplikult; kuid Piłsudski, olles läbi teinud verised, kuid võidukad lahingud Volõõnias, keeldub järsult, hakates ikka kindlamalt nõudma nende lubaduste täitmist Poola iseseisvuspüüete suhtes, mis sõja algul olid antud.

Piłsudski kui hiilgav taktik ja suurejooneline päevapoliitik ei tõstnud seda nõuet teravalt üles üksi põhimõtte pärast, vaid suurel määral just taktilistel põhjustel. Suurvürst Nikolai Nikolajevitši üleskutse tagajärjel oli nimelt iseseisvuslaste tugevam vastane Dmowski oma poliitikaga tugevasti pinda võitmas. Selle üleskutse järgi kuulutas Dmowski, et kõik poolakad, kes koos austerlastega või sakslastega võitlevad Vene vastu, on Poola vaenlased ja äraandjad, sest Saksamaa olevat tõelik Poola vaenlane oma ajaloolise tungiga itta, mille plaanikindel teostamine seisvat hetkel jälle kõikide silmade ees. Dmowski ideoloogiat pooldavad ka poola tookordsed mõjukad ajalehed, nagu „Gazeta Warszawska“, kes kinnitab, et igauks, kes loodab Austriat Saksamaa abil rekonstrueerivat vaba Poolat, on lihtsalt pime unistaja. Sellele lisab „Kurjer Poranny“, et poolakad peavad püüdma jõuda ühisele veendumusele oma rahva tuleviku kõige tähtsamate küsimuste suhtes. Ei peaks leiduma mingit paika säärasele kurbadele afääridele, nagu seda oli Kielce afäär.

Järelikult tunnistab Dmowski poliitika Piłsudski pimedaks aferistiks ja unistajaks. Eneestmõistetavalt oli Piłsudski sunnitud samme astuma, et lüüa jalult säärast temavastast propa-

gandat, mis oli võitmas üha laiemat pinda. Veel enam kohutab aga Pilsudskit mõte võimalikust eelseisvast vennasõjast, sest 17. septembril on rahvusdemokraadid Balicki ja Jaronski esitanud Vene ülemjuhatusale ettepaneku lubada neil moodustada poola leegione, eesmärgil suunata need võitlusse keskriikide vägede, arusaadavalt siis ka Pilsudski vastu.

Õnneks ei tulnud seda luba niipea. Ent ühenduses Vene suurte võitudega Galiitsias, sakslaste tagasisurumisega Varssavi alla ja vene-
laste sissetungiga Sileesiasse 1914. aasta lõpul näib Dmowski russofiilide poliitika olevat enam õigustatud Pilsudski omast, kes koos desorganiseeritud Austria vägedega on järjest sunnitud taganema ja maha matma Poola vabastamise idee. Rahvusdemokraadid, julgustatud oma näilikkust edust, lähevad isegi niikaugemale, et 1914. aasta nov. moodustavad Varssavis oma „Komitet Narodowy Polski“ — Poola Rahvuskomitee —, mis peab mõjukalt astuma võitlusse Pilsudski Rahvusliku Ülemkomitee mõjuga Vene Poola aladel ja Galiitsias. Asutakse viimaks ka vene-meelsete poola leegionide moodustamisele Puławys.

Pilsudski on tõeliselt mures poola rahva jagunemise pärast kahte vaenlikku leeri. Kuid siis pöördub sõjaõnn. Sakslased suruvad Vene rinde parema tiiva tagasi ja vallutavad Lodzi. Austerlased kihutavad Vene väed tulema Krakovist, Varssavi all tekib veniv ja verdnõudev positsioonisõda — kogu talve läbi on võimalik hellitada lootusi niihästi poola austrofiilidel kui ka russofiilidel. Vastu kevadet alles tuleb Vene valitsuse poolt löök, mis paiskab segi Dmowski read.

Vene valitsus oli nimelt juba eelmisel aastal deklareerinud, et sõjaõnne korral ta moodustab Visla kubermangudest nn. Kongressi-Poola Kuningriigi. Poola maa-aladesse kuuluvaks pidas iga poolakas loomulikult ka valge- ja väike-venelastega asustatud Ida-Galiitsiat. Kuid nüüd teatas valitsus äkki, et ta Chelmi piirkonna on otsustanud eraldada kavatsetavast Kongressi-Poolast. Polnud siis midagi erilist selles, kui 1915. aasta maikuu võitude järel, millal Austria-Saksa väed paikasid venelased välja peaaegu kogu Galiitsiast, rahvusdemokraadid jälle oma pead longu lasksid, austrofiilid koos Piłsudski ja iseseisvuslastega aga nägid oma lootusi tunduvalt tõusvat. Kaugemal tundis Poola küsimuste vastu tookord vaevalt keegi huvi. Niihästi Prantsusmaa kui ka Inglismaa olid liiga seotud sõjamuredega. Ja et Venemaa oli nende liitlaseks, siis võeti seal Poola küsimust nii, nagu võtsid seda venelased. Sir Edward Grey, Briti välisasjade riigisekretär, seletas 2. mail 1915. a. alamkojas avalikult, et liitlaste huvidele vastaks Vene autonoomia-kava Poola suhtes.

Kuid rahvusdemokraadid oskavad Poola küsimuse peagi kanda suure rahvusvahelise pleenumi ette. Poola ühing Ameerikas asutab kuulsa pianisti ja helilooja P a d e r e w s k i algatusel erilise abistamis-keskkomitee. Koos kirjanik S i e n k i e w i c z i g a rändab ta läbi Ameerika ja Euroopa, kogudes raha, misjärel kevadel asutatakse Šveitsis eriline keskkohut nime all „Comité Général du Secours pour les Victimes de la Guerre en Pologne“. Krakovi peapiiskopi S a p i e h a vahetalitusel annetab Rooma paavst poola sõjaskannatanute heaks 25 000 krooni. Samal ajal avaldab Paderewski „Times'is“ oma

kuulsa „Palve Poola eest“ — milles toonitab, et Poola jagamise roim olevat praeguse suure sõja põhjuseks ja et poolakad, hoolimata neilt võetud maist, mis vanasti ulatusid Balti mere kallaselt Karpaatide jalani, on jäänud truuks liitlastele, ohverdades oma elu ja varandused nende heaks —, paludes kannatavaile poolakaile abi inglise seltskonnalt. Annetusi tuli 45 000 naelsterlingit. Kuid olulisem rahast oli see, et Paderewskil korda on läinud kogu maailma huvitatuks teha Poola saatusest, sest natuke hiljem deklareerib ka USA president Wilson, et tema sügavaim sümpaatia kuulub Poolale.

See oli Poola diplomaatia esimene suurvõit, kuid mitte Piłsudski saavutatud. Tema kui sõdur oskas rahvusvahelise avaliku arvamuse tähtsust hinnata vähem kui nood mehed, kes asja viisid säärase foorumi ette. Sel ajal kui Paderewski jätkab Poola küsimuse valgustamist laias maailmas, arendab Piłsudski tegelikku võitlust nende võimudega, kellest sõltub Poola saatus tulevikus. Idee luua riiki, mis Habsburgide juhtimisel haaraks enda alla Austria kui ka Vene Poola, ei meeldi mitmeti Saksamaale. Kõigepealt ei taheta näha Austria teenimatut tugevnemist, kelle väed Saksa omade kõrval sõjas võidelnud hoopis vähem tagajärjekalt. Teiseks taheti vältida Saksa alla kuuluva Poola osa separatismipüüdeid, mis võiksid paratamatult tekkida iseseisva Poola piiririigi saamisel.

Neil kaalutlusil kindral Ludendorff ja Saksa kindralkuberner Varssavis von Beseler otsustavad ära kasustada poola rahvuslikke jõude ja deklareerivad 1916. aasta 5. novembril, et nad on nõus lubama Poolale riiklikke õigusi, kui Poola astub võitlusse keskriikide poolt. Sealjuures

jäeti targu esialgu kindlaks määramata tulevase Poola piirid ja võimalik riigikordki. Avaldati vaid niipalju, et Poolast peab saama iseseisev, päritava trooniga monarhia. Selle kavaga kutsuti ühinema niihästi neid, kes poolakaist pooldasid koostööd keskriikidega, kui ka iseseisvuslasi. 14. jaanuaril 1917. aastal kutsuti Saksa sõjaväevõimude algatusel kokku esimene nn. riiginõukogu, kus Piłsudskile oli ette nähtud sõjalise sektsiooni juhi koht.

Kahtlemata tol korral nii üks kui teine partei hellitas uue formatsiooni kohta suuri lootusi. Kuid juba algusest peale lõikasid nad vaid pettumusi: kokkukutsutud riiginõukogu koosnes küll poolakaist, võis aga oma koosolekuid pidada ainult Saksa sõjaväevõimude juuresolekul. Nii polnud juttugi mingist vabadusest.

Piłsudski oli vahepeal salaja käinud Varshavis, kohanud siin mõningaid ustavaid kaastöölisi ja veendunud, et koostöö Saksaga võib kanda niisama vähe vilja kui Venega. „Tänapäeval sakslased on Poolas asunud venelaste asemele,“ ütles ta. „Meie peame lahti lööma sakslasist.“ Esmakordselt toonitas ta, et kui see pole muidu teostatav, tuleb luua side üle frondi Dmowski ja russofiilidega.

See järsk seisukohamuutus ja mõistmatu ettenägelikkus vihastasid Piłsudski sõpru. See oli täiesti uus ja teistes mõõdetes võetav idee. Ent see näitab, kui õigesti ja selgelt Piłsudski võitlussegaduses tabab olulisima.

Kahe partei vahel valitseva terava vaenlikkuse tõttu ei tulnud sellest Piłsudski kavatsusest esialgu küll midagi välja — lihtsalt ei leitud kokkupuutepunkte iseseisvuslaste ja russofiilide vahel. Aga mõte oli siiski välja öeldud, ja selle

tulemuseks kujunes, et peale seda, kui keskriikide väed vallutasid Varssavi, Rahvuslik Ülemkomitee Piłsudski pealekäimisel otsustas avaldada kogu maailmale manifestatsiooni, et nüüd, kus Varssavi, Poola süda ja aju, on vabastatud, meie ootame keskriikidelt samme, mis poola rahval võidaldaksid asuda end ise oma pealinna kaudu korraldama ja valitsema.

Selle ainsaks tulemuseks kujunes, et Saksa sõjavõimud sundisid Piłsudski kiires korras Varssavist lahkuma. Ta asus Otwocki'sse, mitte kaugele pealinnast, kus leidis aset rida nõupidamisi eriti pärastise kindrali Kasprzycki'ga, kes vahepeal oli määratud salajase sõjalise organisatsiooni POW juhiks. Korraldanud sakslastele passiivse vastupanu küsimuse, siirdub Piłsudski tagasi frondile, kus asub juhtima oma esimest brigaadi. Et keskriikide sõjavõimud keelduvad järele andmast Piłsudski iseseisvusunõuetele, tahab Piłsudski katkestada edasise poola noormeeste värbamise leegionidesse, kuid sellele seisab kindlalt vastu kindral Sikorski, kelle juhtida vahepeal on antud Rahvusliku Ülemkomitee sõjaline sektsioon. Tema arvates oleks Vene Poola aladelt võitluseks Vene vastu võimalik mobiliseerida ligemale miljon uut sõdurit. Seepärast tulevat rekruteerimist jätkata ja tõsta oma sõjaline jõud nii kõrgele tasemele, et keskriigid on sunnitud seda arvestama kui paramatust.

Leegionides oli nüüd juba kaks brigaadi — teist neist juhatas kindral J. Haller —, kokku üle 12 000 mehe, ja kolmas brigaad seisis Grzesicki ja Roja juhatusel parajasti moodustamisel. Kuidas neid aga koheldi Austria poolt, seda näitab ühe leegionäri kiri, milles öeldakse:

„Meid ei kohelda mitte kui Poola, vaid kui Austria väeosi. Üha enam ja enam me oleme muutumas mingiks võõrkeelse komandoga Austria palgasõduritesalgaks.“ Pärastine Piłsudski eluloolane Lipinski märgib seda muuseas ka oma raamatus „Szlakiem I-ej Brygady“ — „Esimese brigaadi teekonnalt“ — „Meie ei teadnud mitte, kas me oma kannatuste palgana saame kord vastu võtta Poola iseseisvuse. Ei ole küll sõduri asi selle üle targutada, see on juhi ülesanne. Kuid siiski iga sõdur annab oma vere, komandör aga oma närvid ja aru.“

Mis puutub Piłsudskisse enesesse, siis temagi kõikus nagu unenäo ja tõelisuse vahel. Ühelt poolt sidus teda Austriale antud sõdurivanne, teiselt poolt poola patrioodi südametunnistus. Sel kõhklusteperioodil kirjutab ta korra Daszysnkile, et kui seisukord ei muutu, ta palub Austria keisrit vabastada teda antud vandest ja likvideerib leegionid, sest et ta enam ei suuda näha õnnetute meeste koondamise jätkamist enese ümber.

Rahvusliku Ülemkomitee keskriikidele liiga sõbralik poliitika viib Piłsudski selle organisatsiooniga säärasesse vastuollu, et ta Varssavis 1915. aasta lõpul iseseisvuslaste Sliwinski ja Thuguttiga eesotsas asutab uue keskkoha nime all „Centralny Komitet Narodowy“. Selle komitee survele Krakovi ülemkomitee viimaks 1916. aasta märtsis on siiski sunnitud tunnistama, et ta võtab Poola iseseisvuse küsimuse tõsiselt üles Berliini ja Viini valitsuse ees.

Enne kui need mitmesugused komiteed aga oma asjaga edasi jõuavad, on Poola suur välispropagandist Paderewski jõudnud lääneriikides juba niipalju Poola asja heaks ära teha, et Itaa-

lia parlament muuseas väljendab õilsale poola rahvale tema võitluses oma kõige südamlikumat kaastunnet ja avaldab lootust, et ta tulevikus iseseisva ja vaba ühikuna rahu organiseerimisel saab etendama niisama suurt osa, nagu ta seda etendas omal ajal Tatari ja Türgi invasiooni tagasitõrjumises. Pisut hiljem kannab Inglise alamkoja ette Poola küsimuse ka Briti koloniaalminister Bonar Law, öeldes, et Saksamaa muidu kunagi ei tunnista Poola õigustatud iseseisvust, kui teda sõjaliselt ei lööda lääneriikide poolt.

Vahepeal katsub Saksamaa poolakaid lepitada sellega, et laseb taas avada Varssavi ülikooli ja asutab sinna uue polütehnikumi. Kuid nüüd on ka Dmowski oma rahvusdemokraatidega ärganud ja läkitab liitlaste valitsustele suurejoonelise memorandumi, milles toonitab, et olevate väljavaadete kohaselt poola rahvas ei saa ühineda ei Saksa ega Venega, vaid et Poola maa-alad kõikide riikide all tulevad ühendada ja välja kuulutada iseseisev Poola riik. Nagu sellest nähtub, on Dmowski ja Piłsudski nüüd ometi kord jõudnud ühisele lähtekohale, kust koostööni ei peaks olema rohkem kui samm edasi. Kuid isiklikud vastuolud ja Piłsudski seotus Austriaga võtavad selleks siiski võimaluse ja mõlemad poola rahva suured juhid jäävad endiselt teineteisest eemale.

Teiselt poolt teravnevad järjest ka Piłsudski suhted sakslastega. Austria ja Saksa vahel sõlmitakse salajane leping, mille olulisemad punktid on järgmised:

- 1) Päritava trooniga Poola kuningriigi piirid korraldatakse kokkuleppel Saksamaaga.

- 2) Suwalki kubermangu maa-alad arvatakse välja tulevases Poola kuningriigist.
- 3) Poolal ei ole iseseisva välispoliitika ajamise õigust.
- 4) Poola sõjavägi seisab Saksa ülemjuhatusel all.
- 5) Maa-alasid, mis varem kuulusid Austria või Saksa alla, ei ühendata tulevase Poola kuningriigiga.

Kui need 25 poolakat, keda niihästi parem- kui pahempoolsed parteid läkitasid Varssavisse sakslaste moodustatud Poola Riiginõukokku, oleksid vähimatki aimanud sääraseist tingimustest, poleks koostööst Saksaga tõenäoliselt saanud üldse asja. Kuid poolakad lasksid end lootustest meelitada ja asusid tööle, nende keskel isegi Piłsudski. See koostöö ei kesta siiski kuigi kaua. Kui 1917. aasta kevadel Vene revolutsioonilise valitsuse välisministri Miljukovi ja USA presidendi Wilsoni poolt Poola iseseisvus vajalikuks tunnistatakse, lähevad poolakad oma nõudmistes nii ägedaks, et puhkeb tüli riiginõukogu ja von Beseleri vahel. Tüli otseseks põhjuseks saab asjaolu, et Austria ülemjuhatus annab Poola leegionid üle Beseleri võimkonda, kuna ta tegelikult kokkuleppe kohaselt oleks pidanud need andma Varssavi Riiginõukogu käsutusse. Piłsudski näeb riiginõukogust mööda mindud olevat ja esitab nõude, et riiginõukogu terves koosseisus oma volitused maha paneks. Sellega ei nõustu aga suurem enamus liikmeist. Piłsudskil ei jää muud üle, kui oma kolme parema kaastöölise seltsis lahkuda nõukogust. Oma loobumiskirjas seletab ta muuseas:

„Täna on kõiki püüdeid moodustada Poola sõjaväge iseloomulikult takistatud seeläbi,

et keskriigid end alati lubamatult segavad Poola organiseerimise küsimusse. Kõigepealt arvati Poola leegionid Austria ülemjuhatusse alla. Nüüd on nad antud Saksa väejuhatuse käsutada. Nende käsutamise õigus kuulub seega keskriikidele. Säärane asjade seis loob meile ainult armeefiktsiooni, mitte armee. Keskriigid eksivad, kui nad sellisel kujul arvavad võimaliku olevat formeerida mingit Poola sõjaväge, ja seepärast, senikaua kui riiginõukogu, mis iseeneset peaks olema Poola institutsioon, ei oma mingit seaduslikku mõju Poola armee moodustamises, mina kui selle armee esindaja ei või kauemaks jääda säärasesse nõukokku.“

Riiginõukogu ülejäänud osa alistus Beseleri nõudele ja soovitas leegioonidel anda töötus Saksa väejuhatusele. Kuid Piłsudski oli vahepeal salaja juba teinud vastupidise korralduse. 6000 leegionärist, kes pidid minema vannutamisele, 5200 olid kuulekad Piłsudskile. Nad vangistati otsekohe Saksa võimude poolt, desarmeeriti ja eraldati vangilaagritesse. Ülejäänud 800 transportiti kiires korras Ostrovi, kus sakslased olid asutamas nn. „Polnische Wehrmacht'i“. Agitatsioonist hoolimata neil õnnestus kokku saada ainult 1300 meest, kuigi samal ajal leegioni nimestikis seisis üle 14 000 mehe, kellest veel 8000 oli jäänud Austria käsutusse.

Sakslaste täielik läbikukkumine Poola organiseerimise küsimuses ja Piłsudski terav väljastumine põhjustasid, et Saksa sõjaväevõimud areteerisid Piłsudski ööl vastu 23. juulit 1917. aastal. Samal ajal vangistati ka rida teisi POW juhtkonna liikmeid nii Varssavis kui ka Lodzis, nende hulgas Piłsudski sõber, pärastine kindral

Sosnkowski, kes pisut hiljem toimetati Piłsudskile järele Magdeburgi kindlusse vangi.

Piłsudski karjäär iseseisvuse eest võitlejana oli sellega katkestatud. Kogu Poola küsimus oli astunud uude faasi. Piłsudski oli oma väesalkadega võitlusse astunud keskriikide poolt, kuid nüüd asus ta nende vangina kindluses. Ta võitlus oli ebaõnnestunud nii poliitiliselt kui strateegiliselt. Ainuke, mis ta mitmeaastasest tööst järele jäi, oli teatud hulk leegionäre, kelle juhtimise ta enne vangistamist targu oli suutnud üle anda oma sõbrale, praegusele marsalile Rydz-Smigły'le.

Mitte palju paremini ei käinud ka riiginõukogu käsi. Saksa väejuhatuse, Poola maa-aladelt oma purustatud ühikute uuendamiseks „vabatahtlikult“ mitte küllalt inimmaterjali saades, nagu ta seda oli lootnud, sundis riiginõukogu värbama endale sõdureid. Et nõukogu säärast ülesannet täita ei võinud, otsustas ta 25. augustil laiali minna.

Näis, nagu oleks tulnud lõpp unistustele Poola iseseisvusest. Keskriikidel valmis samaks sügiseks juba uus kavagi Poola maa-alade ümberjaotamise kohta.

IV.

Uue Poola riigipeaks.

Magdeburgi vangipõlv osutus teiseks vaheajaks Piłsudski aktiivses ja tegevusega üle kooritud elus. Vangisolemine polnud ju Piłsudskile uudiselamus, kuid sedapuhku ta oli teise riigi vang ja tema üle valvas väeramatu Saksa võim. Juba oma mitmesuguste eeskirjade ja kor-

raldustega seintel erines Magdeburgi vangla põhjalikult Vene vastavaist asutistest, mida Piłsudski nii hästi tundis. Siin vaadati kõike kohustusena — vangivaht oli kohusetäitja, kuid ka vang, kes pidi istuma oma kambris, oli eeskirjade järgi kohustatud seda tegema.

Piłsudskit peeti siiski erandiks vangide hulgas. Mitmeid üldisi kitsendusi tema suhtes maksmata ei pandud. Teda võeti kindralina, kes vastase kätte sattunud sõjavangi. Tema kasutusse anti kolm tuba hoone esimesel korral. „Magamistuba, tuba, mis näis, nagu võiks seal võõraid vastu võtta — soodustus, mis minu olukorras enam kui naljakas, — ja kolmas ruum, mida kasustasin söögitoana. Kõik need ruumid olid päev läbi avatud, uksega aeda, kus kasvas mõningaid viljapuid ja ilupõõsaid. Aiakese tagant paistis endise kindluse kõrge muldvall, mis oli rohtunud ja nägus. Minust kord allpool elasid teised vangistatud poolakad ja valvekorramehed, keda aeg-ajalt vahetati ja uuendati. Aias jalutas alalõpmata ringi relvastatud sõdur. Kogu see aiake oli kõrge pistandiga lahutatud muust kindluse õuest. Väravat, mis viis läbi valli välismaailma, valvas samuti alatiselt sõdur.“ Nii kirjutas Piłsudski Magdeburgi vangla kohta.

Esiailgu võimaldati talle regulaarset jalutamist aias igapäev kolm tundi, hiljem aga, kui kindlusevõimud veendusid Piłsudski alistumises, anti talle võimalus kogu päev läbi kasutada aeda niipalju, kui ta soovis. Ainult õhtuvidevikus suleti uksed.

Millised ka ei oleks olnud need materiaalsed mugavused, mida sakslased pakkusid Piłsudskile, ta tundis end siiski üksikuna ja mahajäetuna, nagu see on loomulik inimesest, kes järsku

välja kistud oma töö juurest ja sõprade ringist. Ta igatses vaheldust ja tööd, millega aastate vältel oli kokku kasvanud. Ajaviiteks süvenes ta mitmesuguste sõjaliste küsimuste analüüsimisse, võttes eneses veel kord läbi kõik need õpingud ja kogemused, mis ta oli saanud viimaste aastate jooksul praktilises elus leegionide juhina.

Et pääseda igavusest, nõutab ta viimaks kaebuse esitamise ettekäändel vanglaülemalt paberit ja asub kirjutama oma memuaare. Nii valmivad esimesed peatükid hiljem kuulsaks saanud teosest „Minu esimesed lahingud“, kus ta annab plastilise pildi marsist Kielcesse, lahinguist Ulina Mała ja Nowy Korczyn'i all. Töö areneb hästi ja Piłsudskil on kavatsus seda lõpule viia, kuid siis tuuakse vanglasse ka kolonel Sosnkowski. Kahe vana kaasvõitleja vahel algavad lõpmatud arutelud, mida aeg-ajalt katkestavad temperamentsed malepartiid. Aeg möödub palju kiiremini ja vangid, olles täiesti ära lõigatud muust maailmast ning ilma vähimagi informatsioonita selle kohta, mis sünnib Poolas või frontidel, ei märkagi, kuidas mööduvad sügis ja talv ning saabub järgmine, otsustava tähtsusega kevad maailmasõjas.

Hoolimata sellest, et Piłsudski ja ta lähemate kaastööliste vangistamine katkestas ajutiseks aktiivse võitluse Poola iseseisvuse eest, ei ole see siiski täiesti raugenud ega unustatud. Piłsudski leegionid, nagu juba öeldud, polnud ainukesed Poola leegionid. Rahvusdemokraatide poolt moodustatud Puławy väeühikud olid kogu 1915. aasta jooksul vapralt kaasa teinud maailmasõja võitlused sakslaste vastu, ja kui Vene revolutsiooni järel 1917. aasta märtsis Kerenski kujuneb kõikide Vene vägede „pooljumalaks“, sõja-

ministriks ja diktaatoriks, algatavad need Puławy leegionid mõtte suurejoonelise Poola armee moodustamisest Vene pinnal. Tehti kindlaks, et Vene vägedes teenis tol ajal üle 600.000 poolaka, 20.000 ohvitseriga tegevväes, kellede hulgas oli 119 kindralit. Juuni algul kutsutakse Petrogradi kokku ülevenemaaline poola sõjaväelaste kongress ja moodustatakse seal „Naczelnny Polski Komitet Woiskowy“ — Poola Sõjaväeline Ülemkomitee, kelle hooleks jääb Poola rahvusliku armee moodustamine Venes. Viimaks juulis annab ka Kerenski ise sellele kavale oma õnnistuse, kuigi tingimusega, et väeosad koondataks Minskisse ja et nende ülemjuhatus läheb kindral Dowbor-Musnicki kätte, kes 1914. aastal Lodzi lahingus näidanud end targima ja osavaima Vene kindralina. Teine osa vägedest koondatakse Ukrainasse ja allutatakse kindral Michaelisele, kes teetsenud edukalt Vene edelarindel. Aga enne kui selle suure organiseerimistööga Vene pinnal toime tullakse, puhkeb oktoobris Venemaal revolutsioon ja — uute Poola leegionide tulevik muutub niisama tumedaks, nagu oli Piłsudski leegionide oma.

Vene Poola aladel ei kerkinud leegionide ridadest säärast kõikvõimast ja tublit juhti, nagu oli olnud Piłsudski keskriikide poolel. Rydz-Smigły POW juhina püüab teha, mis ta suudab, aga Vene väeosades üldise lagunemise alates ei jää sellest puutumata vastmoodustatud Poola väedki. Proletaarse revolutsiooni raudrull käib kõigest üle. Soldatite nõukogud püüavad sovjetiseerida ka Poola armeed, et sel kombel revolutsiooni edasi kanda Poolasse ja sealt läände.

Enamlased, Venes võimule tulnud, teevad 15. dets. 1917. aastal Saksaga vaherahu, millele

järgneb Brest-Litovski rahuleping 3. märtsil 1918. Selle rahulepingu alusel kuulutatakse välja Ukraina vabariik, mille alla peavad kuuluma ka Podolja, Volõõnia ja viis teist Edela-Vene kubermangu.

Venemaa on seega sõjast lõplikult väljas. Brest-Litovski rahuleping määrab kindlaks, et piirid Vene ja keskriikide vahel fikseeritakse seda joont mööda, kus asusid vahepeal tegemise päeval keskriikide vägede eesliinid. Kuid mis kasu on sellest Poolal? Poolal, kes endiselt jagatud mitme suurriigi vahel, kelle sõjalised jõud laiali paisatud, kelle masside meeoleu nakatatud revolutsioonist ja kelle rahvuslikud juhid vanglasis.

Nüüd on Dmowski aeg teotseda. Vilunud ja asjatundliku poliitikuna näeb Dmowski ikka selgemini, et Poola saatuse võivad otsustada ainult liitriigid. Ta teeb varakult suure propagandareisu Prantsusmaale ja Ameerikasse ja esitab Inglismaal lord Balfourile memorandumid pealkirja all „Kesk- ja Ida-Euroopa probleemid“, milles esitab põhjaliku kava tulevase Poola ülesehitamise kohta. Selle tulemusena moodustatakse Prantsuse valitsuse toetusel vastu 1917. aasta lõppu Pariisis uus Poola Rahvuskomitee, millele järgnevad varsti samasugused komiteed Inglismaal, Itaalias ja Ühendriikides. Kõikide komiteede juhiks saab Dmowski ise, kes sedapuhku asub moodustama Poola väeosi Prantsusmaal ja teeb kokkuleppe tšehhi suure vabadusvõitleja Masaryk'iga purustada ühisel jõul Austria-Ungari kaksikmonarhia. Algab uus palavikuline organiseerimisjärg Poola iseseisvusvõitluses, ja poola väeosad, mis moodustatud mitmel pool lääneriikides elutsevaist poolakaist, astu-

vad läänerindel võitlusse Saksamaa vastu, eriti Ühendriikide vägedes, peale seda kui poola sokolid Pittsburgis 4. aprillil 1917. aastal on otsustanud moodustada nn. Kościuszko armee. Umbes 100.000 Ameerika poolakat tõttab läänerindele; 20.000 vabatahtlikku poolakat annab end üles Kanadast.

Vahepeal katsuvad sakslased uuesti õnne oma Poola kuningriigi ideega. 1917. aasta septembris kindralkuberner Beseler ja kindral Kuk avaldavad uue teadaande ja kutsuvad jälle kokku Poola Riiginõukogu. Ühes osas poolakaist leiab see üleskutse kõlapinda, kuid teine, peamiselt vasempoolne tiib suhtub kavasse endiselt suure umbusuga, nõudes Piłsudski vabastamist Magdeburgi kindlusest ja leegionäride lahtilaskmist vangilaagreist. Vastuseks sellele Saksa keiser Wilhelm ja Austria Karl nimetavad erilise Poola Regentnõukogu, mis koosneb Varsavi peapiiskopist Kakowskist, prints Z. Lubomirskist kui Varssavi linnapeast ja poliitik Ostrowskist.

Värske regentnõukogu vannutatakse pühalikult — kuid pühalik vanne ei väldi raskuste tekkimist. Niipea kui regentnõukogu paneb ette nimetada A. Tarnowski Poola ajutise valitsuse peaministriks, keeldub Beseler. Pikkade läbirääkimiste järel jõutakse viimaks kokkuleppele kindralkubeneri ja regentnõukogu vahel ja ajutise valitsuse juhiks määratakse Kucharzewski, ministriteks Stecki, Bukowiecki, Steczkowski ja Ponikowski. Kõik need sammud, mis ajutine valitsus astus, seisid enesestmõistetavalt Beseleri kontrolli all. Kuid ajutise valitsuse teeneks tuleb siiski lugeda Poola siseelu teatud konsoli-

deerimist, mille mõju ulatus järgnevaisse aastasse.

Kui 1918. aasta sügise lahinguis läänerindel purustati Saksa sõjaline jõud ja Saksamaal puhkevad sisemised rahutused, oli poolakaile selge, et läheneb kiiresti suure sõja lõpp ja Poola saatuse otsustamine. Saksa sõjaväevõimud suruvad Poola ajutisele valitsusele peale Saksa lahenduse vastuvõtmist. Ajutine valitsus keeldub. Tekib kriis Steczkowski lahkumise tagajärjel. Poola pahempoolsed parteid rõõmustavad. Austrias moodustatakse eriline Poola Asjade Likvideerimise Komisjon. Kucharzewski saadab 7. oktoobril laiali riiginõukogu, nõudes üldpoolalise keskvalitsuse moodustamist, mis tugineks kogu rahva usaldusele ja omaks selle poolt valitud seimi toetuse.

Lahingu kaotanud keskvõimude kindral-kubernerid teevad asjatuid katseid uute meeste nimetamisega. Poolakad keelduvad. Lõpuks 22. oktoobril moodustab Swiezynski uue ajutise valitsuse, milles on esitatud kõik kolm voolu. Selles valitsuses on sõjainistri koht varutud alles Magdeburgis vanglas istuvalle Piłsudskile. Järgnevad mõningad päevad kibedat võitlust, misjärel ajutine valitsus 3. novembril kuulutab välja Poola vabariigi. Kuid see valitsus langeb ise sealsamas regentnõukogu otsuse kohaselt, kes täidesaatva võimu kohale asetab ajutised ametnikud, eesotsas alam-riigisekretär Wroblewskiga.

Ent sündmused arenevad kaleidoskoopilise kiirusega. Türgi palub rahu. Samal 3. novembril, millal kuulutatakse välja Poola vabariik, lahku lööduna sõjast ka Austria-Ungari kaksikriik. 7. novembril Austria poolakate-sotsialistide

juht Daszynski kuulutab Lublinis välja „Poola Rahvariigi“ ja moodustab kohapealse ajutise valitsuse. Neli päeva hiljem tehakse sõjariistade- rahu ka Saksamaaga. Maailmasõda on läbi. Vene, Austria, Ungari ja Saksa on löödud. Kolme isevalitsuse kokkuvarisemine avab lõpuks tee Poola vabanemisele ja riiklikule iseseisvusele.

Piłsudski oma vanglas ei tea sellest kõigest loomulikult midagi, kuni oktoobri lõpul talle järsku kätte satub saksa ajakirja „Die Woche“ number, milles ta näeb enese pilti allkirjaga „uus Poola sõjaminister“. Ta ei taha oma silmi uskuda ja mõtleb, et saksa ajakirjandus teeb tema kulul nalja, kuni ühel päeval kaks saksa ohvitseri astuvad tema kongi ja teatavad, et pangu end ruttu valmis Magdeburgist lahkumiseks. Ohvitserid on tsiviilrõivais ja nad nõuavad, et Piłsudski oma kaaslastegagi rõivastugu eraisikuina. Nad kõnelevad ärevalt linnas puhkenud revolutsioonist, mispärast ei olevat mõistlik ohvitserirõivastisega tõmmata endale pööbli tähelepanu. Edasi annavad nad korralduse võtta kaasa nii vähe pakke kui võimalik, sest värava taga ootavat auto, mis viib Berliini, kust tee viib otsekohe edasi Varssavi.

Piłsudski keerab oma vähesed tualettasjad paberisse ja on silmapilk valmis lahkuma. Kõik muu jääb maha. Seal hulgas ka „Minu esimeste lahingute“ käsikiri, mis uue Saksa vabariikliku valitsuse poolt saadetakse talle järele alles mõni aasta hiljem, kui Piłsudski on juba Poola riigi juht.

Nad lahkuvad vanglast nagu jalutuskäigule. Ületavad naabruses oleva Elbe jõe silla ja kihutavad autol Berliini. Berliinis lõunastatakse. See oli unustamatu söömaaeg, kuigi Piłsudski põles

kannatamatusest. Saksa kostitajad ei suutnud veel uskuda kõige halvemat, püüdes Piłsudskit teatud määral mõjustada ja temalt välja kaubelda lubadusi Saksa kasuks ta tulevases töös. Kuid kõik need püüded hävitab sealsamas järsk telefonikõne, mis teatab koosistuvale seltskonnale, et ka Berliinis on puhkenud revolutsioon...

Keskriikide mäng on läbi. Samal õhtupoolikul saadetakse Piłsudski viisakalt ja tähelepanelikult Berliinist erarongiga teele Varssavi poole.

Piłsudski saabub Varssavisse nagu unistuste ja töötatud maa linna. Jaamas on tal vastas vürst Lubomirski, õnnetu regentnõukogu võib-olla kõige tähtsam liige. Sest seisukord on ülimalt komplitseeritud ja osutub vajalikuks informeerida päralejõudjat kõikidest raskustest, mis seisavad ees.

Varssavi tänaval tervitab rahvahulk Piłsudskit vaimustatud hüüetega, milles näib avalduvat lootus paremate päevade tulekusse. Sama päeva õhtul regentnõukogu määrab Piłsudski Poola vägede ülemjuhatajaks. 14. novembril leiab regentnõukogu, et ta ei suuda enam hakkama saada võimu käsitsusega ja teeb otsuseks laiali minna, andes ühtlasi kogu võimu Piłsudski kätte, nimetades ta riigipeaks seniks, kui on moodustatud legaalne rahvuslik valitsus.

Piłsudski tund teotsemiseks oli jälle tulnud. Talle oli usaldatud ülesanne, mille tähtsus oli määratu ja mida teostada ei olnud sugugi kerge. Sest kuigi Austria-Ungari keisririiki polnud enam, Saksamaa oli löödud ja veristas end ise revolutsioonis, ometi seisis Saksa sõjavägi veel Varssavi väraval ja Poola idapiiril. Teiselt poolt Ida-Galiitsias, kus oli välja kuulutatud Lääne-Ukraina rahvavabariik, olid käimas võitlused

poolakate ja ukrainlaste vahel Austria pärandi jagamise pärast ja vana Poola linn Lwów oli okupeeritud ukrainlaste poolt. Põhjas olid leedulased Saksa okupatsiooni ajal end kogunud ja välja kuulutanud Leedu iseseisvuse, kuigi Leedu enne Poola jagamist oli moodustanud Poolaga ühise poliitilise terviku. Need kõik osutusid raskeiks küsimusiks Piłsudskile, kes juba varasematest aegadest kandis eneses unistust Suur-Poolast.

Kuid siin tuleb Piłsudskile appi ta vana truu ja mitmes tules karastatud võitlusorganisatsioon POW. Rydz-Smigły, kellele Piłsudski usaldas organisatsiooni ja leegionide juhtimise enese vangistamisel, on vahepeal teinud tõhusat tööd. On loodud vastavad sõjaväelised keskkohad ja niipea, kui keskriikide okupatsioonivägedes tekib kõhklev meeoleolu, hakkavad mehed uuesti koonduma. Galiitsias ja Lõuna-Poolas teostab POW suurejoonelise Saksa-Austria vägede desarmeerimise, võttes neilt üle relvastise ja moona hetkel, kui keskriikide väed on halvatud nende maid haaranud revolutsioonikeerisest.

16. novembril 1918. aastal on võim niivõrd kindlalt Piłsudski ja Poola leegionide käes, et Piłsudski usaldab teatada mitmele Euroopa riigile ja Ühendriikidele iseseisva Poola vabariigi teokssaamisest. Muidugi pole see veel sääranne Poola, millest Piłsudski on unistanud — Poola suurriik enne jagamist oma üle 740 000 km² pindalaga —, kuid alus oli pandud ja iseseisva Poola süda moodustatud. Nüüd tuli rühkida selle poole, et kõigepealt saada tunnustust sõja võitnud suurriikidelt, seejärel määrata kindlaks tulevase Poola vabariigi piirid. President Wilson oma kuulsas 14 punktis, mis võeti Versailles'

rahulepingu aluseks, oli küll tunnustanud Poola iseseisvuse vajalikkust, märkides sealjuures, et Saksa ja Austria peavad evakueerima oma väed sõjaajal okupeeritud Poola pinnalt, kuid muude piiride kohta polnud seal räägitud sõnagi. Nii võis tol ajal rääkida peamiselt vaid Poolast, mis koosnes Austria-Saksa „kuningriigi Poolast“ ja mille aluse rajasid keskriikide kindralkubernerid Varssavis ja Lublinis. Maapõuevaradest rikas Teschen ja viljakas Galiitsia olid alles vaieldavaiks aladeks, samuti jäid ka ennesõja-aegne Saksa Poola Poznani ja Bydgoszczi kubermang Saksale. Täiesti korraldamata ja kaootiline oli seisukord Poola idakubermangudes või nn. Kresy's, kus võimutsetsid bolševiseerinud Vene suurriigi sõjaväe riismed ja kohapealsete ukrainlaste ja valge-venelaste salgad.

Varakult ette nähes, et Poolat tema endises vägevuses ja suuruses üles äratada on võimalik ainult tugeva rahvusliku sõjaväe abil, seadis Piłsudski endale esimeseks ülesandeks Poola armee organiseerimise. Et vahepeal kindral Haller koos mitmete leegioni-ohvitseridega oli läbi Venemaa põgenenud Murmanskisse, sealt Prantsusmaale ja moodustanud seal mitmest tuhandest mehest koosneva tugeva väeühiku, läkitab Piłsudski päeval peale oma manifesti avaldamist radiogrammi marssal Foch'ile, saata Prantsusmaal moodustatud Poola sõjavägi otsekohe koju. Ta ei saa aga Foch'ilt mingit vastust. Tema käsutusse jäävad esialgu ainult need POW liikmed ja Saksa sõjajuhatus poolt moodustatud „Polnische Wehrmacht'i“ riismed, mida Rydz-Smigły on õnnestunud koondada. See on kokku umbes 10 000 meest.

Kolm esimest nädalat Varssavis kulub Pił-

sudskil nende väeriismete reorganiseerimiseks korrapäraseks ja regulaarseks jõuks. Saksa kindralkuberner von Beseler kaob Varssavist ja seejärel võetakse ligemale 80 000 sakslaselt relvad käest. Edasi sõlmis Piłsudski kokkuleppe Saksa sõdurite nõukoguga, korraldades asjakäigu sedamoodi, et Ida-Poola maakonnis Vene frondil asuvad suured Saksa väeosad ei taandu kodumaale mitte läbi Poola, vaid Austria või Preisi-maa kaudu. Et sellest hoolimata tekib rida kokkupõrkeid Saksa ja ka Vene vägede riisimetega Kresy's, otsustab Piłsudski katkestada sidemed niihästi Vene kui Saksaga, et sellega näidata oma täielikku solidaarsust liitriikidega.

Tundes suuremat hädaohtu ähvardavat pahemkui parempoolse revolutsiooni poolt, otsustab Piłsudski välja astuda kõigepealt Galiitsia Ukraina rahvavabariigi vastu, et sealt puistata laiali kommunistlikud võimumehed. Sel otsarbel saadab ta 21. nov. umbes 1400-mehelise väeosa Lwówi peale, mis järgmisel päeval nende poolt vallutatakse. Ühtlasi pannakse liikuma sõjakäik nende punaste jõudude vastu, mis ähvardavad Poolasse tungida põhja poolt, Valge-Venemaalt ja Leedust, ja vallutatakse veebruari alguses 1919 Pinsk ja Lida.

Aastavahetuseks on Piłsudskil moodustatud juba üle saja pataljoni, umbes 110 000-meheline vägi, seal hulgas 70 eskadroni ratsaväge ja 80 välipatareid. Sel väel puudusid küll veel ühtlus, korralik varustis ja sihiteadvus raskemate operatsioonide läbiviimiseks, nii et teda ei saanud kohe paisata rindeile, kuid palju paremas seisukorras polnud ka ukrainlased ja enamlased, keda parajasti tugevalt atakeerisid vasturevolutsioonilised kindralid Denikin ja Koltšak oma

suurte armeedega. Nii töötas osalt aeg ise Piłsudski kasuks.

Diktaatorliku võimuga Piłsudski seisukord osutub poliitiliselt küllaltki keeruliseks. Täiesti tema vastu on regentnõukogu liige peapiiskop Kakowski. Oma lojaalsust Piłsudski suhtes ei taha kuidagi tunnistada ka Dmowski rahvusdemokraadid ja Rahvuslik Komitee Pariisis, keda lääneriikides oldi harjutud võtma kui Poola seaduslikku esindust ja tulevast valitsust. Piłsudski nimi ei oma liitlaste hulgas mingit erilist kõla, sest et teda võetakse kui keskriikidega koos töötanud fanaatikut. Pahaks pannakse talle ka tema kuuluvust sotsialistlikku parteisse, sest lääne mõistete kohaselt ei ole sotsialismi ja bolševismi vahel Ida-Euroopas kuigi suurt vahet. Kes teab, kas Piłsudski Poolast ei tee mitte nõukogude riiki? Foch'i vastuse võlgujäämine Piłsudski raadiogrammile on seletatav eeskätt sellega.

Kõikide nende kahtlustuste tagasitõrjumiseks ja segaduste vältimiseks (vastased ähvardasid kodusõjaga!) Piłsudski paneb käima suurejoonelise propaganda, kutsudes üles kõiki poolakaid koostööle ja näidates, et ainult ühise ja positiivse rindega võib õnnestuda suure rahvusliku võidu säilitamine.

Veel enam, kohe peale mõnepäevast Varssavis-viibimist otsustab Piłsudski ametisse kutsuda valitsuse ja sellega eemaldada kahtlustust, nagu püüaks ta riigipeana koondada kõike võimu enese kätte. Ta kutsub Lublinist oma vana parteikaaslase Daszynski Varssavi, teeb talle ettepaneku likvideerida rahvavabariik Lublinis ja asuda üldpoolalise valitsuse etteotsa Varssavis. Daszynski nõustub niihästi ühe kui teisega, kuid

valitsuse moodustamine ebaõnnestub tal siiski rahvapartei (Ludowcy) vastuseisu tõttu, kelle eesotsas seisab võimuihaline ja auahne galiitsia suurtalunik Witos. Uue kandidaadi leiab Piłsudski mõõdukas galiitsia sotsialist Moraczewskis, kes 18. novembril 1918 moodustabki esimese Poola Ajutise Valitsuse. Wasilewski on selle valitsuse välis- ja Thugutt siseminist-riks.

Neli päeva hiljem ilmub Piłsudski dekreet, milles ta teatab, et peab end kõrgemat võimu käsitsejaks ajutiseks riigipeaks ainult niikaua, kui on valitud esimene seim ja selle kaudu loodud vajalikud legaalsed institutsioonid. Samas avaldab ta soovi seimi kõige kiiremas korras kokku kutsuda, kohustades oma peaministrit kas või ka kõige raskemais tingimustes seimivalimised läbi viima nii pea kui võimalik. Ta on nõus aktsepteerima iga võimalikku konstitutsiooni, ainult et peatselt realiseerida oma ammust mõtet: seada jalule legaalne, rahva enamusele toetuv valitsusvõim. Tegelikult, nagu näitas tulevik, osutus see küll enam aja ja asjaolude surve tulemuseks kui Piłsudski teoks.

Tänuks selle eest algab parempoolsete era-kondade otse tormiline atakk Piłsudskile ja Moraczewski valitsusele. Hüütakse ikka valjemalt ja kindlamalt, et kuhu jääb siis Dmowski ja Rahvuslik Komitee, kui üks sotsialist tuleb uuele Poolale seadusi andma ja seda valitsema. Ent agitatsioonil Piłsudski vastu lööb jalad alt Paderewski ilmumine Poolasse.

See energiline muusikamees, kelle igaveseks teeneks jääb Poola asja tutvustamine ja edasi- viimine läänemaailmas, on suutnud Pariisi Rah- vuskomiteed veenda, et Piłsudski on hea poola-

kas, kes võitleb rahva üldise asja eest ega ka-
vatse teostada mingit pahempoolset pööret, nagu
kardetakse Pariisis. Sedasama tõendavad ka
vahepeal teoks saanud Piłsudski-Moraczewski
seadused. Valimisseadus näeb ette üldised, üht-
lased ja otsekohesed seimivalimised, millest osa
võtavad mõlemast soos kodanikud, kes saanud
21 aastat vanaks. Valimised viiakse läbi pro-
portsionaalsuse põhimõttel.

Pisut enne seda algavad Piłsudski läbirääki-
mised Pariisiga. Rahvuskomitee saadikult
Grabskilt kuulnud, missugused meeolud valit-
sevad tema suhtes Pariisis ja et Prantsuse valit-
sus kõhkleb, kas Poola valitsusena mitte tunnus-
tada Rahvuskomiteed, saadab Piłsudski Pariisi
oma delegatsiooni, mis koosneb Dluski, Sokol-
nickist ja Sujkowskist, et leida ühist tegevus-
pinda Dmowski ja Rahvuskomiteega. Dluski
viib kaasa Piłsudski isikliku kirja Dmowskile,
milles Piłsudski kirjutab, et soovib hoiduda
kahepoolsest Poola esindamisest liitlaste ees,
sest et ühine front üksi võivat tagada, et Poola
nõudmisi tagajärjekalt arvestatakse. „Ma
lootan, et sel juhul ja säärasel tõsisel ajal, kui
mitte kogu Poola, siis mõningad mehed ometi
suudavad tõusta kõrgemale parteipoliitikast,
klikevaimust ja rühmitumisest; ma tahaksin
väga uskuda, et Teie kuulute just nende meeste
hulka.“ Dmowskile läheb kiri ka Grabskilt tea-
tega, et Piłsudski on nõustunud tunnustama
Rahvuskomiteed Poola esindajana liitriikide
juures ja rahukonverentsil tingimusel, et komi-
tee ei esita mitte üksi oma seisukohti, vaid üht-
lustab need Varssavi valitsuse seisukohtadega.

Jaanuari algul algavad Pariisis läbirääkimisi-
sed. Et aga Dmowski oma komiteega peab end

ainuüksi õigeks Poola peremeheks ja ütleb ainult enesel õiguse olevat esindada Poolat väljaspool, lõpevad need läbirääkimised täiesti tulemusteta. Nii näib sel hetkel, nagu oleks Poolas kaks valitust: üks Dmowski Rahvuskomitee näol teotsemas välismaal, teine juhtimas omariikluse korraldamist Varssavis Piłsudskiga eesotsas. Sellest dualismist ja omavahelise kokkupõrke hädaohust päästab Poola — P a d e r e w s k i.

Paderewskit tundis kogu maailm kui suurepäraselt pianisti. Teda tunti ka tulise poola patrioodina. Ent keegi polnud kuulnud midagi Paderewskist kui poliitikamehest. Tõsi küll, teatud määral ta sümpatiseeris Dmowski rahvuskonkreeviteele, kuid ta ei kuulunud kunagi nende parteisse. Mis kõige imelikum, Paderewski ja Piłsudski ei tunne teineteist. Kuid sellest hoolimata Paderewski otsustab minna Varssavi ja näha seda tublit poolakat, kes kindlasti ei või olla mitte väiksem patrioot kui ta ise, ja kuulda, kuidas ta põhjendab oma Pariisi Rahvuskomiteest lahkumise tegevust. Ta saabub 25. detsembril 1918. aastal ühel Briti laeval Danzigi, kust ei rutta mitte otsekohe Varssavi, vaid sõidab kõigepealt Poznani. Teda kui kuulsa kunstnikku ja Rahvuskomitee saadikut tervitavad seal määratud rahvahulgad kõikidest klassidest ja igast parteist. Paderewski kui kunstnik on liigutatud, kui poliitiliselt mõtlev inimene hämmastatud sellest suurest edust, mis saavutatud võitluses Saksa ikke vastu.

Nakatatud Saksamaal puhkenud revolutsioonilise liikumise hoost, käärus tol sügisel tugevasti ka Saksa Poola. Siin samuti nagu teisel pool piirigi moodustati sõdurite ja tööliste nõukogusid ning loodi komiteesid. Novembri algul

Saksa riigipäeva poola liikmed pidasid Poznanis oma koosoleku ja otsustasid moodustada Ülema Rahvanõukogu, mis 3. detsembril kutsus ametisse erilise Ülem- ja Alam-Sileesia valitsuse, kuhu kuulusid Korfanty, Seyda ja Adamski. See „Ajutine Valitsus“ ignoreeris Piłsudski Varsavi valitsust, tunnustades Poola kõrgema võimuna Dmowski Rahvuskomiteed Pariisis. Et aga ei sotsialistidel ega rahvaerakonnal polnud esindust selles ajutises valitsuses, hakkas Korfanty pea kohale pikapeale kogunema poliitilisi kõuepilvi, mis viimaks Paderewski Poznani saabudes rahva massiliste meelevalduste tagajärjel puhkesid revolutsiooniks sakslaste ja Korfanty saksasõbralise „valitsuse“ vastu. Võitlused venisid pikale, kuni 16. veebruaril 1919. aastal marssal Foch'i sobitusel Trèves sõlmiti vaherahu liitlaste ja Poola nimel. Seaduslikult jäi Saksa Poola küll veel kuni Versailles' rahulepingu jõusseastumiseni Saksamaa alla, kuid Saksa ülemvalitsus osutus murtuks.

Niisiis oli Paderewski juba teel Varssavisse olnud riiklikult määratu tähtsa sündmuse põhjustajaks. Sellest tingitult tervitati teda Varsavi jõudmisel veelgi suuremate ovatsioonidega. Ta saab kohe Piłsudski jutule, kuid sel esimesel jutuajamisel puuduvad silmapaistvad tagajärjed. Piłsudskil pole usaldust Pariisi saadiku vastu. Paderewski sõidab peaaegu pettununa edasi Krakovi. Siingi tervitab rahvas teda määratute rõõmuhõisetega. Kuid ta poliitiline missioon näib olevat nurjunud.

Seal tuleb appi vahejuhtum. Ööl vastu 5. jaanuari 1919 tehakse ülempiiskop Sapieha juhtimisel saladuslik *coup d'état* — riigipöördekatse —, milles Paderewski figureerib kaastead-

jana, ja Moraczewski valitsus vangistatakse. Piłsudski kinnivõtmise ebaõnnestub vandeseltslastel, riigipöördekatse seega kokku varisedes. Piłsudski haistab ohtu, kuid vahejuhtumit külmalt ignoreerides järgmisel päeval tagandab lihtsalt ametist oma ministrid, laseb vangistada mõned „riigipöördekatse“ tegelikud teostajad ja saadab kutse Paderewskile tulla otsekohe läbirääkimisteks Varssavi.

Need kummalises olukorras toimunud läbirääkimised lõpevad sellega, et Paderewski 14. jaanuaril teatab raadiogrammiga Dmowskile: täielik kokkulepe Piłsudskiga saavutatud. Piłsudski oli talle nimelt teinud ettepaneku moodustada sõltumatuist isikuist uus valitsus, kes esindaks kõiki kolme poola parteid ja ühtlasi oleks võimeline juhtima uut vabariiki laiadele rahvahulkadele vastuvõetavalt. Edasi nõudis Piłsudski 10 pahempoolse väljapaistva poliitiku võtmist Pariisis asuvasse Rahvuskomiteesse. Et Dmowski oli Paderewskile andnud üldvolituse, aktsepteeriti Rahvuskomitee laiendamise ettepanek ja kiideti heaks Paderewski astumine Poola valitsuse etteotsa.

Lõpuks ometi Piłsudski, Dmowski ja Paderewski olid leidnud ühise keele. 17. jaanuaril moodustab Paderewski oma konsolideerimis- ja sotsiaalse ülesehituse programmile toetuva valitsuse, millesse kuuluvad välis- ja peaministrina ta ise, siseministrina Wojciechowski ja rahaministrina English.

Mõni päev hiljem andis Pariisi Rahvuskomitee Paderewski sammule oma õnnistuse, tunnistases seega tema valitsuse täiesti seaduspäraseks. Vastutasuks selle eest volitas Paderewski Rahvuskomiteed olema Poola huvide esindajaks

liitlaste ees suurel rahukonverentsil. Ta ise koos Dmowski ja Dluskiga olid peadelegaatideks. Versailles' rahulepingu läbirääkimiste avamisele järgnes peaaegu otsekohe ka Poola tunnustamine *de jure*. Esimesena andis oma tunnustuse uuestisündinud Poolale 30. I 1919 P.-A. Ühendriikide president Wilson, umbes kuu aega hiljem Prantsusmaa, Inglismaa ja Itaalia. Neile alusmüüridele, mis Piłsudski rajas juba aastakümnete eest, oli lõplikult valmis ehitatud uus Poola riik.

V.

Võitlus Dmowski ja Tuhhatševskiga.

Vahepeal olid kiires korras teostunud seimivalimised. Need saadi aga toime panna peamiselt endistel Austria Poola aladel, Lääne-Galiitsias ja sõja ajal Saksa kindralkuberneri valitsuse all seisnud maakondades. Võimatu oli valimisi teostada Ida-Galiitsias, kus arenesid võitlused ukrainlastega, seepärast nimetati sealt lihtsalt endised austria riiginõunikud seimi liikmeiks. Saksa Poola koos Poznani Rahvusnõukoguga keeldus aga aktsepteerimast nimetamisi ja oma saadikuid läkitamast Varssavi.

Uuestisündinud Poola seimi ajalooline avamine toimus Piłsudski osavõtul pühaliku tsereemoniaga Püha Johannese kirikus Varssavis. Piłsudski, kes hiilgavais vormirõivais välissaadikute, piiskoppide ja oma kõrgema ohvitserkonna kõrval esines oma vanas leegioni-univormis, ütles avasõnas järgmist:

„Poolteist sajandit kestnud võitlused, mis sageli nõudnud palju ohvreid ja verd, krooni-

takse tänasel päeval võidumärgiga. Poolteist sajandit unistusi vaba Poola loomisest on realiseerimist pidanud ootama tänase päevani. Tänane päev on meie rahvale suureks pühapäevaks — rõõmu- ja hõiskamispäevaks peale hirmsat ja kannatusrohket tööd. Sel praegusel hetkel, mil lal kõikide poolakate südamed tuksuvad kiiresti, ma olen õnnelik, et mulle on osaks saanud au avada uue Poola seim, millest peab saama pühalik valitseja ja käskija meie maal, meie omas kodus.

Ent tänase päeva rõõm võiks avalduda palju heledamalt, kui ta ei oleks varjutatud teadmisest, et oleme koondunud väga tõsisel silmapilgul. Peale pikka ja hirmsat sõda kogu maailm, kaasa arvatud Poola, ootab ja igatseb rahu. See igatus aga kahjuks ei ole veel kujunenud tänapäeva tõelisuseks Poolale. Poola pojad on sunnitud ruttama oma maa piiride kaitsele. Nad peavad alles oma käsivarre jõuga kindlustama uue Poola vabad ja tõkestamatud arenemisvõimalused.“

Et palju veel teha jäi, selles oli Piłsudskil õigus. Polnud veel saabunud aeg rõõmustamiseks ja tänamiseks. Just nädal tagasi olid alanud vihased võitlused enamlastega — poolakad okupeerisid Brest-Litovski.

Samal seimi koosolekul paneb Piłsudski vastavalt antud töotusele maha ka oma piiramatu võimu riigipeana, sest nüüd on ju Poola pere-meheks seim, täievoliline rahvaesindus. Samal õhtul valitakse nn. „Väikese Konstitutsiooni“ põhjal Piłsudski tagasi riigipeaks, nüüd küll juba parlamendi ees vormiliselt vastutava riigiesindajana ja valitsuse kaasabil parlamendi antud seaduste kõrgeima teostajana, kusjuures valitsus peab ametisse määratama seimi nõusole-

kul. Nagu sellest nähtub, võtab seim Piłsudski senistest volitustest enesele võimu suveräänsuse ja seaduseandluse, jättes ta nii öelda enese käs-kudetäitjaks või, nagu Piłsudski hiljem ise väl-jendas — „seimokraatide jooksupoisiks“.

See kiires korras maksma pandud „Väike Konstitutsioon“ saigi hiljem nende saatuslik-kude arusaamatuste põhjuseks, mis tekkisid seimi ja Piłsudski vahel ja mis oma tagajärge-dega viisid Piłsudski lõpuks 1926. aastal riigi-pöörde teostamisele.

Seim, milles oli 305 liiget, valis järgmistel koosolekuil oma esimeheks rahvusdemokraadi Trampczynski, teiseks abisekretäriks samuti rah-vusdemokraadi, Kaczynski, näidates seega juba algusest peale oma tugevat kallakut paremale, sest läbi kukutati rahvaerakondlane Witos ja ainult teiseks sekretäriks valiti sotsialist Nied-ziałkowski.

See oli suur pettumus Piłsudskile. Vastu kõiki tema manitsusi ja hoiatusi hakkas seim juba algusest peale näitama killunemis- ja par-teitamistendentsi, selle asemel et tõsisis ja usal-duslikus vaimus kiires korras välja töötada ja maksma panna uus põhiseadus, nagu seda soovi-tas Piłsudski. Algasid lõpmatud vaidlused ja vastastikused kisklemised, kus mitte väikest osa ei etendanud suhete küsimus täidesaatva ja sea-dusiandva võimu vahekordade üle, sest seimi suur enamus, opositsiooniline nagu ta oli Pił-sudskile, kartis Piłsudskit hakkavat rühkima diktatuurile.

Kui palju neis kartustes tol ajal võis olla tõtt, osutub väga küsitavaks, sest Piłsudski oli siis veel liiga lähedane sotsialistlikule maailma-vaatele ja isegi liiga vaimustatud taassaavutatud

vabadusest, et asuda seda tugevamini piirama. Aga vastuolude tõttu seimi ja Piłsudski vahel kasvab maal ärevus, venib vajalikkude seadusnormide andmine ja halveneb järjest sõja ning laastamise all kohutavalt kannatanud maa niikui nii raske sisemine seisukord. Sajad tuhanded vaesemad inimesed sõna tõsisel mõttes nälgivad, teised tuhanded vaevlevad tõbede käes — valitsusel puuduvad aeg ja võimalused nii ühede kui teiste abistamiseks. Kõik energia kulub sõja juhtimiseks enamlastega ja maadlemiseks seimiga. Valitsuse rahareservid on enam kui piiratud. Sõja tõttu vaesunud Euroopast ei ole uuel riigil kerge saada krediiti. Kõige selle tagajärjel seisavad tuhanded töölisel tööta ja roostetavad kallid masinad niihästi Lodzis kui ka teistes suurkätistes. Pole toormaterjali ega ka turge. Seisukord on tume ja ähvardav.

Viimaks 1919. aasta kevadel õnnestub Paderewskil oma heade sidemete tõttu Ameerikas kontakti leida Hooveri suurejoonelise abistamisorganisatsiooniga. Hoover ise saabub Varssavi ja peab nõu Piłsudski, Moraczewski ja teistega. Paari päeva jooksul kõrvaldatakse põhimõttelised raskused, ja siis hakkab mitmesuguse hädavaajaliku varustisega laevu tulema Danzigi sadamasse. Saja miljoni dollari väärtuses mitmesugust kaupa voolab lühikese ajaga Ühendriikidest Poola — hädaliste abistamiseks ja sõjaväe varustamiseks. Seisukord kergeneb seeläbi tunduvalt, ja Piłsudskil osutus jälle võimalikuks juhtida oma tähelepanu enam Poola tulevaste piiride korraldamisele.

Rahukonverentsil oli Dmowski juba varakult esitanud Poola nõudmise, et kõik maa-alad — olgu need varem kuulunud Saksa, Vene või Aust-

ria alla —, kus poolakad enamuses, ühes Danzigi linna ja sadamaga, peaksid kuuluma Poolale. Samuti nõudis ta ka Poola idapiiride kindlaksmääramist vana ajaloolise piirijoone järgi, kuigi neil aladel enamusrahvusena nüüd kohati figuureerisid väike-venelased, juudid, leedulased või valge-venelased. Pikkade vaidluste järel otsustati lõpuks aktsepteerida Dmowski ettepaneku see osa, mis käis Poola läänepiiride kohta, kusjuures Poolale kuuluvaks tunnistati endised Saksa Poola maakonnad ja maariba kuni Läänemereni, mis üldiselt on nüüd tuntud Poola koridori nime all. Ülem-Sileesiast otsustati ainult väiksem osa kuulutada Poola alla käivaks, kuna muu jäi Tšehhoslovakkia ja Saksa-maa külge. Idapiiride küsimus jäeti esialgu täiesti lahtiseks, välja arvatud Galiitsia, mille kohta tehti otsus, et Poola peab seal respektima ukraina vähemusrahvuse õigustatud huvisid.

Piłsudski, olles lootnud rahukonverentsilt rohkem, ei viivitanud, vaid, tundes oma jõudu, saatis väeosad Teschenisse, mille tšehhid jaanuari keskpaiku olid okupeerinud ja kuulutanud oma linnaks. Tekkis rida kibedaid lahinguid Piłsudski ja Masaryki vägede vahel, kuni lõpuks varakevadel poolakad jäid peremeesteks Tescheni maakonnas ja saadi ka vastav tunnustus liitlaselt. Selle operatsiooniga oli Piłsudski ettenägelikult liitnud Poola külge maapõuevaradest rikkaima ja õnnistatuima tükikese Euroopas. Tänapäevani tulevad peaaegu kogu Poola süsi ja raud Sileesiast.

Poola idapiiril käisid kogu talve läbi võitlused kahel frondil. Galiitsia piirist põhja pool vene enamliste salkadega, lõuna pool aga ukrainlastega, kes märtsis isegi uuesti vallutavad

Lwówi. Vaevaliste läbirääkimiste järel õnnestub viimaks jõuda põhimõttelisele kokkuleppele ja moodustada komisjon, kes peab lahendama Ida-Galiitsia küsimuse. See on Pariisi Rahvuskomitee idee, millega nõustuvad ka ukrainlased. Kuid Piłsudski on teisel arvamusel. Ta toonitab, et senikaua kui Poola ei ole kindlustatud enamlike hädaohu eest Galiitsias, ei too ta ühtegi meest ega kahurit Ida-Galiitsiast tagasi, sest Poola pidavat kartma enamlaste ja sakslaste üheaegset kallaletungi sel juhul, kui Saksamaa ei võta vastu rahulepingus pakutavaid tingimusi. Piłsudski oma ettenägelikkuses läheb veelgi kaugemale, luues ühise väljaastumise korraks simeid Rumeenia väejuhatusega.

Poola sõjalised jõud on nüüd nii tugevad, et Piłsudski riskib märtsis anda käsku edasitungiks nii kagu kui kirde suunas. Tema kava kohaselt tuleks vallutada mitte ainult Ida-Galiitsia, vaid ka Ukraina, ja punase hädaohu eemaldamiseks nii Poolast kui ka Lääne-Euroopast rajada eriline Suur-Ukraina rahvuslik riik, mis oleks konföderatsioonis Poola ja Leeduga, sest ka Leedu rahvusliku riigi püsimise leiab Piłsudski võimaliku olevat ainult föderatiivse osana Poola külge kuulumisel. Nende suurte sihtide taotlemisel laseb ta end juhtida põhimõttest, et Venemaa igal juhul jääb imperialistlikuks ja ekspansioonipüüdeliseks, valitsegu seal tsaar või Lenin. Ta tunneb enamliste vägede nõrkust ja teab, et oleks õige aeg surmava hoobi andmiseks Nõukogudele. Kuid samas arvestab ta ka seda, et kui enamlasi lõplikult löödaks ning Venemaal võimule pääseksid valged kindralid, siis need tema kavadele vaevalt vastu tuleksid, pigemini küll ehk himustavalt silma heidaksid Poola maa-

kondadele, mis varem kuulusid Venemaa alla. Seepärast pöördub ta kirjaliku järelepärimisega kindral Denikini poole, küsides, et kas säärasel juhul, kui Poola väed aitavad kaasa vene valgete võiduks, valgete vägede juhatus nõustub garanteerima Poola ajaloolisi piire ja tunnustama Poola iseseisvust. Viibides tulev vastus ütleb, et vene valged väed saavad oma siseasjadega ise hakkama ja et valge armee juhatusel ei ole mingit põhjust ette rutata Venemaa äärekuubernangude äralubamisega, sest iga venelase pühaks kohuseks olevat võidelda „nedelimaja i jedinaja“ — jagamatu ja ühise — Venemaa eest.

Piłsudski ei leia säärases olukorras põhjust olevat oma operatsioonidega rutata. Ta koostab uue kava, misjärgi tuleb enne ära oodata vene valgete lüüasaamine ja alles siis soodsal juhusel otsustavalt atakeerida punaseid, sest tema arvates võib punane imperialism pika ja väsitava sõja järel enesest kujutada siiski väiksemat hädaohtu kui „jedinaja“ Venemaa nimel võitlevad ja võimule pääseda ähvardavad valged kindralid.

Ta juhib oma sõjalised operatsioonid nüüd peamiselt selles suunas, et võõraist okupeerijaist võimalikult kiiresti vabastada need maa-alad, mis peaksid kuuluma Poola riigi külge ja kus poolakad juba ajaloolistel aegadel leidnud eluaseme. Piłsudski isiklikul juhtimisel vallutatakse 21. aprillil 1919 Vilno ja Lida. Vilno vallutamise järel Piłsudski esmakordselt avaldab manifestis endise Leedu suurhertsogiriigi rahvale oma mõtte Leedu-Poola föderatiivsest unioonist. See kava ei leia aga pooldamist: leedulased nimetavad Piłsudskit militaristiks ja maadeahnitsejaks, Dmowski oma rahvusdemokraatidega, kes küll pooldab Leedu kuulumist Poola külge, seab üles

täieliku Poola-Leedu ühisriigi mõtte, mis ka poliitilistes ringides ja eriti Pariisi Rahvuskomitees leiab suuremat poolehoidu.

Ent Piłsudskile pole hetkel tähtsad mitte vormid ja juriidilised peensused, vaid tehtud tegu. Seepärast ei hakka ta kava pikalt arutama ei valitsuses ega seimis, vaid juhib oma vägede järgmise löögi kagusse Galiitsia vastu. Värskete jõududena läkitab ta sinna kindral Halleri tema kahe diviisiga, mis alles hiljuti on saabunud koju Prantsusmaalt. Mõnepäevase võitluse järel on Poola väed Drohobyczi ja Poola praeguste õliväljade peremehed. 27. maiks nad vallutavad Haliczi ja Stanisławówi, jõudes välja Rumeenia piiri äärde ja vennastudes Rumeenia vägedega.

Et välismaal ikka tihedamini hakkab kostuma halvaks panevaid väljendusi Piłsudski aadressil — mitte üksi sotsialistlikes, vaid juba ka kodanlikes ringkonnis peetakse teda imperialistiks, kes segast olukorda ära kasustades püüab oma võimkonda haarata järjest laiemaid maa-alasid, hoolimata väikerahvastest või nende enesemääramisõigustest —, otsustab Rahvuslik Ülemkomitee piinliku olukorra vältimiseks ja Poola hea nime päästmiseks vahele segada, tehes liitlastele korralduse, et juhul, kui Piłsudski ei loobu oma laiaulatuslikust sõjalisest tegevusest, pandagu seisma sõjavarustise vedu Poolasse.

25. juunil 1919 on Poola väed Piłsudski enese juhtimisel väljas endisel Austria-Vene piiril ja kogu maailm on seatud jälle tõsiasja ette, sest osa Ukraina vägedest ühineb seal vabatahtlikult Poola vägedega ja on valmis tunnistama Poola ülemvalitsust Ukrainas. Ei jää ka Ülemkomiteel muud üle, kui loobuda oma endi-

sest nõudest ja kiita heaks Piłsudski poolt läbi viidud operatsioonid, millega ta tunduvalt on suurendanud Poola maa-alasid ja seadnud riigi strateegiliselt paremasse olukorda. Samal aastal 10. septembril tunnustab ka Austria St. Germain'i rahulepinguga Poola iseseisvust ja Piłsudski poolt ette kirjutatud piire.

Suvi ja sügis kuluvad Piłsudskil riigi siseasjade korraldamiseks. Seimi parem ja pahem tiib on vastastikku kibestunud ja üksteise võidu hääletatakse maha kõik mõistlikud ettepanekud, mis kustki poolt tehakse. Tülide tõttu seimis on Paderewski, kes viibib Pariisis rahukonverentsil, paaril korral sunnitud Varssavisse pöörduma ja Piłsudskilt abi otsima, et koos hoida oma valitsust. Lõpuks otsustatakse kõige kurja juurena likvideerida Pariisis asuv Rahvuskomitee, kelle opositsiooniline vaim kajastub seimi meeleoludes. Ent komitee leiab edasiteotsemiseks võimaluse, moodustades enese keskelt nn. „likvideerimiskomisjoni“. Ja et Dmowski Pariisist endiselt jätkab Piłsudski-vastase rinde inspireerimist, ei tule koostööst uue riigi kolme võimu — seimi, valitsuse ja riigipea Piłsudski — vahel midagi välja. Kui sügisel valitsus esitab seimile oma põhiseaduse-eelnõu — seim ise ei olnud oma aastasest teotsemisest hoolimata veel jõudnud konstitutsiooni põhijoontegi fikseerimiseni —, lükatakse see suure häälteenamusega tagasi.

Seimi tülide ajal halveneb jälle maa majanduslik ja rahanduslik seisund. Piłsudski tõstab üles agraarreformi küsimuse, mille mõte seisab selles, et suurmaapidamised tuleksid ära jaotada maatainimete ja väikemaapidajate vahel, kes oma mõnetiinulistel maapidamistel ei suuda end

oma perekondadega elatada ega ka linnadele anda vajalikku toitvarustist, sest suurmaapidamised on sõja ajal enamuses täiesti laostunud ja paljude põllud seisavad söötis.

Seimi parem tiib, kuhu kuulus rida mõju-
kaid suurmaapidajaid, seisab järsult vastu maa-
reformile. Kuid talupoegade ja pahempoolsete
parteide ühisel jõul langeb 10. juulil siiski põhi-
mõtteline otsus. Vastavalt sellele suurmaapida-
mised, mis ulatuvad üle 60 hektaari (tööstusli-
kuks otstarbeks üle 100 hektaari ja Kresy erilis-
tes tingimustes kuni 400 hektaarini), lähevad
aja jooksul jagamisele.

Maaseaduse põhijoonte vastuvõtmise järel
teravnevad seimi ja valitsuse vahelised vastu-
olud veelgi. Paderewski kabinet hakkab mõnede
ministrite tagasiastumise tõttu lagunema; järsku
27. nov. seimimarssal teatab ka Paderewski enda
lahkumisest, kuigi ta veel tegelikult ei ole ta-
gasi astunud. Paderewski peab nõu Piłsud-
skiga, veendub aga peagi riigipea jaheduses,
leides, et teda enam kauem ei vajata.

Kunstnik pöördub tagasi eraellu, oma kla-
veri juurde. Kuid see kunstnik on Poolale tei-
nud siiski unustamatu teene: tal õnnestus kõige
segasemal ja otsustavamal ajal oma diplomaadi-
ande ja lepitusvaimuga umbes aasta vaos hoida
kaht äärmust, kaht vana rivaali — Piłsudskit ja
Dmowskit — ja seega Piłsudski kaastöölisena
rajada soliidne alus uuele Poolale.

Paderewski lahkumise järel tegi Piłsudski
valitsuse moodustamise ülesandeks endisele
Lodzi linnapeale Skulskile. Skulski kabinet
toetus mitmesugustele väikestele rühmitistele
seimi keskerakonnis, koosnes aga peamiselt spet-
sialistidest, kandes õigusega „asjaajamis-kabi-

neti“ nime. Tema tähtsamaks sammuks oli Pommeri ülevõtmine sakslaste käest, kes oma väe Rahvasteliidu otsuse kohaselt tagasi tõmbasid, ja Poola lipu mastitõmbamine Balti mere kaldal. Teiseks tähtsaks aktiks osutus Piłsudski nimetamine Poola esimeseks marssaliks, mis teostus teatud kindraliterühma algatusel ja ettepanekul, sellest hoolimata et senine ülemjuhataja ei omanud tegelikult mingit otsest sõjaväelist haridust ega aukraadi.

Üldiselt osutus see talv uuele Poola riigile niisama karmiks kui eelminegi. Rahanduslikud ja majanduslikud raskused olid painavad. Esi-algne rahatäht — Poola mark — langes väärtuses tugevasti. Hinnad tõusid, tüüfus ja teised nakushaigused laastasid sõjaskannatanud maad.

Kõikidele sisemistele hädadele seltsis väline — idast peale suruva bolševismi näol. Nagu kirjutab Piłsudski oma mälestusteraamatus „Rok 1920“ — „1920. aasta“ —, algas Poola sõda enamlastega juba 1918. aastal, Poola vabaduse kevadel. Piłsudski tõendab, et ta on püüdnud seda enamlist hallaööd Poola vabaduse kevadtaimest tõrjuda nii kaugele itta, kui see iganes võimalik oli. Tema sihiks oli etnograafiliselt mitte-vene piirialade okupeerimine, et päästa neid kommunistide valitsusest ja sellega ühtlasi kindlustada Páris-Poolale rahulikumaid ning vabamaid arenemisvõimalusi. Selle eesmärgiga sõlmis Piłsudski 1919. aasta detsembris Läti rahvuslike vägede juhatusel sõjalise koostöö kokkuleppe, mille tulemusena järgnes enamlaste ränk lüüasaamine Dvinski (Daugavpils) all ühendatud Poola-Läti vägede poolt 3. jaan. 1920. See ja edasised aktsioonid kirdes viisid Poola piiri välja peaaegu Väina jõe äärde.

Samas Väina jõe kallastel toimus ka Poola ja Eesti väeosade vahel esimene tegelik koostöö ja relvavendlus. Koostöös Eesti-Läti vägedega oli Piłsudski saavutanud oma tähtsa strateegilise eesmärgi ja Vilnomaa liitmisega Poola külge läbi raibunud Vene-Leedu otseühenduse, sest ta kartis, et leedulased — mitte järgnenud tema üleskutsele astuda föderatiivsesse ühendusse Poolaga, vaid otse selle vastu, kogu suure maailma ees tõstnud kuriteona üles Vilno vallutamise — oleksid võinud Venega ühist piiri omades minna Moskvalt abi otsima Poola vastu.

Piłsudski oli teadlik diplomaatilise ja sõjalise koostöö vajadusest ühistest oludest võrsunud ja ühetaolistesse tingimustesse asetatud uute ääririikide Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola vahel. Sel otstarbel läkitab ta oma esindaja Helsingis 15. jaanuaril 1920. aastal peetud Balti riikide esimesele konverentsile. Piłsudski arvates konverentsi peamiseks ülesandeks pidi osutama ühise vastupanu organiseerimise küsimus bolševismile. Kui aga Eesti 2. veebruaril samal aastal Nõukogudega alla kirjutab Tartu rahulepingu ja seejärel varsti ka teised ääririigid hakkavad pidama rahuläbirääkimisi, loobub Piłsudski suure ühise rinde loomise kavast, asudes iseseisvalt ajama oma piirijoont Nõukogude vastu.

Lääneriikide rahukonverents oli viimaks küll otsustanud Vene pagulaste poliitilise konverentsi seisukohti respektides määrata Poola piirijoone Nõukogude vastu Bugi jõe — mis hiljem sai kuulsaks „Curzoni joone“ nime all — mille järgi kuus praegust Poola idakubermangu, nimelt Białystoki, Baranowicze, Pinski, Koweli, Tarnopoli ja osa ka Vilno kubermangust oleksid

pidanud jääma Nõukogudele. Kuid sellega ei leppinud ei Piłsudski ega Poola opositsiooni-erakonnad. Nõukogude väliskomissari Tšitšerini raadio kaudu saadetud rahuläbirääkimiste ettepaneku 22. dets. 1919. ja Lenini ja Trotski noodi 29. jaan. 1920. aastast jätab Piłsudski vastamata, kuigi Nõukogude võimumehed lubavad tunnustada Poola iseseisvuse sõltumatust ja garanteerida kokkuleppel saavutatud piiride puutumatumust. Alles 4. veebr. teatab Piłsudski Leninile, et vastav noot on tema kätte jõudnud ja et ta tahab uurida seisukorda ja seejärel vastata.

Moodustataksegi seimi juurde välispoliitiline komisjon, millesse kuuluvad ka sõjaväe ja valitsuse esindajad, ja asutakse seisukorda analüüsima. Diplomaatilisel teel küsitakse nõu Pariisist ja Londonist. Esimene on Nõukogude ettepaneku aktsepteerimise vastu, teine lausub aga oraakellikult, Poola pidavat ise paremini teadma, mida riigitarkus säärasel juhul dikteerib.

Ei olnud kerge Poolal, kes seisis pea-aegu üksi silm-silma vastas maailmarevolutsiooni õhutava Nõukogude Venega, sest vastu-revolutsioonilised kindralid oma armeedega, hoolimata liitlaste tõhusast ja kallist toetusest, olid kas merre löödud või maalt välja aetud. Piłsudski taipas kohe, et sõda jätkata Nõukogudega 1920. aastal ei ole enam kaugeltki nii kerge mäng, kui oli eelmisel aastal Kresy vallutamine. Edasi osutus küllalt põhjendatuks kartus, et enamlased rahulettepaneku tegemisega tahavad lihtsalt aega võita, selleks et hiljem seda edukamalt jätkata sõjakäiku Poola vastu. Varssavis igatahes teati, et samal ajal kui Lenini ja

Trotski allkirjadega rahuläkitus saabus Varsavi, jätkas Trotski suurte punaväeühikute koondamist Poola frondile. Piłsudski ei loonud enesele illusioone. Ta oli veendunud Nõukogude soodsal juhul väljaastumises Poola vastu, mida Moskva — kahjuks mitte üksi, vaid koos Saksa ja mitme teisega — järelejätmatult nimetas imperialistlikuks vördjaks. Moskva rahvakomissaride nõukogu oli küll 1918. aasta aprillil tühistanud Vene kokkuleppe Preisi ja Austriaga, mis XVIII sajandil tehti Poola jagamise kohta, ja seega teoreetiliselt loobunud igasuguseist nõudeist Poola territooriumile — kuid kas võis Piłsudski usaldada üht komissaride nõukogu?

Rahuläbirääkimiste asemel Piłsudski seejärel asus oma vägesid koondama ja korraldama. Koos nende tuhandete maailmasõja ajal mobiliseeritutega, kes tagasi saabusid niihästi Venest, Austriast kui ka Saksamaalt, oli Piłsudskil nüüd juba 21 diviisi jala- ja 7 brigaadi ratsaväge — kokku umbes 600 000 meest. Piłsudski organiseerib oma sõjaväeaparaadi Prantsusmaa eeskujul. Et aga varustus ja väljaõpe kiire organiseerimise tõttu loomulikult jäävad poolikuks, ei usalda Piłsudski üle minna aktsioonile punaste vastu, vaid jääb äraootavale seisukohale.

Nii läheb 27. märtsil 1920 tookordse Poola välisministri Pateki allkirjaga vastus enamlaste ettepanekule Moskvasse. Selles vastuses seatakse üles viis eeltingimust, millede alusel Poola võiks, kui venelased nõustuvad neid tunnustama, alustada läbirääkimisi 10. aprillil Borissovis. Venelased omalt poolt — et võita aega kindral Wrangeli löömiseks, kes ainsana valgeist kind-

raleist jäänud veel sõdima — proponeerivad otsekohesest sõjariistaderahu ja konverentsi kokkulekut Eestis. Piłsudski, kes küllalt hästi teab, milleks enamlased vajavad silmapilksed vaerahu, jääb aga oma Borissovi juurde, olles nüüd täiesti veendunud, et venelaste rahuettepanek oli tehtud vaid tagamõttega võita aega.

Piłsudski eeltingimused rahuläbirääkimisteks, milles muuseas nõutakse ainuõigust Kresy elanikkonna riiklikuks korraldamiseks ja Poola vana ajaloolise piiri tunnustamist enamlaste poolt, eeltingimused, mis rajatud föderalismideele, et Poola loomulikeks liitlasiks peaksid olema Valge-Vene, pealinnaga Minskis, ja Ukraina, pealinnaga Kiievis, — ei leia Poola avalikkuse ega seimi poolt kuigi soodsat vastuvõttu. Tekib rida ägedaid kokkupõrkeid, kusjuures isegi osa poola sotsialiste ja vabameelsete hakkab Piłsudskit välismaa radikaalse rinde eeskujul nimetama militaristiks. Võib-olla just selle sisemise vastuolu tõttu ei jõua Piłsudski kavad kunagi ametlikult lääneriikide valitsuste ette, kuigi neist kirjutavad ajalehed.

Sisemiste vastuolude tõttu seimis, kus iga grupp ja partei halvas teise mõju, kujunes 1920. aasta kevadeks olukord selliseks, et Piłsudskile jäid peaaegu vabad käed Poola poliitika juhtimiseks ja riigi valitsemiseks — seimil oli enesegagi küllalt tegemist. Ja nüüd Piłsudski ei viivita. Vilunud sõjamehena on ta kindel, et kui enamlased valmistuvad rünnakuks Poola vastu, siis tuleb neist ette jõuda vasturünnakuga. Temas valmib otsus rünnata. Küsimus seisab ainult selles, kas põhja või lõuna suunas, sest suured Pripeti sood jagavad frondi enamlaste vastu kaheks loomulikuks sektoriks. Pikema mõtle-

miseta valib Piłsudski siiski lõunafrondi, kusjuures poliitiline kaalutlus mängib määravat osa. Ta seab nimelt oma eesmärgiks esimese hoobiga puhastada enamlastest Ukraina, kus tal juba loodud sõjalised sidemed ataman Petljuraga. Ta loodab puruks lüüa enamlaste armee Ukrainas ja seejärel maa üle anda ukrainlaste eneste valitsemisele, et siis oma peajõud koondada põhjasektorile. 23. aprillil kirjutatakse alla lepingule Petljuraga, mille kohaselt ataman töötab võidelda oma järelejäänud salkadega koos Piłsudskiga ja annab lubaduse loobuda Ida-Galiitsiast, tunnustades Poola 1772. aasta piire.

Kolm päeva hiljem paneb marssal oma väed liikuma. Ettevalmistused rünnakuks on teostunud täielikus saladuses, nii et atakk tuleb enamlastele üllatusena. Poola armee, toetatud Petljura salkadest, Piłsudski isiklikul juhtimisel liigub kiiresti edasi Dnjepri poole, leidmata tõsist vastupanu. 7. mail marsitakse pidulikult sisse Ukraina pealinna Kiievisse, kus Petljura samal päeval avaldab suure proklamatsiooni, kutsudes ukrainlasi ülestõusule ja rahvusliku iseseisvuse kaitsmisele. Piłsudski lisab proklamatsioonile kinnituse, et Poola väed jäävad Ukrainasse ainult seniks, kuni on moodustatud korrapärane Ukraina valitsus.

Neile üleskutseile vastavad enamlased oma poolse proklamatsiooniga, kutsudes ukraina talupoegi ja töölisi takistama Venemaa vägivaldlastamist poola „lordide“ poolt ja hävitama poola kapitalismi, kes tungib Venesse selleks, et eksploateerida vene töölisi ja talupoegi. 5. mail avaldavad Moskva lehed Nõukogude staabiülema kindral Brussilovi kirja, milles muuseas öel-

dakse, et Poola on tunginud maa-alale, mis juba kaua aega on kuulunud venelastele, ja et tarvis on nad sealt jõuga välja tõrjuda.

Suur-Venemaal mõisteti vahest palju paremini kui Ukrainas, mis oli Piłsudski ofensiivi tõeline eesmärk. Trotski, tookordne Nõukogude sõjakomissar, kirjutab oma mälestustes: „Vene-maa tegi jälle kord tõsiselt kangelaslikke pingutusi. Kiievi vallutamine poolakate poolt, mis iseenesest ei omanud kuigi suurt sõjalist tähtsust, tegi meile suure teene — ta äratas Nõukogude rahvad. Mul oli jälle kord tarvis ümber paisata armeed, külastada väeosi ja linnu, mobiliseerida mehi ja varustust.“ Väljaspool Venemaad algasid kommunistid Kiievi operatsiooni järel määratud propagandat Poola vastu. Lääne töölisi sugereeriti vaatama Poolale kui kallaletungijale, türannilisele ja verejanulisele riigile, kelle sihiks oli tallata jalgade alla proletariaadi õigused. Peab ütlema, et see propaganda oli tehtud õigel ajal ja põhjendatult, pannes paljud mõõdukadki lääneriikide ringkonnad kahtlema Piłsudski tegevuses.

Ent Piłsudski ise? Kui ta 18. mail 1920 rindelt tagasi saabub Varssavi, laseb ta end paraadide ja austusavaldustega vastu võtta nagu triumfaatorit. Püha Aleksandri kirikus peetakse tänujumalateenistus, lauldakse *Te Deum*'it, ja seim tuleb erakorraliselt kokku, et avaldada austust võitmatule marssalile. Hetkel näivad kõik, ta vaenlasedki, sellest särast ja hiilgusest justkui pimestuvat ning kohkuvat. Kuid see ei kesta kaua.

Paar päeva hiljem jõuab Varssavi Dmowski. Ta on viie aasta järel esmakordselt oma kodumaa pealinnas, mis siis oli olnud Vene, kuid

nüüd juba Poola linn — kuigi kahjuks Piłsudski, tema poliitilise vastase käes. 22. mail leiab aset erakordne sündmus: kohtuvad marsal Piłsudski ja Dmowski. Jutuajamine on pikk, kuid mis selle kestel teineteisele öeldi ja mis seal juhtus — seda pole tänaseni keegi teada saanud. On ainult selge, et kaks vana vastast mingile kokkuleppele ei jõudnud. Sellest päevast peale algab rahvusdemokraatide kallaletung Piłsudski föderalismi-poliitikale uue värskuse, jõu ja vihaga, leides loomulikult ka samasugust vastupanu selle sõprade ning toetajate poolt.

Varsti selgubki, et antiföderalistid ja rahvusdemokraadid on mänginud õigele numbrile, Piłsudski aga eksinud, sest kergelt saavutatud võit Ukrainas osutub üpris lühikeseks ja tähtsusetuks. Ilmnes, et Poola vägede vastupanuta sisselaskmine Kiievisse moodustas vaid ettenägeliku osa enamlaste ülemjuhatause hästi läbimõeldud sõjaplaanist — tõmmata suur osa Poola vägesid ära põhjasektorist, kus ise asuti rünnakule.

15. mail, seega just parajasti paar päeva enne Piłsudski triumfisõitu Varssavi, alustab 15. enamliste armeega pealetungi noor 28-aastane komandör T u h h a t š e v s k i. Poolakail seisab siin vastas nende esimene armee, mis koosneb kolmest jalaväe-diviisist ja ühest ratsaväe-brigaadist. Venelased oma peaaegu viiekordse ülekaalu juures saavutavad kergesti edu, surudes poolakad tagasi. Ühel ajal Vilno tagant alustatud rünnakuga atakeerib Tuhhatševski ka lõuna poolt, Borissovi kohalt, sundides seal Poola neljandat armeed võitlust vastu võtma. Vahepeal kindral Sosnkowski mobiliseerib selja taga uue armee ja selle toetusel läheb poolakail korda

enamlasti tagasi paisata Väina ja Beresina jõe-
nele, millele järgneb kolm nädalat vaikust. Tuh-
hatševski ootab nimelt sündmuste arenemist lõu-
nas. Ja sündmused arenevadki tema kasuks.

Veel juuni algul on Piłsudski plaaniks kinni
pidada fronti põhjasektoris ja rünnata lõunas,
kus Budjennõi, punase ratsaväe legendaarne
komandör, on järsku läinud aktiivseks. Pił-
sudski otsustab teha lõpu enne Budjennõile ja
siis paisata oma väed Tuhhatševski vastu põhjas.
Kuid see plaan äpardub.

12 000 ratsamehe, 300 kuulipilduja ja 50 ka-
huriga murrab Budjennõi 5. juunil Poola rin-
dest läbi, jõudes paari päeva jooksul hävitada
suure hulga Poola varupunkte, ühendusi ja
moonavoore, sünnitades poolakate keskel määra-
tut paanikat ja korralagedust. Poola kolmas ar-
mee Kiievi all on peaaegu sisse piiratud, kuid
13. juunil õnnestub tal läbimurre ning avaneb
võimalus taganeda läände.

Võetakse uus rindejoon, kuid sedagi ei suu-
deta hoida: Budjennõi kiirus ja liikuvus, tema
korduvad läbimurded ja operatsioonid poolakate
selja taga sunnivad poolakaid taanduma. Kõik
senini suurepärase hoolega läbi viidud Rydz-
Smigły — Kiievi operatsiooni teostaja —
vastupanukavad ebaõnnestuvad, ja venelased su-
ruvad peagi Równe peale. Poolakaile ei jää muud
üle kui põgeneda. Hirmsas segaduses ja suurte
kaotustega jõuab alles kuu aja eest võitu pühit-
senud kolmas armee tagasi Lwówi alla. Pił-
sudski plaan lõunasektoris on täielikult kokku
varisenud. On kaotatud tuhandeid mehi ja mää-
ratul hulgal varustist. Sõjakäigu äpardu-
mise üheks tõsisemaks põhjuseks pidas Pił-
sudski ise Ukraina talupoegade antagonismi

Poola vastu. Selles osas oli ta lasknud end petta oma agentidest.

Löök rindel mõjub raskelt Poola siseelule. Skulski valitsus langeb. Rahvaerakonna juht Witos koos rahvusdemokraatidega hakkab seimis ikka otsustavamalt osa mängima. Witos püüab sotsialistidega koalitsiooni moodustades pääseda valitsema, kuid selle kava ajab tal nurja Piłsudski, seletades avalikult, et maa praegusel silmapilgul vajab tugevat pahempoolset valitsust, milles Witos kui rahvusdemokraatidele silmategija ei saa etendada mingit osa. Riiki pidavat asuma juhtima need, kes ta loonud, s. t. sõjavägi. Peale pikki vaidlusi moodustabki valitsuse tema kandidaadina Grabski. Meeleolu Piłsudski vastu aga teravneb järjest. Mida hädaohtlikumaks muutub seisukord rinnetel, seda närvilisemaks lähevad lehtede kirjutised Piłsudski poliitika hukkamõistmises nii riiklikul kui strateegilisel alal.

VI.

Ime Visla kaldal.

Saatust oli Piłsudskil alati armulikult võimaldanud mõõta oma aju- ja käsivarretugevust vastastega. Neis heitluis oli ta senini alati peale jäänud, olgu parteikoosolekuil, valitsuse laua taga või väerindel. Sedapuhku seisab ta vastas aga noor 28-aastane väejuht — pärastine Nõukogude marssal Tuhhatševski, ja näib, nagu peaks üle keskea jõudnud Piłsudski alla vanduma nooremale sõjamehele.

Tuhhatševski, oodanud ära lõunarindel antud hoobi moraalse mõju Poola vägedele, alustab uut rünnakut põhjast 4. juunil 1920. Ta kuulutab pidulikult oma punaarmeele: „Maailmarevolutsiooni saatus otsustatakse läänes. Meie tee ülemaailmse tulekahju süütamisele läheb üle Poola surnukeha.“ Ta kutsub üles kätte maksma Kiievi häbistamise eest ja uputama Piłsudski kriminaalset valitsust purustatud Poola armee veresse. „Edasi Vilnosse, Minskisse, Varssavi! Marss!“ lõpetab ta pateetiliselt.

Oleks võimatu leida selgemaid sõnu selle viha avaldamiseks, millega Nõukogud vihkasid Poolat kui riiki, mis seisis neil tõkkena ees maailmarevolutsiooni süütamise teel läänes. Ja just kui selle viha ajal tormavadki punaarmeelased, keda nüüd põhjarindele on koondatud üle 200 000 mehe, julgelt ning hoolimatult Poola positsioonide kallale. Juba teisel päeval peale rünnaku algust on Beresina ülekäigud punaarmee käes — kogu Poola rinne põhja pool Pripetit vajub tagasi. 14. juulil langeb Vilno, 20. juulil vallutatakse Grodno ja ületatakse Njemen. Piłsudski kavaks on peatada vaenlane Bugi ääres, kuid enne, kui ta jõuab asuda vastu panule, vallutavad enamlased 1. augustil Brest-Litovski, lähenedes Malkinile. Vahepeal Rydz-Smigły manööverdab Piłsudski käsul osavalt Lwówi all, vallutades Brody. Kuid see kõik ei suuda takistada punaväe haruldast edasitungi. Liin liini järel ollakse sunnitud andma käest. Poola vägede meeolus võtab maad paanika, Varssavi on ärevuses, sest vaenlane pole enam sadatki kilomeetrit eemal. Piłsudski on sunnitud 2. augustil frondilt lahkuma, et minna pealinna meeli rahustama.

Pikkade nõupidamiste tulemusena otsustatakse moodustada eriline „Rada Obrony Państwa“ — Riigikaitse Nõukogu, mille eesistujaks valitakse Piłsudski, liikmeiks seimi, valitsuse ja sõjaväe esindajad. Seim ja valitsus annavad riigikaitse nõukogule võimu otsustada täiesti oma äranägemisel kõiki küsimusi, mis puutuvad sõjasse või rahutegemisse. Riik on hädaohus, öeldakse, katsugu kaitsenõukogu teha, mis iganes võimalik seisukorra päästmiseks vähemalt ausa rahu teel — kuigi sellesse viimasesse pole kellelgi õiget usku.

Kaitsenõukogu vastava üleskutse peale voolab tuhandeina kokku vabatahtlikke. Viiakse kiires korras läbi mobilisatsioon ja moodustatakse sel kombel uus armee, mis koosneb enam kui 100 000 mehest. Vabatahtlikena tuleb kokku isegi naisi, kes koondatakse eriväeosas.

Suures hädas pöörduakse palvega liitlaste poole — sest Poolal puudub sõjamoona ja raha selle muretsemiseks. Peaminister Grabski kihutab isiklikult Spaasse, kus istub koos rahukonverents. Poola häda vastu aga ei tunne esialgu keegi suuremat huvi. Enamlaste sissetungis Poolasse peetakse peasüüdlaseks Piłsudskit enast, kes oma sõjakäiguga Ukrainasse kutsunud välja enamlaste vasturünnaku. Viimaks 10. juulil Lloyd George, mitte just eriti kaasa tundes Poolale, kuid käitudes vana inglise traditsiooni kohaselt, olla seal, kus võimalik, vahetalitajaks konflikti likvideerimisel, esitab kolm tingimust, mille täitmisel lubab toetada Poolat. Tema tingimusteks on: 1) Poola loobugu kõigist vallutamisideedest, 2) alistugu liitlaste otsusele kõigis küsimusis, kaasa arvatud Danzig ja Teschen, 3) tõmmaku oma sõjaväed tagasi Curzoni joo-

nele (Bugi jõe) ja 50 km edela poole Lwówi. Enamlastele seab Lloyd George tingimuseks, et nad oma väed tõmbaksid 50 km kaugusele Curzoni joonest ja nõustuksid rahukonverentsi kokkutulemisega Londonis. Tungivad aga enamlased edasi, annab Inglismaa oma täie toetuse Poolale.

Grabski nõustus kõhklemata, kuigi see tähendas lahtiütlemist Ida-Galiitsia, Valge-Vene ja Vilno kubermangust, mis Varssavis, eriti Piłsudskile ei võinud sugugi meeldida. Moskva aga lükkab Lloyd George'i ettepaneku õige külmalt tagasi, tähendades, et Inglismaal pole küllalt asjatundmist, et segada end Poola ja Vene otsesesse tülisse.

Poola saatus ripub juuksekarva otsas. Kogu maailma tööliskonnas on kihutustöö Poola vastu kandmas tugevasti vilja. Liitlaste abilubadusest hoolimata kuulutavad mitmete maade transporttöölised välja Poola-vastase boikoti, loobudes laadimast ja lossimast sõjamoona Poolasse saadetavaid laevu ja ronge. Radikaalseis ringkondades hakatakse Poolat pidama ajutiseks suurmaaomanikkude ja kapitalistide riigiks, kellede käsilasa Piłsudski võitleb maailma proletariaati esindava Venemaa vastu. Kõige ohtlikumal silmapilgul keelduvad Tšehhoslovakkia raudteelased edasi saatmast sõjamoona ronge, Danzigis puhkeb sadamatöölise streik. Ainult Ungari, kes ise juba vahepeal saanud maitsta enamlaste režiimi, jääb Poolale truuks, saates läbi Rumeenia rong rongi järel sõjamoona Poolasse.

Et tegelikult näidata oma abivalmist, otsustavad liitlased lõpuks saata eridelegatsiooni Varssavi. See koosneb lord D'Abernon'ist, sir

Percy Radcliffe'ist ja sõjaliste operatsioonide juhtidest, marssal Fochi staabiülemast kindral Weygand'ist ja Jusserand'ist. Nende saabumisel Varssavi 25. juulil elab linn äärmises ärevuses, lootuse ja lootusetuse vahel kõikuvais meeoludes.

Ülimas hädaseisukorras on parteid omavahel niipalju kokku leppinud, et tullakse toime laial alusel seisva rahvusliku valitsuse moodustamisega. Selle ülesande teostab Witos, kuna Daszynski saab peaministri asetäitjaks ja Piłsudski sõber Sosnkowski sõjaministriks.

Raske seisukorra tõttu rinnetel leiavad rahvusdemokraadid nüüd õige aja saabunud olevat Piłsudskist vabanemiseks. Riigikaitse Nõukogus tehakse ettepanek nimetada kaks erilist ülemjuhatajat — kindral Joseph Haller põhjafriendile, Rozwadowski lõunarindele, kuna Piłsudski jäägu Varssavi üldise ülemjuhatajana. See kava kukub aga läbi ja, nagu näeme, õnneks niihästi Poolale kui Piłsudskile.

Piłsudski ise, võib-olla kaotanud enesetusalduse ja tundes enesel lasuvat määratut vastutust, külastab kindral Weygand'i, paludes teda liitlaste esindajana jagada enesega ülemjuhataja vastutust ja võtta enda peale kindralstaabi strateegilise nõuandja kohused. Aga Weygand keeldub, põhjendades keeldumist sellega, et ta ei tunne Poola sõjaväge ega selle ohvitseri. Nii ei jää Piłsudskil muud, kui võtta kogu vastutus enda peale ja teha, mis suudab.

Saabunud frondilt Varssavi, peab ta Weygand'i ja Rozwadowskiga korduvalt nõu sõjalise seisukorra üle, mis, tõsi küll, jääb rohkem kahe kindrali vaheliseks asjaks, kuna Piłsudski eelistab rääkimise asemel pealtkuulamist, teotse-

des mõttes oma plaanidega. Kindral Weygand soovitab uue kaitseliini rajada Visla jõe paremale kaldale, et samal ajal oleks võimalik teisel pool jõge valmistada vastuatakki. Enamus Poola kindraleid pooldas aga vastulöögi andmist Modlino all, Varssavist loode pool asetseva vana kindluse juures, eeldades, et Tuhhatševski järgib 1813. aastal Paškevitši poolt sooritatud sõjateed, ületades Visla Modlino all ja tungides Varssavi lääne poolt. Seda võimalust peeti eriti hädaohtlikuks seepärast, et säärasel juhul Tuhhatševski väed oleksid ära lõiganud Varssavi ühenduse Danzigiga, kust saabus liitlaste poolt saadetud varustus.

Väejuhtide läbirääkimised lõppesid sellega, et osa neist, kes ei tundnud küllalt hästi Piłsudskit ega võtnud vaevaks vaadata tõsiasjadele otse silma, lahkus, nimetades Piłsudskit seiklejalikuks väepealikuks. Et aga kogu Piłsudski elu oli koosnenud seiklusist ja juhtumusist, millest ta oli ammutanud oma suuremad kogemused, pole selles midagi imestada, et ta ka nüüd rajas oma kalkulatsiooni lihtsale õnnelootusele. Olles uurinud Napoleoni sõjakäike ja teades väga hästi, missugustes tingimustes tuli suurel väejuhil lahinguid lüüa, ta valmistas lõpuks 5. ja 6. augusti vahelisel ööl oma suure lahinguplaani.

Oma raamatus „1920. aasta“ kirjutab Piłsudski: „Minu arvates ei olnud õige vastuatakile minna ei Varssavist ega Modlinost. See oleks tähendanud frontaalset atakki vaenlase peajõudude vastu, mis, nagu ma mõtlesin, olid koondatud Varssavi alla ja millega tol ajal poleks suutnud toime tulla ei meie väeosad ega nende juhid. Liiatigi tuli arvestada seda, et Varssavis

valitses juba kaotuse ja alistumise kummituslik meeoleolu.

Tulin otsusele, et Varssavi, kust iga väeosa läbiviimine või tagasitõmbamine ärataks üleliigset tähelepanu ning võib-olla põhjustaks lootusetuse kasvamist, peab vasturünnaku korral mängima ainult passiivset osa. Ma ei suutnud kõhklemata panna oma lootust sõjavägede ja elanikkonna moraalile, samuti ei võinud ma ka mitte täiesti kindel olla tsiviil- või sõjaväeasutiste moraalil. Lõpuks polnud mul rohkem välja panna kui kolm-neli diviisi ja laväge, toetatud väikesist ratsaväesalkadest.“

Et aga Budjennõi oma ratsaväega oli jäänud peatuma Lwówi, kasustab Piłsudski ära vaheaja lõunarindel, tuues sealt kaks värskemat diviisi kiires korras põhja poole Varssavit vastuatakki teostavate jõudude toetamiseks. Samal ajal tõmbab ta oma neljanda armee, mis senini kogu aeg taganenud Tuhhatševski ees, kaugele lõuna poole, jättes nii Varssavi vaenlasele ida suunast näilikult avatuks. Enamlased tungivadki edasi lootuses kiires korras pääseda Poola pealinna, kuid siis mõnikümmend km pealinnast eemal üllatab neid esimese ja kolmanda leegioni jõuline vastuhakkamine. Tuhhatševski koondab selle viimse vastupanu murdmiseks Varssavi ette oma parimad väeosad, jättes tiivad põhja ja lõuna pool kerge kaitse hooleks. Sellele aga Piłsudski kogu sõjaplaan on rajatudki.

6. augustil avaldab kindralstaap Piłsudski plaani, mis on nii pikk ja üksikasjaline, et kui selle usutav koopia oleks sattunud Tuhhatševski kätte, tal oleks võimalikuks osutunud juba varakult halvata viimne kui Piłsudski manööver. (Tegelikult Tuhhatševski vastuluure muretseski

talle ära kirja Piłsudski plaanist, kuid tulevane marssal pidas seda bluffiks, andmata sellele mingit tähtsust!)

Just vastuoksa, 8. augustil Tuhhatševski avaldab oma vägedele päevakäsu minna parema tiivaga Varssavist põhja poolt mööda ja tunnigida edasi mööda Visla orgu, et lõigata ära poolakate ühendus Danzigiga. Poola armee taganeb Piłsudski käsu kohaselt, andes aeg-ajalt vastasele ainult tähtsusetuid lahinguid, et võita aega suuremate jõudude kogumiseks Dęblini juurde. Enamlased tunnistasid selle raskeks kaotuseks poolakaile, tegelikult aga võitis Piłsudski selle manöövriga just need 10 päeva, mida ta vajas. Kui viimaks 13. augustil enamlastele antakse käsk marssida Varssavisse, leiavad nad Radzymini all, umbes 20 km linnast, haruldaselt visa vastupanu. Varssavit haarab tõeline panna. Mitmed välissaadikud lahkuvad. Dmowski kolib kiires korras üle Poznani, et Varssavi langemise korral olla valmis uue valitsuse moodustamiseks Poznanis. Iga hetk on rahutute tööliste ja juutide poolt karta riigipöördekatset. Ainult Piłsudski jääb rahulikuks ja, olles oma võidus kindel, vastab Prantsuse ja Inglise saadikule, et nad tundku end Varssavis sama kindlaina kui Pariisis või Londonis.

14. augustil annab kindral Sikorski oma vägedega Narewi harul Wkra ääres enamlastele nii tugeva vastulöögi, et need pörkuvad kokkunult tagasi. Päev hiljem on Poola väed juba murdnud sisse enamlaste rindesse selles sektoris ja lahutanud Ida-Preisimaa piiril, Varssavi kubermangu põhjapoolses osa opereerivad Tuhhatševski väed ta peajõududest Varssavi all. Piłsudski esimene manööver on õnnestunud — kuigi Berliini lehed

samal päeval teatavad Varssavi langemisest. Ühel ajal Sikorski löögiga põhjas alustab Piłsudski ise neljanda armeega pealetungi Wieprzi ääres. Tema armee pole kuigi hästi varustatud, osa mehi on sunnitud lahingusse minema koguni palja jalu. Kuid nad lähevad ja neid ei suudeta tõkestada. Kella nelja ajal hommikul suunatakse rünnakud kolmes osas kirdesse, mis õnnestuvad juba algusest peale. Enamlaste diviisid on üllatatud, löövad kõhklema, satuvad segadusse — enne õhtut algab nende tõeline põgenemine. Et enamlaste parem tiib Varssavi juures osutus peaaegu katmatuks, tormavad poolakad, nagu teatab Tuhhatševski Moskvasse, „just kui hullud“ järgmisel päeval veelgi edasi, jõudes peaaegu enamlaste Varssavi ees võitlevate vägede selja taha, mis otsekohe on sunnitud kiiruga tagasi tõmbuma, et mitte lasta end ümber haarata. Järgmisel päeval on poolakad juba Siedlces ja Bialas, tormates edasi Brest-Litovski poole. Et samal ajal jätkub ka Sikorski surve põhja poolt, ähvardab Tuhhatševskit täielik ümberhaarang — millest hoidumiseks enamlaste 3. ja 16. armee hakkavad segaduses põgenema ida poole. Väiksemate piirkondade kaupa langeb aga siiski terveid rügemente kogu varustisega Poola vägede kätte. Esimese 10 päeva jooksul poolakad võtavad 65 000 vangi, saades sõjasaagiks 231 kahurit, üle 1000 kuulipilduja, umbes 10 000 vagunit laskemoona ja mitmesugust tehnilist materjali, pealeselle suurel hulgal tanke ja mootorsõidukeid. Üle 30 000 mehe, kes Poolast on sunnitud taganema Ida-Preisimaale, desarmeeritakse seal. Tuhhatševski kaotab selle operatsiooniga üldse ligemale 150 000 meest, enam kui poole kogu oma määratud varustisest

ja patareidest, kuna Poola kaotused sealjuures on suhteliselt väikesed.

Ime on sündinud, Varssavi päästetud, Poola vabastatud enamlaste sissetungi hädaohust. Seisukord on täielikult muutunud. Isegi nii täielikult, et Varssavis ei suudeta seda järsku mõista, kindralstaap ja kohalikud kõrgemad sõjaväelasedki keelduvad esialgu uskumast „imet“ — sest see on liiga hea, et olla tõde.

Täielikult ei suutnud masendavat lööki otsekohe tajuda ka Tuhhatševski, kes ikka veel lootis, et positsiooni hakatakse võtma kuskil põhja pool. Kuid sealgi oli kõik juba lõppenud. Ainult ülemjuhatuslega sideme täiesti kaotanud 4. armee marssis veel mööda Visla orgu edasi Danzigi poole — vastu lootusetule saatusele, aimamata midagi sellest, mis vahepeal oli juhtunud seljataguses.

Varssavi lahingu kohta, mida hiljem hakati nimetama imeks Vislal, tekkis aga Poolas peagi mitmesuguseid arvamusi. Niipea kui oldi veendunud selles, et Poola on päästetud, lasksid Piłsudski poliitilised vastased lahti kuulduse, et tänu selle võidu eest ei võlgnevat Poola mitte marssal Piłsudskile, vaid Prantsuse kindralile Weygand'ile, kelle kavade teostajaks ainult olnud Piłsudski. Saksa ajalehed teatasid koguni, et enamlasi olevat löödud Prantsuse ohvitseride abil, keda suurel hulgal toimetatud Poola vägedesse.

Kindral Weygand ise aga keeldus täielikult temale pakutud au vastu võtmast. Pariisi lehes „L'Information“ seletas ta, et võit, mis tõi Varssavi vabastamise, on täielikult Poola võit, sest selleks teostatud sõjalised operatsioonid viidi läbi Poola kindralite poolt, Poola oma plaanide

järgi. Kindral Camon algab oma „Manoeuvre libératrice'i“ sissejuhatust sõnadega: „Marssal Piłsudski on vaidlematult selle manöövri auto-riks, millega vabastati Poola.“

Kuid Visla lahingule annavad välismaised hindajad veelgi laiema tähenduse. Kindral Weygand oma ülalmainitud seletuses ütleb edasi: „Poola suurepärase võit omab rahvusvaheliselt seisukohalt vaadatuna määratud tähtsust. Selle lahinguga ei vabastatud enamlastest mitte üksi Poola, vaid kogu Euroopa.“ „Gazeta Polska's“ 17. augustil 1930. aastal avaldatud artiklis ütleb lord D'Abernon: „Kaasaegse tsivilisatsiooni ajalugu ei tunne suurema tähtsusega sündmust kui Varssavi lahing 1920. aastal. Hädaoht, mis tol hetkel tõsiselt ähvardas Euroopat, likvideeriti sellega, ja kogu ajajärk võttis teise ilme. Oleks saatus lasknud võidule jõuda enamlaste vägedel, oleks see tähendanud pöördepunkti kogu Euroopa ajaloos. Sest pole mingit kahtlust, et enamlaste võidu korral Varssavi all oleks varsti terve Kesk-Euroopa avanud oma ukSED kommunismile, mille edukäiku siis vaevalt oleks suudetud tõkestada. Venemaal peetud kõnedest ja avaldatud kirjutistest sõja ajal Poolaga selgub küllaltki hästi, kui väga ulatuslikud olid enamlaste plaanid. Enamuses Saksa tööstuslinnadest olid kavad valmis nõukogude korrale üleminekuks niipea, kui Varssavi on langenud... Korduvalt on Poola olnud Euroopa barrikaadiks Aasia invasiooni ees, kuid ei kunagi ole Poola teene olnud suurem kui sel korral, sest kunagi ei olnud ka hädaoht nii otsekohene ja käegakatsutav... Osutub poliitilise ajaloo kirjutajate ülesandeks selgitada maailmale, missuguse teene Poola tegi Euroopale 1920. aastal. Ja juba see-

pärast on möödapääsmatult vajalik hoida Poolat võimsana ning tugevana, kooskõlalistes vahekordades Lääne-Euroopa tsivilisatsiooniga, sest ainult Poola on selleks barrikaadiks, mis suudab tõhusalt seista alalõpmatult ähvardava Aasia invasiooni vastas.“

Kuidas see võit nii kergesti saavutatavaks kujunes, selle kohta seletab L. Trotski oma mälestusteoses, et enamlaste põhja- ja lõuna-armeede vahel puudus ühine tegevus. Lõuna-armee ülemjuhataja, praegune marssal Jegorov, olevat vihanud Tuhhatševskit ning seepärast keeldunud koostööst temaga, jättes oma väed Lwówi alla peatuma. Kui Budjennõi ratsavägi ja Jegorovi jalavägi oleksid õigeaegselt jätkanud marssi Lublini ja Varssavi suunas, poleks Piłsudskil kuidagi võimalik olnud suurte väeosa-dega manööverdada nii märkamatult, nagu ta seda teostas augusti kahel esimesel nädalal.

Määratute kaotuste järel Varssavi all ei suutnud punaväed enam kuskil Poola armeele tõsiselt vastu hakata. Kindral Sikorski korraldab oma väed vastavalt haarangtegevusele, vallutades nii viisi lühikese aja jooksul Koweli, Łucki, Równe ja Tarnopoli. Oktoobri keskpaiku seisavad Poola väed uuesti Ida-Galiitsia idapiiril. Põhja pool katsub Tuhhatševski vastupanu organiseerida Leedu vägede abil, andes nende kätte Suvalki maakonna, kuid leedulased on võimetud Poola võidukale armeele vastu panema ja juba septembri keskpaiku vallutavad poolakad Suvalki, millele järgneb suur lahing Njemeni ääres. Sellegi võidavad poolakad ülekaalukalt, vallutades Grodno ja Druskieniki ja tungides välja Lidani. Järgneb suur Szczara lahing, mille võitmisega poolakad saavutavad Nowogródeki ja ähvardavad

Minskit. Vahepeal algavad rahuläbirääkimised Minskis. Kuid poolakad ei taha enamlastega kaubelda nende eneste pinnal, ja rahukonverents viiakse üle Riiga.

Piłsudski, innustatud oma võitudest, laseb kindral Zeligowskil vallutada Vilno ja nn. Kesk-Leedu, et seada niihästi enamlasi kui ka Rahvasteliitu teostunud fakti ette. Sellest tekib tüli Rahvasteliiduga, kes Vilno küsimust tahab korraldada rahvahääletuse teel. Et aga väeosad, millega Zeligowski vallutanud ja asutanud Kesk-Leedu riigikese, enamuses koosnevad Leedust ja Valge-Venest põlvnevaist meestest, lükkab Piłsudski kõik lepitusettepanekud tagasi, pidades täiesti õigustatuks Vilno ja ümbruskonna kuulumist iseseisva sõjaväelise valituse alla, mida kontrollib Varssavi. Loomulikult ei mänginud selles operatsioonis mitte nii tähtsat osa Piłsudski patriootilised tundmused — ta ise ju põlvnes Leedust ja teda öeldi igatsevat oma kodukohta liita Poolaga — kui strateegilised kaalutlused, sest Leedu jäädes otseselt enamlaste mõju piirkonda oleks tõenäoliseks osutunud seal enamlise režiimi sisseseadmine, olgugi kas või ainult vastukaaluks Poola üli rahvuslikule riigikorrale.

Riia rahukonverentsil esindab enamlasi Lenini saadik Joffe, seesama mees, kes kirjutab alla Tartu rahulepingule, kuna Piłsudski peadelegaadina esineb ametlikult Dabski, tegelikult aga endine peaminister ja Piłsudski Suur-Poola idee sõber Stanislas Grabski. Läbirääkimised venivad üle viie kuu, lõppedes 18. märtsil 1921. a. alla kirjutatud rahulepinguga, mille peamiseks punktiks oli Poola ja Nõukogude vahelise piiri kindlaksmääramine. Pikki vaidlusi

põhjustas Vilmomaa küsimus; et aga enamlaste seisukord rinnetel osutus enam kui lootusetuks, jäid poolakad lõpuks võitjaks. Piir määrati kindlaks enam-vähem mööda Poola 1772. a. ajaloolist piirijoont, mis ei andnud küll nii palju, kui nõudis Dmowski Pariisi rahukonverentsil, kuid oli siiski tunduvalt ida pool kuulsast Curzoni joonest, andes Poola valdusse tervena Kresy üle 110.000 km² maa-alaga. Edasi rahulepingus Poola ja Nõukogud tunnustavad vastastikku teineteist iseseisvate riikidena, kohustudes loobuma nõudmistest maa-aladele, mis jäänud kummalegi poole piiri. Poola on sunnitud tunnustama ka Valge-Venemaa ja Ukraina Nõukogude vabariiki, kuna teiselt poolt Nõukogud deklareerivad end mitte huvituvat Poola-Leedu vaidlustest Vilno küsimuse suhtes. Lepingus lubatakse mitte segada teineteise sisemistesse asjadesse, loobuda teineteise-vastasest propagandast ja vaenlike organisatsioonide toetamisest. Enamlased kohustuvad Poolale tagasi andma teaduslikud ja materiaalsed varad, mis Poolast sõja ajal Venesse evakueeritud, samuti maksma 30 miljonit kuldrubla sõjakahjude katteks.

Selle rahulepinguga pandi katus peale suurele ehitisele, mille olid teostanud Piłsudski poolt juhitud Poola sõjaväed ja Dmowski ja Rahvusliku Ülemkomitee poolt saavutatud diplomaatilised võidud suurvõimude ees. Poola kui riik oli nüüd tunnustatud ja garanteeritud ka tema suurima vastase poolt. Piłsudski aastakümnetepikkune töö ja vaev oli õitsvat vilja kandnud. Riia rahulepinguga lõpeb peatükk Piłsudski ja Poola iseseisvusvõitlusest ning algab uue riigi sisemise ülesehitamise ja konsolideerimise ajajärk.

Põhiseadusest maipöördeni.

Päev enne Riia rahulepingu allakirjutamist, 17. märtsil 1921. a., võttis Poola seim põhiseaduse lõplikul kujul vastu. Nagu enamuse tollaegseid, oli see ultrademokraatlik oma üldjoontes, välja arvatud kahekojalise parlamendi süsteem, milles parempoolne opositsioon oma nõudeid sotsialistide ja pilsudskilaste tahte vastu oli suutnud läbi viia, põhjendades senati vajadust peamiselt sellega, et säärasel juhul, kui Pilsudski taoline mees — teda peeti tol ajal tõsisemaks Poola presidendi kandidaadiks — peaks saama presidendiks, oleks olemas asutus, kes suudaks vähemalt pidurdada ta võimu, kuna ta valimist ei loodetud niikuinii takistada suutvat. Parempoolne rinne nägi Pilsudski tulekus presidenditoolile veel erilist hädaohtu selles, et ta oma isikus ühendas niihästi riigipea kui ka vägede ülemjuhataja võimu. Põhiseadusega oli küll määratud, et president on üksik rahu ajal ka riigi kõrgemaks väejuhiks — kuid kes oleks võimeline võtma seda ametit Pilsudskilt juhul, kui ta peaks tahtma seda pidada?

Pilsudskil oli kujunenud harjumuseks alati pidada kaks ministeeriumi, nimelt sõja- ja välisasjade ministeerium oma isikliku kontrolli all. Ta oli alati ülimalt huvitatud kõigest, mis puutus sõjaväesse, kuid sugugi vähem lähedal ei seisnud talle ka küsimused, mis seisid ühenduses välispoliitikaga, eriti Nõukogude Vene ja Leedu suhtes. Selleks paigutas ta nende ministeeriumide etteotsa alati oma lähemad sõbrad ja kaastöölised, kasvatades pikapeale välja terve

kaadri neis küsimusis kogunud ja asjatundlike inimesi, kes igas piasjas tõrkumatult täitsid marssali soovi, minnes aeg-ajalt tunduvalt mööda valitsuse või peaministri korraldustest. Varakult kujunes välja seisukord, et sõja- või välisministeeriumi poliitiliseks juhiks või ka kõrgemaks ametnikuks võis saada ainult mees, kes omas Piłsudski usalduse. Tõrkumise korral tuli tal peagi lahkuda.

Väga iseloomustav ses suhtes on 1921.—22. aastal teetsenud välisminister Skirmunt'i lugu. Rahulepingu vastava punkti kohaselt Nõukogude Venega pidid Poola ja Nõukogud omavahel jalule seadma normaalse diplomaatilise vahekorra sel kujul, et kumbki riik saadab oma chargé d'affaires'i volitustes esindaja teise pealinna. Varssavist saadetigi varsti chargé d'affaires Moskvasse, kuid Moskvast saabus Varssavi peaaegu erakorralise ministri volitustega Nõukogude esindaja Karahan, nõudes oma volituste vastuvõtmist Piłsudski kui riigipea poolt. Piłsudski keeldus. Välisminister Skirmunt'i agaral vahetalitusel viimaks asi kuidagi siiski õiendati. Kuid Skirmunt jäi Piłsudski silmis kahtlaseks. Kui siis mõni aeg hiljem Karahan — jälle rahulepingu vastava punkti alusel — nõuab Poola võimudelt Nõukogude-vastase kihutustöö tõkestamist, mida harrastavad Poolas eriti vene pagulased, eesotsas Savinkoviga, keeldub Piłsudski, sest ta peab Savinkovi Poolale kasulikuks sõbraks. Lõpuks on ta küll diplomaatilisest sekeldustest hoidumiseks sunnitud oma välisministrile järele andma — kuid välisminister astub mõni päev hiljem oma kohalt tagasi.

Osalt vastu valitsusliikmete tahtmist ja

parteide opositsiooni tähele panemata jättes korraldab Piłsudski ka Vilno küsimuse peale seda, kui see korduvalt on tagajärjetult kõne all olnud Rahvasteliidu Nõukogus. Oma truud jüngri kindral Zeligowski kaudu laseb ta 20. veebruaril 1922 nn. Kesk-Leedu seimil, kus on üle 100 liikme, vastu võtta suurejoonelise deklaratsiooni, milles kokkuvõttes öeldakse:

„Kõikvõimsa Jumala nimel meie, Vilno seim, valitud Vilnomaa rahva vabal ja üldisel tahtel, omades täit õigust otsustada oma maa saatust, mäletame kahekordseid sidemeid, mis loodud kroonimisega 1413. ja 1569. aastal, samuti ka konstitutsiooniga 3. maist 1791. a., mis ühendab meid Poola uniooni, ja, toetudes Poola suure sõduri marssal Piłsudski, samuti ka kindral Zeligowski ohvrimeelsusele ja valmisolekule meie rahvuse enesemääramise õiguste kaitseks ja vabaduste kindlustamiseks, meie otsustame, et loobume jäädavalt igasuguseist sidemeist, mis meile Venemaa poolt on peale sunnitud. Samuti lükame tagasi kõik Leedu vabariigi poolt esitatavad nõuded meie maa-alale ja kuulutame pühalikult, et Vilnomaa tingimusteta ja jäägita moodustab enesest teistega võrdse osa Poola vabariigis. Ainult Poola omab täit suveräänsust selle maa suhtes.“

Vilnomaa delegatsioon võetakse Piłsudski poolt vastu suure hiilgusega. Aprillis külastab Piłsudski peaminister Ponikowski ja teiste võimukandjate saatel Vilnot, kus talle ulatatakse linna võtmed ja kus Piłsudski peab terava kõne nn. Kovno valitsuse vastu — nagu ta nimetab Leedu vabariiki —, süüdistades Leedut piiri sulgemises ja Vilno küsimusega asjata vehklemises Rahvasteliidu ees. Poola välispoliitika

vaimse juhina segab Piłsudski end Ülem-Sileesia korraldamise küsimusse, Danzigi-Poola ja Poola-Tšehhoslovakkia lepingute sõlmimise küsimusse, hoides sel kombel kogu aja oma valitsuse närvid pingul. Tema kaalutlused on Poolale tihtipeale võib-olla kasulikumad kui valitsuse omad, kuid neid iseloomustab sõjamehelik järskus ja paindumatus, mistõttu raske on jõuda kokkuleppele.

Tõsine konflikt puhkeb, kui Piłsudski 1922. aasta juunis sõjaväe krediitide määramise asjus end valitsuse tegevusse otsustavalt vahele segab. Sellele seltsib valimiste kulude probleem. Piłsudski kutsub valitsuse enda juurde Belvederi lossi ja valmistab kõikidele ministritele korraliku peapesu. Valitsus teeb sellest oma järelduse, lahkudes ametist mõni päev hiljem. Puhkevad pikad ja tulutud läbirääkimised seimi ja Piłsudski vahel, ja valitsuse kriis kestab üle paari kuu.

Seimi vanematekogu — Konwent Senjorow — astub kokku, asudes arutama küsimust, kas Piłsudskil kui riigipeal üldse on õigust valitsust tagandada või mitte. Nõupidamise tulemuseks on, et 8. juunil saadetakse eriline delegatsioon Piłsudski juurde selgitust nõudma. Piłsudski vastab neile lakooniliselt, et Poola seisab silmapilgul väga hädaohtliku perioodi algul. Uued valimised tulevad korraldada niipea kui võimalik, et vältida poliitilise pinevuse tekkimist. Ta nõuab tugevat valitsust, kel oleks kaalu nii sissemaal kui väljaspool ja kes omaks seimi ning ka tema kui riigipea täielikku usaldust. Ta toonitab kategooriliselt, et ainult temale kui riigipeale kuulub volitus lahti lasta või ametis pidada mõnd valitsust. Küsimusele, kas tal pole kavat-

susel uut sõda Nõukogude Vene vastu, vastab Piłsudski järsult ei-ga, kuid lisab juurde, et seegi on praeguses olukorras riigipea asi.

Ponikowski teeb uuesti katset valitsuse moodustamiseks, kuid on sunnitud Piłsudski vastuseisu tõttu loobuma. Piłsudski esitab nüüd seimile järelepärimise, missugusel seisukohal õigupoolest asutakse riigipea, seimi ja vanematekogu suhtes, paludes seletada Väikese Konstitutsiooni kolmandat artiklit, kus öeldud, et riigipea vabastab valitsuse ametist seimi teadmisel. Seim seletab, riigipeal olevat õigus peaministrit nimetada, kuid mitte teda lahti lasta; see pidavat sündima ainult umbusalduse avaldamise kaudu seimis. Et nende seletustega kumbki pool ei leia end rahuldatud olevat, ebaõnnestuvad edasised katsed valitsuse moodustamiseks. Lõpuks jaanipäeval, mitte leides teist väljapääsu, otsustab seimi vanematekogu anda Piłsudskile enesele algatus valitsuse moodustamiseks.

Piłsudski keeldub aga vastu võtmast seda võitu, mille ta on saavutanud vaidlustes seimiga. Ta teeb ettepaneku valitsuse moodustamiseks oma isiklikule sõbrale Sliwinskile, kes seabki kokku pahempoolse kabineti, arvestades seimis 226 häält 188 vastu. Kuid arvestuses oli viga — seim kukutab valitsuse umbusalduse avaldusega kohe tema esinemisel.

Nüüd on järjekord Korfanty käes, kelle kabinet peaks toetuma parempoolseile rühmitistele ja saama usalduse osaliseks 219 häälega. Aga sedapuhku astub vahele Piłsudski. Teravatooni- lises kirjas teatab ta seimi marssalile, et ta pigemini paneb maha riigipea ameti, kui nõustub Korfanty valitsuse kinnitamisega.

Korfanty kui auahne ja võimujanuline mees ei alistu nii kergesti. Ta deklareerib Pilsudskile avalikult, et temale usaldatud ülesannet toetab seimi enamus ja et valitsuse mittekinnitamine riigipea poolt on mõttetu töetakistus. Poliitilisis ringkonnis löövad meeled ärevile, pahem- ja parempoolsed ajalehed hakkavad vastaserakondadele loopima ennenägematult teravaid süüdistusi. Sotsialistid kuulutavad välja üldstreigi protestiks Korfanty „võimuhaaramiskatse“ vastu. Seimi parem tiib teeb ettepaneku avalikult avaldada umbusaldust riigipeale, pahem tiib aga, kellega seekord läheb koos ka Witose rahvaerakond, hääletab ettepaneku maha, avaldades riigipeale 205 häälega 187 vastu täit usaldust.

Pilsudski triumfeerib jälle — ta kahtlasim sõber ja pärastine poliitiline vastane Witos on ta võidule aidanud. Seim alistub, nõudes Pilsudskilt uuesti peaministri nimetamist. Pilsudski usaldusmehena moodustab valitsuse Krakovi ülikooli professor Nowak. Ent sellega pole põhiseaduse kriis, mis oma iseloomult kannab võitluse tendentsi täidesaatva ja seadustandva võimu vahel, sugugi veel ületatud, vaid ainult edasi lükatud. Korfanty oma manifestis poola rahvale, mille ta avaldas oma ebaõnnestumise järel, toonitas, et kõik tõsised parlamentaarse riigi sõbrad ühendagu oma jõud selleks, et järgmises seimis kujuneks kompaktne rahvaesindajate enamus, mis oleks suuteline takistama igasuguseid põhiseadusevastaseid manööverdusi. Kompaktse enamuse puudumises tõsine õnnetus seisiski, sest Poola parlament oli hädaohtlikult lõhenenud kaheks peaaegu ühetugevuseks vastasrinnaks, mille lähendamiseks ei seimi vane-

matekogu oma autoriteediga ega ka Piłsudski oma riigipeavõimuga suutnud ehitada mingit silda.

Uus seim, mis valiti sama aasta 5.—12. nov., sai veelgi õnnetum. Pahempoolne blokk saavutas selles 160 kohta, parempoolne 163. Vähemusrahvused aga, kelle poliitiline koostöö riigi juhtimisel oli vahepeal korraldatud eriseaduste alusel — 80. Kui parempoolsed, kelle enamus koosnes äärmuslikest rahvuslastest, absoluutset enamust mitte saades juba algusest peale tundsid end pettununa, siis veel väljakannatamatumaks tegi neile olukorra uues seimis see asjaolu, et vähemusrahvused oma 80 häälega võisid etendada juhtivat ja otsustavat, nn. kaalukeele osa, kuna tsentrum oma 6 häälega osutus peaaegu niisama hästi kui väljalülitatuks. Umbes sama sugune vahekord kujunes ka pisut hiljem toimunud senativalimistel. Näis, nagu oleksid poolakad sunnitud oma riigi saatuse otsustamise andma oma rohkearvuliste vähemusrahvuste kätte — mis koosnevad ligi 3 miljonist juudist, 5 miljonist ukrainlasest, miljonist sakslasest ja miljonist valge-venelasest.

Siiski kujutas uus seim enesest hoopis arenenumat kogu kui esimene. See koosnes peamiselt intelligentsist, kuna aga esimese seimi enamuse olid moodustanud eeskätt talupojad, paljud neist kirjaoskamatud, absoluutselt ilma mingite poliitiliste teadmisteta ja ettevalmistuseta. Piłsudski katse anda riigile vabadus ja iseseisev poliitiline elu polnud esimese seimi ajal mingil määral õnnestunud, võttes arvesse alatisi riide ja ta liikmeskonna ebakompetentsust poliitilisis küsimusis, kuigi ta mõnevõrra oli suutnud toime tulla käimasoleva konsolideerimistöega.

Uue seimi avas Piłsudski palju suuremate lootustega, toonitades, et tal on täielik usaldus oma rahva patriotismi ja selle patriotismi esindajaisse, kes raskustest hoolimata loodetavasti ei keeldu arendamast parimat koostööd riigi viimiseks vastu õitsenguperioodile.

Seimi esimeseks tähtsamaks ülesandeks osutus presidendi valimine. Avalikkuses nimetati juba varakult mitmesuguseid nimesid, muude hulgas ka Paderewskit ja kindral Hallerit. Kandidaatide ülesseadmise tähtaja lõppemise eel teatasid järsku mõned lehed, et Piłsudski, keda peeti kindlaimaks kandidaadiks presidendi kohale, on otsustanud kandideerimisest loobuda. Ja üldiseks üllatuseks kinnitaski seda teadet marssal ise. Pahempoolsete parteide delegatsioonile, mis läkitati selleks, et viia teda oma otsuse muutmisele, ta vastas, et praegu maksvuselolev põhiseadus tema arvates ei anna presidendile küllaldast, täpselt määrateldud võimu, mistõttu tema ei võivat laskuda säärasesse kahe mõttelisse positsiooni. Ta soovitas aga omalt poolt sotsialistidel ja rahvaerakondlastel seada üles Narutowicz, vastukaaluks Dmowski rahvusdemokraatide esindajale Zamoyskile. Narutowicz valitaksegi 9. dets. esimeseks Poola presidendiks. Ametisseastumise kõnes toonitab ta, et tahab truult jätkata Piłsudski rahu-, õigluse- ja vahettegematuse-poliitikat kõikide Poola kodanikkude suhtes, hoolimata nende rahvusest või poliitilisest meelsusest.

See on suur löök parempoolsele blokile. Meeleavalduslikult kogunevad nad presidendi vandeandmise ajal salkades tänavaile, eemalolekuga demonstreerides oma vastasrindlust värs-

kele presidendile, kes töötanud ühtlaselt valitseda kõiki Poola kodanikke. (Marurahvuslased nõudsid juba siis juutide väljalülitamist.) Varsavis tekib ärevus, tänavail lähevad poliitilised vastased aeg-ajalt käsitsi kokku, mille tagajärjel valitsusest lahkub siseminister ja vallandatakse politseiülem. Järgmisel päeval Varssavi tööliskond kuulutab välja 12-tunnise proteststreigi rahvusdemokraatide alatu käitumise vastu. Sellele järgneb äikese-eelne põnev vaikus. Äärmuslasi vangistatakse sadade kaupa.

14. XII 1922 võtab Narutowicz Piłsudskilt üle riigipea-ameti. Samal päeval lahkub ka marssal Belvederi lossist, mis kogu aja on olnud ta eluasemeks nii vägede ülemjuhatajana kui ka riigipeana. Põhiseaduse kohaselt esitab Nowak Narutowiczile valitsuse lahkumispalve.

Vahejuhtumite ja suurte muudatuste tõttu riigivalitsemises on poliitiline õhkkond ülimalt laetud vihkamise ja kirgedega. Äärmised parempoolsed valmistavad kättemaksu. Kui kaks päeva hiljem president Narutowicz läheb ühe kunstinäituse avamisele, pannakse seal fanaatilise rahvuslase Niewiadomski poolt toime atentaat. Revolvrikuulidest tabatud, langeb Piłsudski usaldust omav president surnult maha. Laskja, kes kohapeal tabatakse, seletab, et ta on tahtnudki tappa Piłsudskit, mitte Narutowiczit, sest Narutowicz ei võivat olla midagi muud kui tööriist Piłsudski käes, niikaua kui viimane elab. Piłsudski aga, seletas üliõpilane Niewiadomski, ruineerivat Poola.

Esiialgu arvati tegemist olevat laiaulatusliku vandeseltsiga või koguni organiseeritud riigipöördekatsega. Sest säärane roim oli esma-

kordne Poola ajaloo, kuigi see ajalugu oli väga võitlusrikas ja kirju, ning näitas üleliigi selgesti, missugusesse suunda oli kaldunud vastutustundetu vaim. Kardeti tõsiselt rahutusi, isegi kodusõda, milleni säärase meetodite juurest on ainult üks samm. Kuid seegi kord päästsid Poola sisemistest raskustest Piłsudski hästiorganiseeritud sõjaväed, jäädes truuks valitsusele, hoolimata sellest, et rahvusdemokraatide äärmine tiib avalikult ja salaja püüdis õhutada väljaastumisi ka sõjaväes.

Olukorra tegi eriti raskeks asjaolu, et Nowaki kabinet oli lagunenu, püüdes ainult veel asjaajamisvalitsusena. Ja et nüüd puudusid ka riigipea ja president, oli rahvusdemokraatidel eriti kerge õhutada vaenumeeleolu. Tol hädaohlikul hetkel haaras põhiseaduse kohaselt algatuse enda kätte seimi esimees Rataj, kes Piłsudski soovitusel kutsus peaministri kohale senise kindralstaabi ülema kindral Sikorski. Sikorski kabinet koosnes peamiselt kõrgemaist sõjaväelasist. Piłsudski nimetati *pro forma* ajutiseks kindralstaabi ülemaks. Mõni päev hiljem seim ja senat valisid uueks Poola presidendiks samuti Piłsudski poolehoidja Wojciechowski. Poliitiline ja sõjaline seisukord stabiliseeriti. Rahu ja usaldus hakkasid taas maad võtma.

Mõned kuud areneb Poola siseelu normaalselt. Rahanduslikud raskused võidetakse suure laenuga Prantsusmaalt ja Gdynia sadama rajamisega saab alguse silmapaistev ülesehitustöö. Hoolimata sellest, et seimis vahekorrad pole paranenu, lahendatakse rida elulisi küsimusi nii välis- kui ka sisepoliitikas. Ent siis järsku saabub hoop sealt, kust seda kõige vähem võidi

oodata. Witos oma rahvaerakonnaga, olles senini toetanud Piłsudskit ja tema poolehoidjaid nende poliitikas, lööb kõikuma ning hääletab seimis koos parema tiivaga Sikorski valitsuse vastu. Oma käitumise põhjenduseks ta seletab, et pidavat ometi kord möödas olema ajad, kus vähemusrahvuste killukeste esindajad oma häältearvuga osutuvad Poola tegelikeks valitsejaks. Ainult koos parempoolse tiivaga olevat seimis võimalik luua puhast rahvuslikku Poola valitsust.

Selle tulemusena langeb 26. mail Piłsudski-meelne Sikorski kabinet ja parlamendi kommete kohaselt ei jää seimi esimehel Rataj'l muud üle, kui kriisi esilekutsujale, Witosele enesele teha ülesandeks uue valitsuse moodustamine. Kokkuleppel rahvusdemokraatide ja teiste parempoolsete rühmitistega moodustabki Witos oma teise kabineti, kus välisministriks on Seyda, rahaministriks Grabski ja sõjaministriks kindral Osinski. Kõik kolm tähtsamate ministeeriumide juhti on Piłsudski vastased. Witos saab oma ülemineku tasuks rahvusdemokraatidelt täieliku toetuse seimis.

Nüüd aga on Piłsudski kannatusel lõpp. 29. mail 1923 teatab ta, et lahkub niihästi kindralstaabi ülema kui ka alatise sõjanõukogu esimehe kohalt. Ühtlasi annab ta teada, et on otsustanud jäädavalt lahkuda sõjaväest ja tõmbuda tagasi eraellu. Tal puudub täielikult usaldus Witose valitsusse, peamiselt aga Witosesse enesesse, kes alles viimastel seimivalimistel kuulunud tema pooldajate hulka, nüüd aga üle joosnud ta vihaseimate vastaste ridadesse. „Teenida säärase inimeste all?“ karjunud marssal kindralstaabis. „Ei iialgi!“

Silmas pidades seda rasket tööd, mis ta eelmiste aastate jooksul teinud, ja arvesse võttes neid pahandusi, mis esile kutsutud parempoolse ajakirjanduse ja poliitikute lakkamatuist kallale tungidest, võis ju Piłsudskil olla teatud põhjus protestiks. Ta oli püüdnud, talitades oma parema äratundmise järgi, Poola üldsust juhtida ja kasvutada iseseisvusele ning enesevalitsemisele. Aga teda ei mõistatud, tema meetodeid nimetati diktatuuriks. Tema omakorda loobus katses teisi mõista.

Piłsudski lahkumisteedaanne kindralstaabi ülema kohalt võeti valitsuse poolt otsekohe — võib-olla isegi oodatult — vastu ja ta järeltulijaks määrati kindral J. Haller. Kartes aga Piłsudskit tõugata liiga kaugele, seim 28. juulil võtab Witose valitsuse ettepanekul vastu erilise tänuavaldus-resolutsiooni, milles öeldakse, et Józef Piłsudski niihästi riigipeana kui ka kindralstaabi ülemana on osutanud tänuväärseid teeneid Poola rahvale. Mõni päev hiljem võtab parlament vastu ka eriseaduse, millega Piłsudskile kuni elu lõpuni kindlustatakse iga aasta umbes 12.000 krooni suurune elatisraha, vastav ligikaudu peaministri palgale. Sest niihästi Piłsudski sõbrad kui ka ta vaenlased teadsid, et ta polnud suutnud koguda mingeid tagavarasid. Ta polnud kunagi kasustanud oma positsiooni selleks, et seada end paremasse majanduslikku seisukorda, millest ka johtus, et ta riigiteenistusest lahkudes oli peaaegu pennita. Ta oli kogu aja elanud lihtsalt, kui mitte just öelda kehvalt ja jätkas nüüdki samasugust elu. Varssavist lahkudes ta asus Sulejowekisse, lootes end elatada oma kirjatöödest.

Sõjanõukogu koosoleku järel, mis viimasena

peeti Piłsudski osavõtul, korraldasid sõbrad ning poolehoidjad tema auks suure banketi. Koosviibimisel peetud kõnedele vastates tarvitas Piłsudski esmakordselt keelt, mis kolm aastat hiljem sai üle maailma kuulsaks. Ta rõhutas, et moraalsed väärtused seisavad kaalul selles poliitilises kisklemises, mis praegu on Poolas käimas. Vabariik on tagasi pöördumas endiste aegade halbade kommete juurde. On tarvis väga suuri pingutusi, et teda taas juhtida uuendatud moraalil rööbastele. Ja nagu selleks, et enam alla kriipsutada tähendatud pingutuste vajadust, ta kandis tol koosviibimisel oma vana leegioni-univormi. Küsimustele, miks ta lahkus armeest, vastas ta lühidalt, et on vabaduse tagasi võitnud selleks, et jälle etendada aktiivset osa poliitikas. Mis marssal sellega mõtles, jäi tol korral paljudele tumedaks.

6. augustil, Poola Leegionide aastapäeval, mis 1923. a. peeti Lwówis, ta esines pidukõnelejana, kiites Poola sõdurite vahvust Varssavi ja Vilno all ja mujal, jättes aga targu täiesti kõrvale oma tulevikukavatsused. Polnud märgata ka eriti teravat, arvustavat tooni parempoolse rinde suhtes, kes nüüd kõikide Piłsudski püüete vastu oli ometi saanud Poola tegelikuks valitsejaks ja peremeheks, maitstes Dmowskiga eesotsas rõõmu „seikleja“, s. o. Piłsudski allajäämise üle.

Sulejowekis veedab Piłsudski oma aja peamiselt mälestuste ülestähendamisega sõber Narutowiczist ja artiklite kirjutamisega, mis aegajalt ilmuvad „Kurjer Polski's“, äratades alati laialdast tähelepanu. Seimis püüdsid Piłsudski pooldajad Witose seisukorda valitsuse juhina raskendada niipalju, kui see seisis nende võimu-

ses, kuid ta vastased, ja neid polnud kunagi vähe, rõõmustasid ta langemise üle, kuulutades avalikult, et Piłsudski ajad on möödas. Sõjavägi aga siiski vaatas temale kui oma vaimsele isale ja juhile, ja Piłsudski vaikselt, kuid seda tihedamalt hoidis end ühenduses sõjaväega ja selle juhtidega.

Sama aasta sügisel laguneb Witose kabinet. Täienduseks koopteeritakse valitsusse peaministri asetäitjana Korfanty ja välisministriks Seyda asemele Dmowski, et tõsta valitsuse mõjuvõimu parempoolse rinde juhi kaasasolekuga. Ent see ei suuda päästa Witost. Tööliskond on ärritatud, üle maa puhkeb streikide laine, Lodzis streigib korraga üle veerandi miljoni töölise, Krakovis puhkevad tänavarahutused, talupojad ähvardavad näljamarssidega. Kui siis valitsus viimaks üles tõstab maareformi otsese läbiviimise küsimuse, leiab seim selle olevat veel mitte küllalt radikaalse ning hääletab Witose maha.

Seisukord on väga raske. Kriis venib, rahakurss langeb, palavikuline meeleolu haarab rahvast. Ainuke lai koalitsioon, mis toetus seimi enamusele, on parteide sisevõitluse ja välise surve ohvrina langenud. Viimaks õnnestub valitsuse moodustamine Grabskil, kusjuures sõjaministriks saab jälle Piłsudski sõber Sosnkowski. Kuid marga kurss langeb ja elukallidus tõuseb kohutavalt. Vaesemad rahvakihid hakkavad järjest enam liginema kommunismile, nähes selles ainsat võimalust väljapääsuks raskustest, sest kodanlikud valitsused mitme aasta jooksul pole suutnud mingil kombel parandada nende elujärge. 1923. a. lõpul on käes täielik inflatsioon: ühe dollari eest pakutakse 9,5 miljonit Poola marka.

Pole liialdus öelda, et seimi haaras paanika, mille survele antakse valitsusele erakorralised volitused majanduslikes küsimusis ja tehakse Grabskist Poola rahanduslik diktaator. Grabski vastuabinõud on teravad. Ta paneb lõpuks ette luua täiesti uus rahasüsteem, mis seisaks kulla alusel ja mille nominaalseks ühikuks oleks püsiva väärtusega złoty. Šamuti algatab ta erilise emissioonipanga asutamise küsimuse, millest hiljem kujuneb välja Poola Pank. Złoty vahekord endise margaga määratakse: 1:1.800.000. Suured rahanduslikud reformid kestavad kogu aasta ja nende läbiviimiseks jätkub Grabskile seimi usaldust. Niipea aga kui Grabski tõstab üles suurmaaomandite riigi poolt määratava hinnaga ostmise küsimuse, on ta sunnitud lahkuma peaministri kohalt. Nii on see juba kolmas kord viie aasta jooksul, kus suurmaaomanikud koos seimi parempoolse blokiga murravad valitsuse selgroo. See on jõud, mille vastu ei olnud suutnud seista Piłsudski ega ta järglased.

Piłsudski elas noil aegadel väga vaikselt oma Sulejoweki majakeses. Nimepäeval, mida Poolas tavaliselt peetakse sünnipäeva asemel, ta korraldab vastuvõtu, kuhu kutsutakse suurel arvul ohvitseride ja nende esindusi peaaegu igast rügemendist. Millest Piłsudski sel vastuvõtul ohvitseridega räägib, jääb avalikkusele teadmatuks. Paistab vaid, et lugupidamine vana väejuhi vastu on jälle ennem tõusmas kui langemas, hoolimata ta järsust erruminekust. Parempoolsed lehed aga soovivad kohtu alla anda ohvitserid, kes käisid Piłsudski juures.

1924. a. ilmub ka ta mälestusraamat „1920. aasta“, milles ta huvitavalt ja põhjalikult analüü-

sib Tuhhatševski sõjakäiku Poolasse ja selle vastase võitmiseks löödud lahinguid.

Grabski kabineti teine sõjaminister Sikorski, kellega Piłsudski lühikest aega koos töötanud rahu ja tasakaalu saavutamiseks peale atentaati Narutowiczile, teeb katse tõmmata Piłsudskit tagasi sõjaväkke. Ent Piłsudski keeldub. Ta pole kunagi õieti hästi sobinud Sikorskiga, kes oma poliitiliselt maailmavaatelt seisab lähemal Wito-sele ja Dmowskile kui temale. Ta aimab väga hästi, millisel põhjusel teda tagasi kutsutakse. Valitsusele teeb nimelt muret asjaolu, et Piłsudski-meelsete ohvitseride hulk sõjaväes alatasta kasvab. Üllatuste vältimiseks laseb Grabski Sikorskil läbi viia terve rea väeosade reformimisi, peamiselt selle sihiga, et hävitada Piłsudski mõju sõjaväes ja lahutada üksteisest tema pool-dajaid. Tüsedamaks malekäiguks peetakse erilise sõjalise üleminspektori koha asutamist Piłsudski jaoks. Väeosade reformimise järel nimelt ei oma selle koha täitja mingit erilist võimu. Seda kõike teab Piłsudski ning seepärast ta loobubki üleminspektori koha vastuvõtmisest. Arusaadavalt teravnevad tema vahekorrad kindral Sikorskiga selle tagajärjel veelgi tunduvalt.

Päris avalikult väljendab Piłsudski oma vaenlikkust Sikorskile järgmisel kevadel, kui Skrzynski valitsuse moodustamisel rahvusdemokraadid oma toetuse eest seimis nõuavad Sikorski jätmist alatiselt sõjaministri kohale. Piłsudski mängib lahtiste kaartidega, sõites ohvitseridest koosneva saatjaskonna keskel uhkelt presidendi juurde Belvederi lossi ja teatades, et ta on Sikorski sõjaministriks uuestinimeta-mise vastu. Wojciechowski võttis seda arvesse ja valitsuse kriis lahendati pika öise nõupidada-

mise järel parteijuhtide vahel Zeligowski, Vilno-
maa vallutaja ja marssali kiindunud sõbra nime-
tamisega sõjaministriks.

Enesestmõistetavalt tekitas Piłsudski sää-
rane vahelesegamine valitsemise küsimusse Vars-
savi poliitilisis ringkonnis suurt ärevust. Päriti
üksteiselt suuri silmi: mida see mees õigupoo-
lest tahab, kas seim ja Poola poliitilised parteid
peavad lõpuks hakkama ühe erusoleva sõduri
sõna kuulama? Tegelikult nad olid juba kuula-
nudki — laiemais hulkades, eriti sõjaväes ja
ohvitserkonnas hakati üha enam rääkima rohkem
Piłsudskist kui valitsusest ja seimist. Kõigele
sellele ärevusele reageeris värske zlott nagu
baromeeter õhurõhumisele: langedes kuu aja
jooksul 6,8-lt —11-le ühe dollari vastu.

Tol Poola siseelule õige raskel ajal, millal
erakonnad üksteist vastastikku süüdistavad kor-
ruptsioonis ja millal majanduslik seisukord tihti
on enam kui kahtlustäratav, teeb uus sõjaminis-
ter Zeligowski veel kord katset marssali tagasi-
toomiseks väejuhi kohale. Kui aga ülemjuhataja-
instituudi ümberkorraldamise kohta käiv seadus-
eelnõu seimis tagasi lükatakse, lahkub Zeli-
gowski ise valitsusest. Ohvitserkonnas osatakse
Piłsudski sõprade poolt luua meeoleolu Zeli-
gowski ja Piłsudski kasuks, eriti selle asjaolu
allakriipsutamiseiga, nagu oleks Piłsudski, kes
kogu oma elu pühendanud Poola armee loomi-
sele ja riigi rajamisele, asetatud märtri seisu-
korda, sest et keeldutakse temale andmast au-
kohta, mille ta ära teeninud.

Varakevadel 1926 sureb Skrzynski valitsus
seimi ridade sama sisemise jõuetuse surma, nagu
olid surnud kõik senised Poola valitsused. Talle
ei avaldata umbusaldust, kuid ta teab juba ette,

et ka talle kui Piłsudski pooldajale ei anta volitusi ülemjuhatus-instituudi reorganiseerimiseks, eriti mis puutub sellega ühenduses olevate kuulude suurendamisse, ning seepärast ta — loobub. Uue valitsuse moodustab jälle Witos, toetudes seimis 15-häälelise enamusega keskrühmitistele ja rahvusdemokraatidele.

Pahempoolne rinne peab säärases olukorras loomulikumaks seimi laialisaatmist kui edasi töötada laskmist, sest et iga väiksema lahkeli puhul valitsus jälle võib langeda ja nüüd juba stabiliseerumisel olev finantsiline tasakaal uuesti kõikuma lüüa. President ei pea aga säärast parlamendi kriisi lahendamise moodust vajalikuks, ja kõik võiks jääda, nagu ta on. Seal tekitab aga järsku tormi Piłsudski. Kuulnud oma otsese vastase, kindral Malczewski nimetamisest Witose kabineti sõjaministriks, talle on selge, et nüüd algab see, mida Zeligowski Sikorski järglasena oli vältinud, — nimelt sõjaväes temameelsete ohvitseride vastutavalt kohtadelt tagasisurumine ja rahvusdemokraatidele sümpatiseerijate esilenihutamine. Piłsudski, kes oma meeles vaatab enesele kui Poola vabastamise juhile, ei või lasta sündida oma ohvitseride alavääristamist, sest see tähendaks ühtlasi ka tema mõjuvõimu väljalülitamist, võib-olla koguni hävitamist. Tema sisemus lööb mässama valitsuse vastu, mille seljataguseks on needsamad ringkonnad, kes sundinud ta lahkuma armeest.

Ööl vastu 11. maid puhkevad Varssavis äkki kuuldused, et marssal Piłsudskile on tema poliitiliste vaenlaste poolt Sulejowekis teostatud atentaat — lastud mitu kuuli läbi akna tupp. Levides pinevuse õhkkonnas need kuuldused tekitavad määratut ärevust sõjaväes, nii et selle

otsese tagajärjena mõningad Rembertowas olevad rügemendid seavad end viibimata lahingukorda, valmistudes minema Sulejowekisse kaitsma marssali elu ja heolu.

Järgmisel päeval marssal annab pikema intervjuu „Kurjer Poranny'le“, milles atakeerib teravalt Witose valitsust üldse ja Witost isiklikult eraldi. Ta süüdistab Witost korrupsioonis ning tunnistab ta kõlbmatuks säärase auväärse ameti jaoks nagu peaministri koht. „Ma ei suuda uskuda, et praegune kriis oleks ajutine. Ma tahan võidelda kõikide nende pahede vastu, mis ähvardavad lämmatada riiki. Vastutustundetute parteide vastu, isiklike ahnitsejate vastu, kes on unustanud üldised huvid,“ ütles marssal. Valitsus konfiskeerib väljaande, kuid teade marssali seletusest levib kulutulena siiski kõikjal. Varsavis löövad poliitilised kired jälle kõrgelt lõkkele. Salapärasel kombel ilmuvad tänavaile proklamatsioonid, milles kuulutatakse, et ainuke mees, kes võib päästa Poola, on Piłsudski. Öhtuhämaruses rändavad rühmad mehi mööda tänavaid, kohvikuid, kabareesid ja kõrtse, karjudes väljakutsuvalt: „Elagu Piłsudski!“ Orkestrid lõbustusasutistes käsutatakse mängima Poolas üldrahvuslikuks saanud marssi „Pierwsza Brigada“, mis oli Piłsudski lemmikmarsiks.

Kõiki haarab tundmus, et midagi peab sündima. Ajalehtede toon muutub üha närvilisemaks ja väljakutsuvamaks. Ametiühingute ja sotsialistide häälekandjad, toetudes Piłsudski paljastustele Witose asjus, nõuavad valitsuse viibimatut tagasiastumist. Sõjaväeosades keeb palavikuline ettevalmistus. Ohvitserid seavad oma väed alarmiseisukorda. Vlnost, Grodnost ja Rembertowast lähevad järsku teele erarongid

tervete rügementidega, kindralite ja ohvitseride kaasa sõites. Kuhu, milleks? Sellele andsid vastuse järgmised päevad.

VIII.

Pilsudski loob „oma“ Poola.

Kolme rügemendi eesotsas marssis Pilsudski järgmisel päeval Varssavi eeslinna Praga alevisse sisse, võttes oma valve alla Visla idakalda sillad ja ülekäigud. Ta oli tulnud otsuse järele — isiklikult, nagu oli tema kombeks. Hilisõhtul seletas ta mõningaile ajakirjanikele oma käitumise kohta:

„Olles riigipea, ma sain küllalt sageli kogeda vägivaldset vastasrinda. Niisiis tuli mul enesega läbi teha hirmus võitlus, enne kui ma otsustasin tarvitada jõudu ja vägivalda kõikide selle tagajärgedega. Kogu oma elu olen võidelnud selle eest, mida nimetatakse kullaga kaalumatuks — vooruslikkuse, aususe, julguse ja üldise moraalse väärtuse eest... Ma ei ole kunagi püüdnud sellest ise kasu saada ega lubanud seda kasustada oma kaaslasil. Ei peaks olema riigis säärast ülekohut nende vastu, kes oma tööga teenivad teisi. Ei peaks olema säärast hoolimatust riigis, kui see ei taha laostuda.“

President Wojciechowski kihutas tulises ruttu oma suveresidentsist Spalas Varssavi, kus ta marssal Pilsudskiga kohtas Poniatowski sillal, kinnitades, et valitsus igal juhul saab kaitsma põhiseadust, sallimata mässulist ülesastumist. Seepärast peab ta targemaks Pilsudski vägede

tagasitõmbumist. President oli kahvatu, kuid kindel. Nad olid Piłsudskiga vanad sõbrad, ent nüüd ta oli kaldunud koostööle parempoolsetega. Ta oli marssalile järele andnud Sikorski küsimuses, ent otsustanud selle jätta ka viimseks järeleandmiseks. Piłsudski vastas, et kui Wojciechowski presidendina tagandab Witose valitsuse, siis ta vaatab, kuidas asja korraldada. Kuid Wojciechowski jäi kindlaks oma otsuses, samuti nagu Piłsudski. Liisk oli langenud. Kaks poola rahva juhti lahkusid aumeestena Poniatowski sillalt: president, et tõtata organiseerima Varssavi kaitset, Piłsudski — rünnakule valmistuma. See oli traagiline moment neile mõlemale, mitte üksi kui vanadele võitluskaaslastele ja ühetaoliselt tulistele patriootidele, vaid ka kui uue Poola ajaloo tegijaile — sest see lahkumine tähendas kodusõda.

Poniatowski sillalt kihutas Wojciechowski otsekohe peaministri elukohta, Radziwilli paleesse, kus valitsus istus parajasti koos. Informeeritud valitsust sellest, mis juhtunud tema ja Piłsudski vahel, president palus ministreid jätkata oma kohuseid — valitsus oli parajasti arutanud oma lahkumise küsimust — ja sõitis seejärel Belvederi, teinud korralduse teatada enesele kõigest, mis vahepeal juhtub.

Valitsus avaldas otsekohe üleskutse rahvale, kuulutas välja sõjaseaduse ja töötas iga hinna eest avaldada vastupanu mässu tõstnud Piłsudskile. Rozwadowski, tuntud Piłsudski vastane, nimetatakse samas valitsusvägede ülemjuhatajaks, kuigi need väed oma suures enamuses juba kuulusid Piłsudski käsutusse ja olid strateegilise võiduna kindlustamas end sildadele viivate teede ümbruses.

Rozwadowski esimeseks mõtteks oli saada sillad vabaks. Lahing nende pärast algas 1926. a. 12. mai varaõhtul. Ent linnakaitsjate rünnak ebaõnnestus ja Piłsudski salgad marssisid südalinna. Valitsusliikmed põgenesid Radziwilli paleest, kogunedes Belvederi. Valitsusasutised okupeeriti silmapilkselt piłsudskilaste poolt. Paiguti käisid tänavail vihased lahingud piłsudskilaste ja valitsuse salkade vahel, kes pikkamööda taganedes tõmbusid Belvederi poole, lootes seda kaitsta.

Järgmisel, 13. mai hommikul algasid lahingud uue ägedusega, kusjuures Piłsudski saatus mitme tunni kestel rippus juuksekarva otsas. Valitsuse väed olid saanud tugevaid lisajõude kadetikorpusena ja algasid pealetungi mööda kuulsat Ujazdowski alleed, surudes Piłsudski omad tagasi kesklinna. Samal ajal teised väeosad kindlusest atakeerisid Piłsudskit selja tagant, võttes ta salgad siin-seal risttule alla. Kuid peale lühikest läbirääkimist kindluse väeosad terves koosseisus ühes ohvitseridega läksid üle Piłsudski poole — ning valitsus kaotas oma otsustava üleoleku.

Õhtupoolikul saabuvad Piłsudski abivägedena linna Vilno diviisi väeosad kindral Rydz-Smigły juhatusel, otsustades lõplikult võitluse käigu. Uus rünnak valitsusvägedele surub nad tagasi Belvederi alla, kusjuures tänavavõitlustes surma saab üle 300 ja haavata ligemale 1000 inimest, suur hulk neist eraisikud, kes võitlustes ei etendanud mingit osa, vaid ainult uudishimust aetuna sattusid tänavale, kus kees lahingumõll.

Kogu selle võitluse kestel pidasid Varssavis ilmuvad ajalehed — mis, nii kummaline kui see ka on, kodusõja õhkkonnas ühtegi numbrit va-

hele ei jätnud — omavahel ägedat sõnasõda. Parempoolsed süüdistasid Piłsudskit alatus riigi-äraandmises ja kinnitasid avalikkusele, et see peagi likvideeritakse. Teiselt poolt sotsialistide „Robotnik“ kuulutas, et varsti seatakse võimule „töölise ja talupoegade valitsus“ Piłsudskiga eesotsas. See näitab, kui vähe sotsialistidki tegelikult tundsid marssali ideid.

Järgmisel hommikul kuulutasid hommikulehed, et kindral Dowbor-Musnicki ja kindral Haller olevat Poznanist suure vabatahtliku armeelega marssimas Varssavi peale, et abistada valitsusvägesid. Teade toodi lennukiga otse Poznanist, kuhu olid kogunenud kõik parempoolse rinde juhid, täis hirmu Piłsudski ja tema mässajate ees.

14. mai varahommikul Piłsudski saatis Belvederi kaitsjate vastu tugeva väeühiku, mis mõninga ägeda võitluse järel vallutas Mokotowi lennuvälja ja Laziienki pargi, jõudes lossi väravateni. President Wojciechowski ja valitsusliikmed olid parajasti asumis lauda, et võtta hommikueinet, kui keegi ohvitser tormas sisse teatega, et seisukord on lootusetu ja Piłsudski salgad iga minut võivad jõuda lossi. Valitsus otsustas otsekohe põgeneda Wilanowosse, umbes 12 km Varssavist. Samal õhtul president ja valitsus, seisukorra läbi arutanud, otsustasid alistuda ja lõpetada võitluse. Seimi marssal Rataj, kes põhiseaduse järgi oli kohustatud presidendi lahkumisel ajutiselt täitma presidendi kohuseid, kutsuti Wilanowosse ja talle anti seal üle vormilised dokumendid president Wojciechowski ja valitsuse lahkumise kohta. Rataj pöördus tagasi seimi paleesse ja kirjutas alla dokumendile, mil-

lega võttis enesele presidendi kohustused *ad interim* — ajutiselt, edaspidise otsustamiseni.

Varsti peale Wojciechowski ja Witose tagasiastumist saabus Varssavi alla Pommeri diviis, et abistada valitsust võitluses Piłsudski vastu. Kuid liiga hilja — valitsust polnud enam. Nad ründasid Varssavit läänest, kuid leides piłsudskilaste poolt tugevat vastupanu, sõlmisid ohvitserid peagi vaherahu. Kodusõda oli möödas, Piłsudski oli jälle võitnud.

Et oma sammule anda legaalset sanktsiooni, oli Piłsudski huvides niipea kui võimalik ametisse panna uus valitsus ja valida lasta uus president. Läbirääkimiste järel Rataj'ga otsustab marssal peaministriks kutsuda Kazimierz Barteli, pahempoolse, kes sõja ajal Nõukogudega olnud raudteedeministriks ja kes seimi ringkonnis oli võrdlemisi populaarne. Välisministriks saab Zaleski, kuna Piłsudski ise rahuldub „ainult sõjaministri kohaga“, olgugi et ta enese isikus kehastab nüüd kogu valitsust ja võimu. Järgmisel päeval avaldatakse valitsuse poolt rahvale üleskutse, milles toonitatakse moraalse uuestisünni vajadust ja tagasipöördumist vabariiklikule seaduslikkusele, millest riigi on eemale viinud parteide ja üksikisikute alatu auahnus. Edasi kutsutakse kodanikke sotsiaalse õigluse ja ühetaolisuse nimel üles ustavale koostööle riigiga.

Välja arvatud Poznan oma ümbrusega, mis on parempoolse rinde tsentrumiks, avaldab see üleskutse kogu maal väga soodsat mõju. Ajalehtedest ainult rahvusdemokraatide häälkandja „Kurjer Poznanski“ julgeb toonitada, et sise mine kriis polevat sugugi veel lahendatud, vaid et Lääne-Poola ülesandeks on päästa riik mäs-

jate käest. Et riik oli juba „päästetud“, seda tõde ei märganud nad veel hulk aega hiljemgi, kuigi senati esimees Trampczynski isiklikult sõidab Poznani rahvusdemokraate veenma, et tekkinud olukorras tuleb säilitada külmveri ja et mässajad ei ole enam kellegi mässajad, vaid Poola tegelikud valitsejad. Seepeale nõuavad rahvusdemokraadid seimi ja senati ühise koosoleku — nn. rahvuskogu — kokkukutsumist Poznanis. Kuid Rataj lükkab selle nõude tagasi, ja rahvuskogu astub 31. mail kokku Varssavis.

Oli üldiseks arvamuseks, et Piłsudski tahab saada presidendiks ja et ta tekkinud olukorras ka laseb end valida. Marssal ise ei lausu aga selle kohta sõnakestki, kuigi ta tol ajavahemikul avaldab terve rea jutuajamisi ajalehtedes, milles põhjendab oma *coup d'état*'d, äkilist riigipööret, ja sellest tekkinud seisukorda.

„Poola“, ütleb ta, „on parlamentaristliku süsteemi ohver oma alatise sõjaga parema ja pahema tiiva vahel, kuid see oli parempoolne rinne, kes tappis president Narutowiczi, selle parlamentarismi kaitsva mehe, ja valmistas maale põhiseaduse, mis sidus täidesaatval võimul käed igaks vajalikuks sammuks. Seim“, seletas ta, „ei pannud ministreiks mitte kompetentseid mehi, vaid neid, kes oskasid sõnu teha ja olid osalised mõninga partei intriigides või manipulatsioonides, mis, teadagi, võttis neilt niipalju aega, et nad oma ametiasjule ei suutnudki pühendada mingit tähelepanu. Valitsus kaotab $\frac{9}{10}$ oma võimust selle kokkuleppe läbi parteide vahel, mis ütleb, et teatud partei ainult niikaua toetab ministrit, kui see täidab kõikide parteisaadikute nõudmisi. Ometi aga peaks olema see, mida Poola vajab, tugev ja rippumatu valitsus.“

Ühes teises seletuses ta ütleb, et, tagasi tulnud Magdeburgi vanglast, ta olevat uskunud rahva tarkuse uuestisündi. Tahtmata seepärast mängida diktaatorit, ta andnud võimu põhiseadusliku seimi kätte. „Kuid mis oli selle tagajärg? Mida meie näeme enese ümber? Igavesed tülid, igavesed lahkkelid! Demokraatlik liberalism kisti kuritarvituste toimepaneku võimaldamiseni alla, nii et see sundis vihkama demokraate! Praegu oleks mul kerge takistada rahvasaadikuid kogunemast rahvuskogusse, kuid ma tahan siiski veel katsuda, kas Poola huvisid pole võimalik päästa muul teel kui jõu abil. Meie parlamendil on liiga palju eesõigusi. Need aga, kes on kutsutud valitsema riiki, peavad omama veelgi enam eesõigusi ja võimu.“

Prantsuse lehe „Matin“ esindajale Jules Sauerwein'ile, kes tähendab, et Piłsudski ei räägi nagu diktaator, vastab marssal: „Kas on üldse vajalik, et ma oleksin diktaator? Ma olen tugev mees ja armastan otsustada kõiki asju isiklikult. Vaadeldes oma maa ajalugu, ma ei suuda õigupoolest uskuda, et Poolat võiks keegi valitseda kaika abil. Pealegi ma ei armasta kaigast. Meie generatsioon ei ole hiilgav, kuid ta omab mõned õigused olla lugupeetud. See, mis tuleb iseeneest, on kõige parem. Mina ei taha olla mingi Poola diktaatori kuulsuses. Tahan, et riigipeal oleks võimalik teha kiireid otsuseid, kui seda nõuavad rahvuslikud huvid. Parlamendi šikaneerijate tegevus vajab lahendust. Elame praegu seaduspärasest kaoses. Ma ei taha öelda, et meie peaksime järgnema Ühendriikide eeskujule, kus üksikute osariikide vahel tasakaalu saavutamiseks suur võim on koondunud presidendi kätte. Kuid midagi taolist, mis peaks olema kohane

Poolale, tuleb leiutada. Ei saa mina isiklikult eelistada meie poliitilist paremat ega pahemat tiiba. Peame jääma sinna, kus me hetkel oleme, mitte laskudes seiklustesse kummagi tiiva soovidele vastavalt. Vaimne puhtus avalikus elus on olulisim asi. Sõjast ja sajanditepikkusest orjusest põhjustatud demoralisatsiooni väljarookimiseks ja aususe jaluleseadmiseks on tarvis teha suuri pingutusi. Mul on sõpru paremal ja pahemal pool, kuid Poola uuestisünni ei ehitata parteipoliitikale — niihästi kogu maal kui ka minul on küllalt neist programmitamistest ja targutustest.“

31. mail valib rahvuskogu Piłsudski 292 häälega 193 vastu Poola presidendiks. Aga kui seimi ja senati esimees lähevad talle seda otsust teatama, Piłsudski vastab, et ta suurima lugupidamisega suhtub rahvuskogu hääletuse tagajärjesse, mis annab seadusliku sanktsiooni ta vahelesegamisele jõuga, kuid ta pole kunagi mõelnud vastu võtta presidendi kohta. See otsus paneb imestama niihästi ta sõpru kui vaenlasi. Oma kirjas seimi esimehele ta seletab, et olevat veel palju asju endistest aegadest, mida ta pole suutnud unustada.

Nagu näib, puudub tal usaldus kas iseendasse või neisse, kes ta valinud. Ta ei suuda unustada Narutowiczi tapmist ega ka noid kuule, mis lasti ta laste peale läbi Sulejoweki villa akna. Ta kinnitab veel kord, et ei suuda elada töötä, mis näitab otsekoheseid saavutisi; põhiseadus aga ei võimalda presidendile riigi juhtimises säärast kaastööd. Ta soovitab teostada uue valimise, esitades omalt poolt kandidaadina professor I. Mościcki, kes 1. juunil 281 häälega valitaksegi. Mościcki on marssali otsekohene

jumaldaja, kes usub, et Piłsudski kehastab eneses Poola riiki. Tema arvates Piłsudski silma ees seisab vaid üks: riigi moraalne suurus, ta kindlus ja rahva heaolu — ei midagi muud.

Selle moraalse vägevuse ja rahva heaolu nimel alustab nüüd Piłsudski oma kaaslastega tänaseni veel lõpule viimata reforme. Tema toetajaks seimis kujunevad pahem tiib ja vähemusrahvused, kellede häältega ta juba samal suvel viib läbi seimi võimupiiride redutseerimise ja kaua tüliaineks olnud ülemjuhataja-instituudi reformi. Esimesega saavutab ta „täie võimu“ valitsusele ja suuremad õigused presidendile, kes nüüdsest peale võib seadusi anda ka dekreedina. Järgmine reform teostatakse presidendidekreedi abil, milles määratakse kindlaks, et president kui sõjavägede ülemjuhataja käsitseb oma võimu ses ressooris ainult sõjaministri isiku kaudu. Ühtlasi asutatakse nüüd ammukavatsetud sõjaväe üleminspektori instituut. Koha loomulikult täidab Piłsudski ise, hoides nüüd niihästi sõjaministrina kui ka üleminspektorina sõjaväe täielikult enda käes.

Sellest hoolimata pole aga raskused veel möödud. Samal sügisel hakkab seim, kus ümberühmituste tõttu parempoolne rinne jälle tugevnenud, näitama end õige vaenlikuna Piłsudskile. Eelarvevaidluste järel langeb Barteli valitsus ja Piłsudski ise asub valitsuse juhi kohale. Võibolla kavatsetult, sest ees seisavad seimivalimised. Ta saadab seimi kuuajalisele puhkusele ja asub maad valitsema oma äratundmise järgi.

Oktoobri lõpul pääsevad esialgu välismaal, kuid siis ka Poolas liikvele kuuldused, et Piłsudski tahab Poola muuta kuningriigiks ja saada ise esimeseks kuningaks. Nende kuulduste põh-

juseks on visiit, mis Piłsudski paari valitsusliikme saatel teeb vürst Radziwill'ile Nieswiezis, kuhu sel puhul kokku on kutsutud peaaegu kogu Poola aadel ja kus Radziwill võtab Piłsudski vastu demonstratiivse lahkusega. Tegelikult Piłsudski visiidi eesmärgiks ei olnud mitte läbi-rääkimised aristokraatiaga kuningriigi sisseseadmise üle, vaid lihtsalt katse sobitada koostöö võimalusi konservatiivse voolu esindajatega, et sel teel laiendada oma valitsuse toetajaskonda niihästi seimis kui ka väljaspool ning tõmmata koostööle ka suurkapitali esindajaid, sest tööstuse elustamine ning laiemate töövõimaluste loomine vajas uusi suureulatuslikke investeringuid.

Piłsudski hüüdsõnaks sai rahva, kõikide ühiskonnaklasside organiseerimine ühise heaolu loomiseks. Loomulikult ei võinud seda sallida Piłsudski põline vastane Dmowski, kes välismaalt tagasi tulles rajab Poznanis samu sihte taotleva nn. Suur-Poola partei — Oboz Wielkiej Polski —, hakates sinna koondama jõude, kes tahavad võidelda rahvusliku mahasurumise vastu. Piłsudskil on aga enam õnne. Tema ümber koondub järjest enam inimesi, kes koostööks valitsusega omavahel varsti moodustavad mitteparteilise bloki, ametliku nimega BBWR, kuid rahvasuus hüütud „Sanacja“ — tervendamispartei. Juhtivat osa selles blokis etendavad Piłsudski võitluskaaslased, leegionärid Slawek, Prys-tor, Sulkiewicz, Holowko, Pieracki, Zeligowski, Skladkowski, Stachiewicz, Switalski, Jędrzejewicz, Sosnkowski, Rydz-Smigły ja paljud teised, nagu Bartel, Car, Matuszewski, Miedczinski, Beck — kõik pärastised mitmekordsed ministrid, peaministrid, seimi esimehed, suursaadikud, majanduslikud eksperdid, pankade juhid; sõnaga

Piilsudski programmi läbiviijad ning režiimi agarad teostajad.

Piilsudski esimeseks suureks võiduks tuleb lugeda majanduspoliitilise koostöö saavutamist tööstusringkondadega ja seejärel 72 miljoni dollari suuruse välislaenu teostamist, millest suurem osa läks erilise, nn. Stabiliseerimisplaani Fondi. Selle laenuga Piilsudski pani aluse uue Poola majanduslikule aktiivsusele ja tööstuse ning ülesehituse õitsengule.

Järgmise võiduna toob Piilsudski välisminister Zaleski Rahvasteliidu koosolekult Poolale alatise koha Rahvasteliidu Nõukogus. Kellogi pakti allakirjutamisega paranevad Poola suhted ka Saksa- ja Venemaaga, kuigi Nõukogud 1927. aastal peale saadik Voikovi tapmist Varssavi jaamas kellegi vene pagulase poolt õige väljakutsuvalt ja ähvardavalt suhtuvad Piilsudski Poolasse.

Piilsudski kolmanda võiduna tuleb märkida kokkuleppe saavutamist katoliku kiriku juhtidega, kes soodustuste eest, mida neile lubab Piilsudski, töötavad rahva ees tema režiimi toetada ja kaitsta.

Uued seimivalimised teostuvad 4. märtsil 1928. aastal, tuues Piilsudskile kuigi mitte absoluutse, siiski tugeva võidu; tema blokk (BBWR) sai 153 kohta seimis, peamiselt parema tiiva ja Witose talupoegade arvel. Ehk küll valimised teostusid üldiselt vabalt — aga siiski võrdlemisi kõva kontrolli all —, oleks sellest raske välja lugeda suurt muudatust Poola valijaskonna meeleolus. Niipalju on aga siiski kindel, et osa rahvast oli pöördunud Piilsudski poole, tunnistades õigeks ta maipöörde. „Times“ kirjutas sel puhul, et Poola vanade poliitikute tõekspidamised

on selle hääletusega saanud tugeva löögi. Senatis saavutab Piłsudski blokk 111 kohast 49.

Valimiste järel peetud bloki juhtivate liikmete koosolekul seletas Piłsudski, et ta alati on olnud põhiseadusliku režiimi partisaniks ja et ta ka nüüd, kuigi mitte omades parlamendis kindlat enamust, tahab veel kord katsetada seimi ja valitsuse vahelise koostöö arendamisega. Seim näitab aga peagi, et Piłsudski lootused on rajatud liivale, — valides oma esimeheks sotsialist Daszynski marssali poolt esitatud kandidaadi Barteli asemel, kes oli kõvema käega meheks Piłsudski režiimi sisseseadmisel ja vastteostunud valimiste läbiviimisel.

Niipea kui uus seim vastu on võtnud järjekordse eelarve, astub Piłsudski tagasi peaministri kohalt. Oma tagasiastumist põhjendab ta (tõrjudes tagasi kõik kuuldused halvast tervisest) sellega, et niihästi presidendi kui ka peaministri funktsioonid olevat põhiseaduses liiga halvasti defineeritud ega sobivat praktilises elus temataolise temperamendiga mehele. Edasi süüdistab ta parlamenti, et see oma töös tarvitavat sääraseid ebaterveid meetodeid, mis ei lubavat teda ei kuulda ega näha. „Arusaamatustest hoidumiseks ma olen sunnitud ütleva, et mina isiklikult kui diktaator kutsusin kokku selle parlamendi ja asusin temaga põhiseaduslikule koostööle, kuigi ma oleksin kogu selle kamba oma põidlaküüne all nagu viletsa ussikesse võinud lõmaks litsuda. Kolmanda seimi tööle asudes ja minu äranägemise järgi mitte võimalik olles jääda peaministriks, ma seisin valiku ees: kas võtta tarvitusele uued seadused või lahkuda. Ma eelistasin viimast. Oleksin võinud jääda peaministriks ainult sel juhul, kui inimesel, kes täi-

dab peaministri kohuseid, poleks mitte niipalju tegemist selle steriilse, lobiseva, huluva olendiga, mis tekitab säärast tülinat, et sellesse võivad paljast jälestusest surra isegi kärbsed. Mis aeg-ajalt tormab, nagu ventiili kaotanud lokomobiil, või kus aeg-ajalt end üleval peetakse, nagu mõnes viimase järgu joomakohas — ikka ausa seimi nime all. Kogu aja, millal ma olin peaministriks, ma tundsin end enam käivat põhiseaduse järgi kui seim,“ kinnitas ta.

Säärase seletuse mõju oli varsti käegakatsutav: seim hakkas veelgi enam vihkama Piłsudskit ja ta meetodeid. Koostööst nende kahe vahel ei võinud loota enam mingit head. Kriisist ülesaamiseks ja oma astunud sammu kõikide järel-
duste tegemiseks Piłsudski algatab uue põhiseaduse mõtte. Põhiseaduse, mis oleks pidanud legaliseerima Poola niinimetatud „kontrollitud demokraatia“. 1929. aasta algul esitati seimile Piłsudski bloki poolt vastav eelnõu, millele autoritena alla kirjutasid endine siseminister Ma-kowski ja marssali vend Johan Piłsudski. Selle eelnõu järgi pidi president saama rahva volinikuna kõrgema võimu käsitsejaks riigis ja seetõttu ka valitama mitte enam rahvuskogu, vaid üldisel valimisel otsekohe rahva poolt. Presidendil pidi olema õigus seimi laiali saata, seadusi algatada ja tarvitada veto- ja dekreedandmise õigust. Valitsus pidi vastutama üksnes presidendi ees, kuigi parlamendil ei puudunud võimalus sundida teda tagasi astuma absoluutse enamusega vastuhääletuse korral.

Seimis, kus seaduseelnõu arutusele võeti, oli selle pea-kaitsjaks kolonel Slawek, marssali usaldusmees ja valitsusbloki juht. Ta toonitas tugeva valitsuse vajadust Poolas ja individuaal-

sete vabaduste piiramise tarvidust ühiskonna kasuks — lühidalt, ette tuues kõike seda, millega Piłsudski oli põhjendanud oma maipööret. Parempoolne rinne mõistetavalt seisis eelnõule kindlalt vastu, meenutades, et absolutismi ajad on möödas ja et säärase põhiseaduse vastuvõtmisega seim ise teeb enda impotentseks. See ei olevat õige tee Poola kodanikkude poliitiliseks kasvatamiseks. Seaduseelnõu järgneval arutamisel selgus, et valitsusblokk isegi ei olnud üksmeelne oma algatuse suhtes. Oli tekkinud kaks suunda: ühed Slawekiga eesotsas, nn. „kolonelide-grupp“, 111 häälega seimis, kes seisid ihu ja hingega Piłsudski eest, teised aga, Barteli mehed, kes soovitasid kompromissi vastasrinnaga, püüdes vältida täielikku koostöö katkemist seimiga. Kolonellid, nähes Bartelis hädaohtu, tegid katset teda valitsusest välja tõrjuda. Kuid siis astus marssal ise vahele, leides momendil samuti õigema olevat loiu koostöö jätkamise kui selle likvideerimise. Igatahes polnud mingit lootust seaduseelnõu läbiviimiseks selles seimis.

Piłsudski hakkab nüüd parlamenti järjest atakeerima sõjaväe krediitide küsimusega. Ta nõuab eelarvest maha tõmmatud summade uuesti ülesvõtmist. Kui aga parlament sellest keeldub, paneb Piłsudski „Kodumaa Kaitsjate Liidu“ kaudu, mille esimeheks kindral Górecki, käima ülemaalise korjanduse. Selle tulemusena ulatatakse talle kuue kuu pärast vajalik summa miljon zlotti ulatuses.

Vastulöögiks avastab seim nn. Czechowicz'i afääri, mis seisab selles, et Czechowicz'i rahaministriks olles viimaste valimiste eel on otstarvet näitamata riigi raha kulutatud ligi 10 miljonit zlotti — osa sellest peaministri kantselei

kaudu. Peaministriks aga oli tol ajal Piłsudski ise. Seega järelikult süüdistus kuritarvituses Piłsudski enese vastu. Seimi juhid teadsid väga hästi, kuhu see raha oli läinud, nimelt valitsusbloki kihutustöök, kuid põhimõtte pärast tehti sellest suur protsess, milles kohtu ette kutsuti tunnistajana ka Piłsudski. Juba enne kohut Piłsudski mõistis „Głos Prawdy's“ „kohtu ära“ seimi üle ning samasugust süüdistust jätkas ta ka kohtu ees. Otsus Czechowiczi suhtes langeb tingimisi, kusjuures selgeks tehakse seimi osa süüis, nimelt selles mõttes, et seim pole küllalt hoolikalt rahaministri tegevuse järele valvanud.

Enesestmõistetavalt kujunes kisa selle sündmuse ümber suureks, ent lõpliku võitjana ei julgenud end rahva ees esitada kumbki pool — ei seim ega Piłsudski.

Meelte vähe rahunedes skandaalse protsessi järelkajadest hakkab Piłsudski blokk seimis uue hooga peale suruma oma põhiseadust. Kuid nagu varem, vastavad ka nüüd niihästi sotsialistid kui ka rahvusdemokraadid kindla ei-ga. Daszynski nõuab koguni valitsuse tagasiastumist ja režiimi alistamist parlamentaarsetele tingimustele. Seepeale vastab Piłsudski ajalehes artikliga, mille lõpetab sõnadega: „Rahvasaadikud on need, kes saadavad Poola hädaohtu!“ Daszynski ilmutab avaliku kirja, nõudes seimi otsekohest kokkutsumist ja resolutsiooni vastuvõtmist, et Piłsudski on enam kui üks kord näidanud oma viha ja põlgust seimi vastu, mis on Poola rahva esinduseks.

Seimi istungjärgu avapäevaks oli määratud 31. okt. 1929. a., kuid istungjärk jäi avamata erakordse vahejuhtumi tõttu. Enne kui kell näitas koosoleku avamise aega, kogunes järsku üle 50

ohvitseri seimi vestibüüli, et seal valjult tervitada Piłsudskit tema päralejõudmisel ja ühine-misel teiste valitsusliikmetega. Kell sai neli, kuid Daszynski, kuulnud hulgalisest sõjaväe-laste viibimisest vestibüülis, keeldus koosolekut avamast enne, kui ohvitserid ei ole lahkunud ma-jast. Need aga vastasid, et nad enne ei lahku, kui on saanud tervitada marssalit tema äramine-kul seimist. Ohvitseride mitte alistudes seimi esimehe korduvale nõudmisele viimane saatis kiire kirja president Mościckile, informeerides teda olukorrast. Vahepeal oli aga möödunud üle tunni, ja Piłsudski, muutunud kannatamatuks, astus Daszynski kabinetti, nõudes, miks ei avata istungjärku. „Seepärast“, vastas Daszynski, „et ohvitserid on korraldamas relvis demonstrat-siooni seimi hoones.“

„Kas see on Teie viimne sõna?“ nõudis Pił-sudski

„Jah“, vastas Daszynski, „mina keeldun istungjärku avamast mõõkade ja revolvrite ähvardusel.“

Piłsudski ruttas otsemaid presidendi juurde, valgustades seal asja omalt poolt. Ent kõige tulemuseks oli Mościcki kiri Daszynskile, milles võimalike vahejuhtumite vältimiseks soovitati istungjärgu avamine edasi lükata.

Daszynski teguviisi kiitsid heaks niihästi sotsialistid kui ka rahvusdemokraadid. Valitsus-blokk süüdistas aga seimi esimeest ohvitseride au haavamises, kes olevat tahtnud näha oma lugu-peatud marssalit. Nii või teisiti, sündmus iga-tahes äratas suurt tähelepanu kogu maal ja väl-jaspoolgi, kus parlamentlikud kombes olid aus. Kas Piłsudski ohvitseride toomisega seimi majja mõtles midagi tõsisemat või ütlesid Daszynski

närvid lihtsalt üles — see on jäänud saladuseks. Faktiks osutub vaid see, et parlamendi istungjärgu avamine selle tagajärjel lükatakse korduvalt edasi. Iseloomulik kogu sündmuse juures on vahest ehk seegi, et valitsus varsti ümber moo-



Piłsudski 1933. a.

dustatakse; nimelt sel kombel, et kolonelide rühma mõju seal langeb, Barteli ja Kwiatkowski mõju aga kasvab.

Kogu selle seimi volituse kestes käib seimi ja Piłsudski vahel kibe võitlus põhiseaduse pärast. Korduvalt katkestatakse seimi istungjär-

gud ja vahetatakse valitsusi, kuni Piłsudski tuleb 1930. a. lõpul uuesti peaministriks. Kuid miski ei suuda murda seimi vastupanu. Isegi see mitte, et Piłsudski Poola poliitilise elu puhastamise eesmärgil laseb vangistada üle 20 rahvasaadiku, nende hulgas Witose ja mitmed teised juhtivad tegelased. Alles järjekordsed 1930. aasta seimivalimised, kus Piłsudski ise esineb valitsusbloki esimese kandidaadina ja mille puhul mängu pannakse bloki kogu rahalised jõud ja valitsuse suured ressursid, toovad Piłsudski blokile enamuse. Kõiki võimalikke vahendeid tarvitades õnnestub piłsudczyk'utel — nagu tema poolehoidjaid Poolas praegugi veel hüütakse — saavutada 247 kohta 444-st seimis ja 76 111-st senatis. Et aga übergroupeerumiste tagajärjel Piłsudski bloki esindajate arv kahaneb varsti alla $\frac{2}{3}$, mis vajaline lõplikul otsustamisel, tekib ka selles seimis suuri raskusi põhiseaduse reformi läbiviimisega.

Piłsudski, mitte tahtes enam seimi vastu jõuga välja minna, mis kahtlemata oleks veelgi teravamaks ajanud sisemised olukorrad riigis, otsustab teha vaheaja põhiseaduse küsimuses ning sõidab ise 1930. aasta lõpul Madeira saarele, saadetud oma nais-ihuarstist. Ta jääb sinna enam kui kolmeks kuuks, kosutades oma närve ja lastes puhata ka vastastel, sest riigi valitsemine on nüüd kindlalt kolonelide kätes.

Tagasiteel — Gdynia sadama kaudu Poola esimese sõjalaevaga — tervitab teda vaimustatud rahvahulk, nähtavasti veendunud olles Piłsudski lahkumise eel antud seletuses, et neljanda seimi valimised on ära pööranud ajaloo-lehekülje Poolale nii kurbade mälestustega ja kurva minevi-

kuga, et tulevikus Poola arenguks töötada vabamalt, kergemini ja paremini.

See režiim, mida Piłsudski püüdnud üles ehitada, on nüüd tugev ja kindel. Poola välis- ja sisepoliitikat juhib marssal ise oma vaimus ja oma mõjuvõimu abil. Suhted naabritega, niihästi Saksa kui Venega, paranevad järjest; kaubandus, tööstus ja põllumajandus näitavad toodangus püsivat tõusutendentsi. Maal valitseb rahu, välja arvatud aeg-ajalt korduvad väiksemad ekstsessid äärmuslaste vahel, ja vastasrinna parteid muutuvad päev-päevalt jõuetumaks, lagunedes küll režiimi valjuse, küll sisemise käärimise tõttu. Aga täiesti legaalset kuju ei suuda Piłsudski oma režiimile siiski niipea anda. Alles 1934. aasta 26. jaanuaril võtab seim lõplikult vastu Piłsudski konstitutsiooni-eelnõu põhijooned, millele 23. märtsil 1935 järgneb uue põhiseaduse lõplik väljakuulutamine.

23. märtsi põhiseadusega antakse viimisteldud kuju Poola „kontrollitud demokraatiale“ või Piłsudski riigikorrale. Selles kinnitatakse, et iga inim põlv oma pingutustega on kohustatud suurendama riigi vägevust ja auväärsust, et kõik kodanikud peavad olema truud riigile ja täitma kõiki neile pandud kohustusi. Riigi ülesandeks seatakse liita kõik kodanikud üksmeelseks koostööks üldsuse kasuks.

See osutus moodsa Poola riigi looja, Poola iseseisvuse eestvõitleja ja Poola rahva kasvataja ning juhi viimseks võiduks. Sest vaevalt kaks kuud hiljem lõpetas surm kõik ta maised heitlused.

IX.

Inimene ja idee.

Pilsudskit on vahel nimetatud Poola diktaatoriks. Ent nagu ta tavalikest diktaatoreist erineb oma meetodeilt, nii ka välimuselt. Tema näojoontes puuduvad valjus, halastamatus, isandlikkus, mida me harilikult, kuigi võib-olla ekslikult omistame näiteks Mussolinile. Ta näos ja olemuses väljendub pigemini sisemise vaimse pinge olemasolu. Sest kogu oma eluaja tuli tal alati eneses kanda mõtteid ja ideid, mis pole määratud avalikuks teadmiseks. Välise rahu ja tasakaalu taha peitis ta sageli selle sisemise erutuse, mis on loomulik alalõpmatult uute ja otsustamist vajavate probleemide ees seisvale inimesele.

Nagu paljude suurte juhtide puhul, talle sai osaks õnn luua iseenele oma eluga traditsioonid ja juhtmõtted. Temas oli midagi sugereerivat, mis sundis teisi kas kaasa minema või eemale pörkuma. Teda võidi armastada või vihata, kuid mitte tema suhtes ükskõikseks jääda.

Inimesena oli ta noorpõlves tugev ja energilise rühiga, kuid aastad kiskusid ta selja külmu. Oma eraelus armastas ta üle kõige lihtsust ja silmatorkamatust. Ka võimu kõrgemal tipul olles kandis ta vana pleekinud, halli leegionärisinelit ja tüüpilist poola sõjaväemütsi — maciejówka't —, esinedes sellega niihästi tähtsail koosolekuil kui ka vastuvõttudel. Kogu ülejäägi oma sissetulekuist marssalina ohverdas ta Vilno, oma vana koolilinna ülikooli ülalpidamiseks ja täiendamiseks.

Võitlusaegadel ei olnud tema jaoks olemas perekonnaelu, seda tavalist koduõnne, mida igatsevad kõik. Ta esimene naine suri 1921. a., jätmata talle järeltulijaid; lõpujärgus polnud ka vahekord enam hea, vaid elati lahus. Kuid teine abielu Alexandra Szczerbinska'ga andis talle kaks tütart.

Ta kuulus nende inimeste hulka, kes oma isiklikus elus alati pigemini varju tõmbuvad, kui kannavad kõik avalikkuse kaarlambi ette. Võib-



Piłsudski surimask (puulõige).

olla just seepärast liigub tema kohta rahva suus vähe ebausutavaid ja ebatõepäraseid lugusid. Teatakse väita, et marssal Piłsudski näiteks ei omanud muusikalist kuulmist. Kui lapsed raadio kaudu kuulasid sümfooniakontserti, olevat ta kurtnud, et kuidas võidakse säärast ühetoonilist

kiša hulk aega kuulata. Samuti teatakse rääkida, et ta oma vanas põlves olevat tundnud suurt huvi spiritismi ja okultistlike katsetuste vastu.

Ent ta ei kaotanud teiste diktaatorite kombel kunagi oma huumorimeelt, ei enese ega oma kaasmaalaste suhtes. Poolas pole kunagi tuntud rusuvat ja kurba vaikust, mis tekib naljatuste ja pilamise keelamise tagajärjel. Piłsudski oma pikkade hallide vurrude ja vana leegionärimundriga oli karikaturistidele alati heaks pilkepildiaineks, vahel isegi siis, kui ta teati olevat tige ja vihane. Lõbusamad neist olid pilkepildid, mis kujutavad Piłsudskit oma kabineti liikmeid eksamineerimas ujumisoskuses, ja see, kus Piłsudski, sõnaraamat käes, otsib uusi sõimusõnu, mida parlamendile näkku heita, kuna samas kõrval kaks kõlvatut naist neid talle ette vuristavad. Vestete ja naljandite arv, mis tema arvel kirjutatud, on üsna kogukas.

Piłsudski ideeks ja elu sihiks oli suure, tugeva ning auväärse rahvusliku Poola riigi ülesehitamine. Temal ei olnud eeskujusid, aga oma meetoditega ta sai eeskujuks mitmele teisele riigimehele.

Piłsudski tuli maailmasõja-eelsest poliitikutekoolist nagu Masarykki, kantud natsiooni enesemääramise õilsast ideest, kuid lõpetas Spengleri „Caesarite sajandi“ sissejuhatava kujuna.

Sotsialism ja kodanlus — need olid temale ainult võitlusvahendiks, mitte eesmärgiks, vormiks, mitte sisuks, mille eest võidelda, mida tunnustada kui lõplikke ja püsivaid väärtusi.

Ta oli laiade hulkade silmis alati enam kui ainult peaminister või marssal — ta oli Poola hing ja sisu ja on seda veel praegugi. Tema nimi

viimaseil aastail enne ta surma omas üldmõiste tähendust režiimi ja korra mõttes. Palju poolakaid ei suuda tänaseni vahet teha valitsuse ja „piłsudczyk'ute“ vahel, niivõrd kasvatas marsal oma režiimi kokku selle käsitsejatega.

Piłsudski suri 12. mail 1935. a., täpselt üheksa aastat pärast marsi algust Varssavi peale. Ta keha balsameeriti Belvederis ja viidi seejärel Püha Johannese kirikusse Varssavi. Sadadest tuhandetest inimestest täidetud tänavad olid haudvaiksed. Kui rong oli teel Krakovisse, kogunesid rahvahulgad kahele poole raudteed ja kummardasid au andes ta põrmu ees.

Ta maeti Krakovi Wawelisse nagu kuningas, kuigi ta pea polnud kandnud mingit krooni. Kuid ta oli siiski kuningas — vaimus. „Poola kuningate varjude juurde“, lausus president Mościcki oma järelehüüdes Piłsudskile, „on jälle lisatud ühe nende kaaslaste maised jäänused. Sest kuigi ta pea pole kandnud mingit krooni ega käsi hoidnud valitsuskeppi, ta oli siiski meie südamate ja meie südamesoovide isand ning käskija.“

Marssal Piłsudski vaim elab ja valitseb praegugi Poolat — võib-olla kaua veel. Kuivõrd kasuks või kas mingil määral ka kahjuks Poolale kui riigile ja rahvale, otsust selle kohta tuleb oodata alles suurelt kohtumõistjalt ajaloolt.

Poola nimede hääldamiseks.

Käesoleva raamatu poola transkriptsioonis esinevaid nimedes leiduvaid häälikuid ja nende rühmitisi tuleks hääldada järgmiselt:

A — nasaleeritud o, nagu prantsuse sõnades „mon“, „bon“.

C — ts.

Cz — tš.

Dz — dž.

E — nasaleeritud e, nagu prantsuse sõnas „le mien“.

Ch — tugev, helitu h, nagu saksa sõnas „ach“.

L — kõva, pisut u-varjundiga l-häälik, lähedane vene Л-le sõnas „КОЛ“.

Ó — pikk u.

Rz — ž.

Sz — š.

Szcz — štš.

Y — õ ja i vaheline häälik.

Z — z.

Ż — ż.

Komadega täis- või umbhäälikute peal (ć, ń, ś, ź) tähistatakse poola keeles nende häälikute tugevat palatalisatsiooni. Poola keeles puuduvad kaksiktäishäälikud ehk diftongid; ühendeis ia, ia, ie, ie, io, ió tähistab i ainult eelmise konsonandi tugevat palatalisatsiooni. Siin mainimata jäänud häälikud hääldatakse ligikaudu vastavalt eesti keelele.

Sõnarõhk on poola keeles alati eelviimasel silbil.

Tarvitatud kirjandust:

J. Pilsudski, Jak stalem się socjalistą.

J. Pilsudski, Pisma — Mówy — Rozkazy.

J. Pilsudski, Rok 1920.

J. Pilsudski, Moje pierwsze boje.

W. P. Malinowski, Józef Pilsudski. Warszawa, 1935.

K. Lipiński, Marszał Józef Pilsudski.

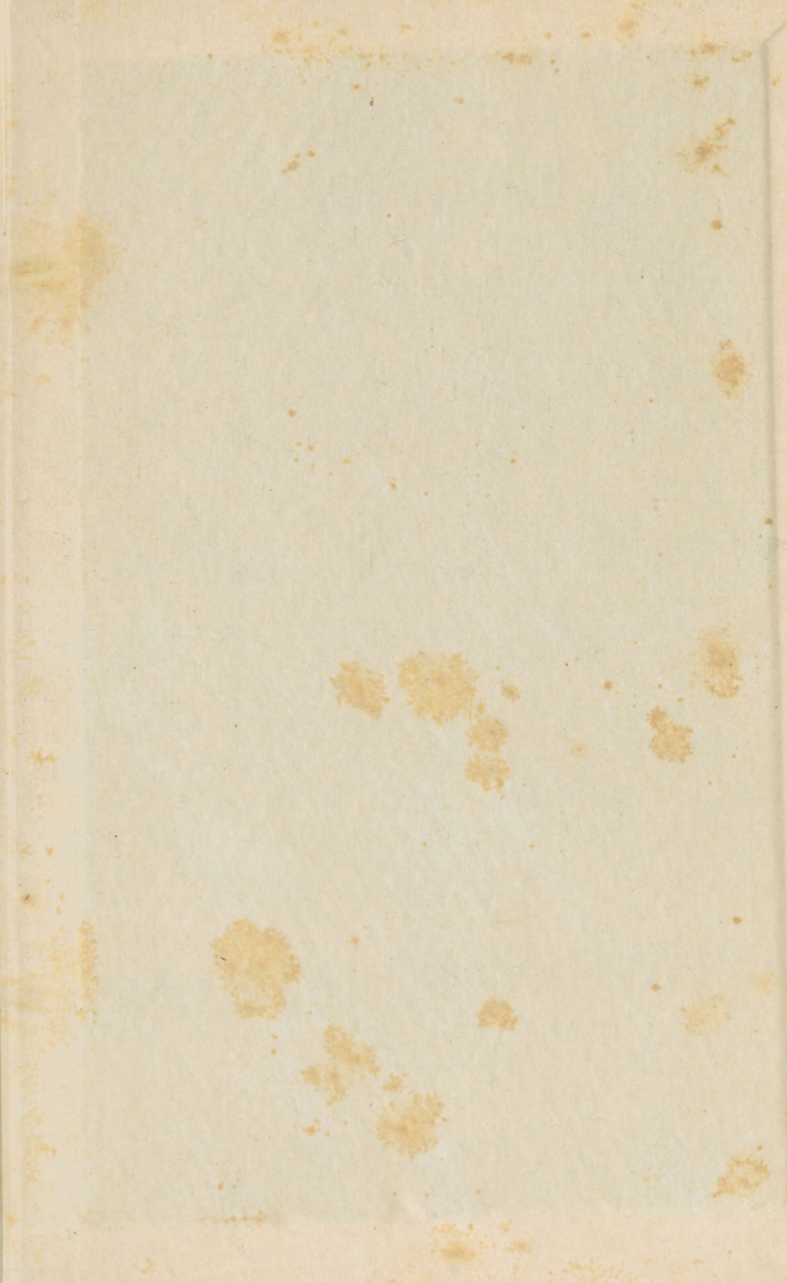
E. J. Patterson, Pilsudski, Marshal of Poland. Bristol, 1935.

P. Bartel, Le Marechal Pilsudski. Paris, 1935.

H. Koitz, Männer um Pilsudski. Breslau, 1934.

R. Marchary, Poland 1914—1931. London, 1932.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 23. marca 1935. r.



HIND 2 KROONI

HIND 2 KROONI

R. SIRGE: JÓZEF PIŁSUDSKI

